OBNOVA

ČASOPIS ZA KULTURU, DRUŠTVO I POLITIKU

TEMA BROJA:

KOMUNIZAM I SOCIJALIZAM

Broj 13

Zagreb, listopad 2020.

Obnova
Časopis za kulturu, društvo i politiku

Nakladnik
Udruga „Obnova“
Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici

Za nakladnika
Marko Paradžik

Glavni i odgovorni urednik
Marko Paradžik

Voditelj uredništva
Davor Dijanović

Uredništvo
Goran Dejanović
Edin Muftić
Marin Sabolović

Urednik rubrike „Umjetnost“
Ante Brešić Mikulić

Tajnica uredništva
Nera Meštrović

Znanstveni odbor
dr. sc. Krunoslav Brčić-Kostić, Institut „Ruđer Bošković“
doc. dr. sc. Tado Jurić, Hrvatsko katoličko sveučilište
prof. dr. sc. Stipe Kutleša, Institut za filozofiju
doc. dr. sc. Petar Tomev Mitrikeski, Fakultet filozofije i religijskih znanosti

Recenzenti
prof. dr. sc. Tihomir Hunjak, professor emeritus
prof. dr. sc. Mijo Korade, professor emeritus
doc. dr. sc. Vlatka Vukelić
dr.sc. Matijas Baković

Lektura
Tihana Pšenko Miloš

Grafički dizajn, prijelom i priprema za tisak
Tomislav Mustač

Fotografije uz članke vezane uz temu broja
Nera Meštrović

Tisak
Tiskara Zebra

ISSN
1849-0697

Mrežne stranice
www.obnova.com.hr

E-pošta
casopis.obnova@gmail.com

Autori

Dominik Andreić, univ. bacc. hist. ....dominik.andreic.hr@gmail.com

Goran Andrijanić, mag. novinarstva …….................goranan@gmail.com

Lucian Borić, mag. croat. .... boriclucian@gmail.com

Ante Brešić Mikulić, mag. art. .... ante.b.m@hotmail.com

Anton Cetin, akademski slikar..............................acetineve@sympatico.ca

Ivan Knezović, student prava.……....………ivanknezovic92@gmail.com

Damir Kopljar, bacc. hist. ....damirhuawei14@gmail.com

Andrej Kozina, univ. bacc. croat. et phil. .... akozina2@gmail.com

Dino Ljubić, univ. bacc. ing. naut. ………………uvelavristina@gmail.com

Leo Marić, mag. hist. ……………………………leomaric91@gmail.com

Franjo Matanović..franjomatanovic@gmail.com

Danijel Mataković, student ekonomije……danijelmatakovic@gmail.com

Nera Meštrović, mag arch., mag. ling. ....nera.mestrovic@gmail.com

Ivo Mišur, mag. ing. .... ivo.misur@gmail.com

Ivan Novokmet, mag. nov............................ivannovokmet88@gmail.com

Marko Paradžik, mag. iur. ....theodospara@gmail.com

Ivan Pepić, mag. pol., mag. stud. eur. …..........………ivan.pepic@idpi.ba

Igor Petrić..igorpetric1@gmail.com

Davor Stipan, mag. hist. art..................................davorstipan@gmail.com

Dražen Stojanović, vjeroučitelj........................drazen_rama@hotmail.com

Dominik Tomić, student PMF-a…......……dominiktomic848@gmail.com

Jure Trutanić, mag. hist., mag. paed...............jure.trutanicffst@gmail.com

Mate Vodarević, mag. iur.

SADRŽAJ

KNJIŽEVNOST

RIJEČ UREDNIKA

Poštovani čitatelji,

Komunizam kao sustav ideja danas još uvijek izravno ugrožava ono što je našim statutom propisano kao cilj udruge: "… zaštita i razvijanje hrvatskoga nacionalnoga identiteta…", što je razumljivo s obzirom na to da je kod nas komunizam bio povezan s jugoslavenstvom kao izravnom negacijom hrvatskoga nacionalnoga identiteta. Osim toga, komunizam ne priznaje nacije kao realnu kategoriju, već isključivo klase. Na parlamentarnim izborima 2020. godine u parlament je ušla Radnička fronta sa socijalističkom ideologijom i opasnim namjerama prema privatnom vlasništvu (npr. nacionalizacija štednji)[1], tako da će tema ovoga broja biti još dugo aktualna, posebice s obzirom na našu postkomunističku elitu i politička kretanja u Europskoj uniji.

Izravna obrada ove teme broja odjekuje uglavnom kroz četiri razgovora sa stručnjacima na polju komunizma i socijalizma te neizravno kroz dva prikaza knjige i jedan stručni rad.

Svaki razgovor ima specifično težište u odnosu na druge razgovore o temi broja. Tako razgovor Gorana Andrijanića s Poljakom i političarem Ryszardom Legutkom istražuje neobičan odnos te dodirne točke liberalizma i komunizma u današnjem svijetu, Damir Kopljar s mladim profesorom Josipom Mihaljevićem utvrđuje distinkciju komunizma od srodnih pojmova kao što su socijalizam, marksizam, lenjinizam i slično, uz osvrt na Marxa i njegov odnos prema obitelji i religiji, Marko Paradžik se u okviru teme dotiče

[1] https://seebiz.eu/drustvo/suludo-katarina-peovic-nacionalizirala-bi-privatnu-stednju/234628, pristupljeno 22. 6. 2020.

raznih društveno-relevantnih tema iz komunističkoga povijesnoga nasljeđa u kontekstu Hrvatske s mladim znanstvenikom Vladimirom Šumanovićem (ZAVNOH u Ustavu RH, pitanje neprovedene lustracije, dekonstrukcija partizanskih mitova itd.). Tu je naposljetku Dominik Andreić koji se razgovarajući s doajenom ove tematike, profesorom Josipom Jurčevićem, dotaknuo brojnih kontroverznih tema poput Bleiburga, Jasenovca, UDBA-e, hrvatske emigracije i stručno-povijesnoga proučavanja naše komunističke prošlosti te, izvan teme, nekih aspekata Domovinskoga rata.

Naš novi autor Dominik Tomić bavi se egzotično i dosta širokom temom izraženom u naslovu rada „Sovjetska rusifikacija Srednje Azije". U radu se problematizira jezična represija središnje sovjetske vlasti na području srednjoazijskih republika (kazaška, kirgiska, tadžička, turkmenska i uzbečka SSSR) u vidu jezične politike porusivanja neruskih naroda. Nešto su slično Hrvati osjetili u komunističkoj Jugoslaviji jer totalitarizmu je svojstveno kontroliranje jezika. Takve su tendencije prisutne i danas kroz deklaracije projugoslavenskih i komunističkih intelektualaca iz država koje su bile dio komunističke Jugoslavije.[2] Svoj će doprinos ovoj temi broja autor dati i u rubrici posvećenoj književnosti.

Autorski veteran časopisa Leo Marić donosi zanimljiv prikaz u Hrvatskoj neobjavljene knjige „Socialism across the Iron Curtain: Socialist Parties in East and West and the Reconstruction of Europe after 1945" autora Jana de Graafa. Kako sam autor prikaza kaže, „riječ je o poredbenoj povijesti četiriju socijalističkih stranaka u burnom razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata: Francuske sekcije Radničke internacionale (*Section française de l'Internatio-*

[2] https://www.vecernji.hr/vijesti/donosimo-potpunu-listu-potpisnika-deklaracije-evo-zasto-se-zalazu-1159535, pristupljeno 22. 6. 2017.

nale ouvrierè, SFIO), Talijanske socijalističke stranke proleterskoga jedinstva (*Partito Socialista Italiano di Unità Proletaria*, PSIUP), Čehoslovačke socijaldemokratske stranke (Československá *sociální demokracie*, ČSSD) i Poljske socijalističke stranke (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS)…" Ovaj je prikaz knjige vrijedan prilog stranih izvora za proučavanje teme ovoga broja, posebno s obzirom na uporabu komparativne metode i činjenice da se iz povijesti djelovanja tih organizacija može nešto naučiti.

Oznaka totalitarnoga režima jest politički progon. Magistar kroatologije Lucian Borić donosi prikaz knjige „Povijest Golog otoka" autora Martina Previšića. Iako iz prikaza saznajemo da se uglavnom obrađuje kažnjavanje Ibeovaca (Staljinovi pristaše), možemo reći da je Goli otok simbol političkoga progona bivše komunističke diktature te stoga ima svoje mjesto u obradi teme broja. Usput rečeno, danas na njemu udruga Magis kroz organizaciju ljetnih kampova traži jednu drugu svrhu, onu bližu Bogu.

U sekciji „Razno" redovito prisutnu temu Domovinskoga rata ovoga puta obrađuje Ivan Pepić, kroz prikaz knjige „Haški krivolov: analiza dokaza o ciljevima zajedničkoga zločinačkoga pothvata u predmetu IT-04-74" poznatoga autora Miroslava Tuđmana, političara i sina prvoga hrvatskoga predsjednika. Pročitate li taj veoma informativni prikaz, zasigurno ćete se htjeti više informirati o tom politički montiranom procesu u kojem je žrtva izjednačena s agresorom. Drugi rad u kategoriji radova izvan teme broja treći se put u ovom časopisu bavi misli pravnika Carla Schmitta (Carl Schmitt – „Uvod u osnove opće teorije prava i države konzervativne revolucije" – 10. broj; „Komparativna analiza teorije partizanskoga ratovanja Franje Tuđmana i Carla Schmitta" – 11. broj). Rad studenta prava Ivana Knezovića pod nazivom „Carl

Schmitt, Marakeški sporazum i Istanbulska konvencija" pokušava primijeniti analizu misli toga intelektualca o značenju našega usvajanja dvaju pravnih aktova čije će posljedice biti potencijalno negativne za naše društvo.

Umjetnost otvara prikaz ciklusa radova „Eva" likovnoga umjetnika Antona Cetina uz kratki uvod našega urednika sekcije za umjetnost Ante Brešića Mikulića. Za razliku od prijašnjih brojeva u kojima smo prostor dali mladim umjetnicima, sada taj prostor dajemo slikaru iz Čazme s bogatim životom u inozemstvu. Njegova je „Eva" ono vječno i idealno žensko biće čija se forma kroz vrijeme mijenja, no bît joj ostaje ista.

Slijedi rad spomenutoga urednika i akademskoga slikara Ante Brešića Mikulića, upravo sa stajališta njega kao doktoranda povijesti umjetnosti: „Starokatolička crkva u Bogomolju na otoku Hvaru". Vrijedan je to prikaz naše zaboravljene kulturne baštine koji kroz oštroumnu analizu otkriva skriveni biser naše sakralne kulturne baštine.

Student filozofije Andrej Kozina donosi prikaz filma „1917" Sama Mendesa koji je u kina došao početkom godine. Kozina donosi neobičan filozofski pogled na film uz nevjerojatno poznavanje tehničkih aspekata filma koje vješto uklapa u filozofsku perspektivu, uz refleksiju o samoj biti priče filma.

Autorica fotografija u ovom broju, ujedno i nova tajnica udruge, Nera Meštrović, ostavlja svoj komentar fotografija u kratkom tekstu nazvanom „Urbano istraživanje – komentar fotografija". Napušteni objekti komunističkoga režima promatraju se s neobičnoga stajališta i nameću zanimljivo pitanje: Mogu li se ti objekti danas obnoviti i prenamijeniti?

Prvi put u časopisu donosimo recenziju videoigre „The Last Door”, a napisao ju je dopredsjednik udruge Dino Ljubić. Recenzija pod nazivom „The Last Door – pikselizirani svijet Lovecrafta i Lyncha” sadržava osobni pristup, s obzirom na to da je sâm recenzent sudjelovao u njezinu stvaranju, a podsjetimo da je u devetom broju ovoga časopisa napisao rad o likovnoj umjetnosti videoigara („Revolucija desete umjetnosti”).

Sekciju književnosti otvara danas rijetka književna forma kratkoga putopisa i to dvojice različitih autora. Davor Stipan se u putopisima „Botticelli” i „Assunta” bavi Italijom te poput Goethea s daškom katoličke perspektive dijeli s čitateljima svoju vizuru susjedne nam zemlje. Ivo Mišur u putopisu „Crtice s Istoka” opisuje pak putovanje u arapske zemlje, Indiju i Kinu, gdje duhovito i pitko bilježi kulturne i društvene razlike njih i Hrvata. Kako bismo spoznali sebe trebamo drugoga, zato toplo preporučujem ove kratke putopise.

Kratke priče u tonu teme broja su priča „Quiang” Dominika Tomića (represija komunističkoga režima u Kini na studentima i građanima Hong Konga), priča „Antiša” Mate Vodarevića (priča iz Drugoga svjetskoga rata, utemeljena na istinitom događaju) i crtica „Iznad sumraka” Franje Matanovića (kritički pogled na komunizam nekoga tko je u njemu živio). Dva prethodno spomenuta autora Tomić i Matanović oslikali su temu broja i lirski, dvjema pjesmama: „U šetnji kraj Marxova epitafa” i „Ogledalo u komunizmu”.

Povratnik iz Irske, Danijel Mataković, nakon svoje prve priče objavljene u petom broju „Obnove” vraća se s kratkom poezijom u prozi, naslova „Zemlja je bila crvena”. Mataković povijesno, intimno i generacijski preslikava odnos Hrvata prema zemlji iz današnjega depresivnoga trenutka kada mnogi Hrvati napuštaju domovinu.

Pjesnik Igor Petrić ovoga se puta u „Obnovi" umjesto poezijom prvi put javio kratkom pričom „Spoznaja nemogućeg (putovanje kroz prošlost, malo lijevo, malo desno i natrag)". U svojoj kratkoj prozi u trapericama vjerojatno razmišlja o Hitleru kao simbolu jednoga totalitarizma, bratu blizancu komunizma.

Književna sekcija raste iz broja u broj pa se tako u ovom broju našem književnom klubu pridružilo troje novih pjesnika. Jure Trutanić spaja domoljubnu i religioznu tematiku u „Antemurale christianitatis", jednako tako radi i Ivan Novokmet u pjesmi „Oj sine roda hrvatskoga", dok se pjesnikinja Jarmila Gospodnetić u „Obnovi" prvi put predstavlja svojom neobičnom pjesmom „Ribolovac", virtuozno se s lajtmotivom vode dotičući pitanja smrti i života, sjećanja i zaborava, uvodeći nas u duboke vode svoje poezije.

Na samom kraju, pjesnik koji svoje stihove u „Obnovi" objavljuje od četvrtoga broja, Dražen Stojanović, u ovo vrijeme opterećeno koronavirusom donosi refleksivnu i religioznu pjesmu egzistencijalističkoga karaktera, s temom suočavanja sa smrću, „Memento mori".

S poštovanjem,

glavni urednik Marko Paradžik

TEMA BROJA

RAZGOVOR S RYSZARDOM LEGUTKOM

Razgovarao: **Goran Andrijanić**[1]

Nedavno je u Hrvatskoj objavljena iznimno zanimljiva i važna knjiga iz područja političke filozofije, koja bi nam mogla ponuditi neke odgovore na važna pitanja koja muče posttranzicijsko hrvatsko društvo.

„Demon u demokraciji“ naslov je te knjige poljskoga političara i filozofa Ryszarda Legutka u izdanju splitskoga Verbuma i u izvrsnom prijevodu Antonija Akmadže, u kojoj autor razvija tezu o ideološkim, politološkim, ali i filozofskim sličnostima između komunističkoga režima i sustava liberalne demokracije.

Legutkova knjiga nudi sustavno odrađeno i detaljno promišljanje koje svojom temom i pristupom može koristiti svima onima koji žive i djeluju u društvima koja kroz zadnja tri desetljeća prolaze trnovitim putem tranzicije iz totalitarnoga u slobodno društvo. Putem koji, kako se sada jasno vidi, još nije blizu svojega svršetka.

Legutko je profesor na Jagielonskom sveučilištu u Krakovu gdje predaje povijest filozofije (prevodio je i komentirao na poljskom jeziku Platonova djela) te je aktivni političar, član konzervativne stranke Pravo i pravednost (Prawo i Sprawedliwość – PiS).

[1] mag. novinarstva, Tjednik Sieci i portal WPolityce. pl, Varšava, goranan@gmail.com

Obnašao je dužnost ministra obrazovanja u nekadašnjoj vladi Jarosława Kaczynskog te je bio i zamjenik predsjednika Senata poljskoga parlamenta. Danas je europarlamentarni zastupnik (drugi mandat zaredom) i potpredsjednik zastupničkoga kluba Europskih konzervativaca i reformista.

Ryszard Legutko svojom osobnošću i stajalištima predstavlja ono ponajbolje iz duha poljskoga protukomunističkoga pokreta osamdesetih godina prošloga vijeka, kojega je bio aktivni sudionik. Taj je pokret, uostalom, u svojem boljem dijelu bio kulminacija ideja poljskoga suvereniteta i kršćanskoga identiteta poljske nacije koje su dominirale nacionalnom političkom mišlju novoga vijeka.

Pojavljivanje njegove knjige u Hrvatskoj, čini mi se, možemo zahvaliti prije svega njezinu uspjehu u Sjedinjenim Državama, izdanju od kojega smo preuzeli i naslov knjige (u originalu naslov glasi Triumf człowieka pospolitego, u slobodnom prijevodu „Trijumf priprostog čovjeka“). Zahvaljujući prijevodu na engleski, knjigu su uhvatili i intelektualni radari naših konzervativnih mislilaca. Bilo bi dobro kada bi u Hrvatskoj obratili jednaku pozornost i na neka druga djela poljskih autora, čije nam iskustvo, ne samo zbog sličnih povijesnih sudbina poljskoga i hrvatskoga naroda, može biti korisno.

Vaša knjiga u kojoj prikazujete i dokazujete mnogobrojne sličnosti između komunizma i liberalne demokracije neminovno upućuje na jedan težak zaključak. Političke i duhovne ugroze ljudske slobode koje je komunizam nametnuo u dobrom dijelu Europe i dalje su aktualne, ali u drukčijim formama. Je li to zaključak iza kojega potpuno stojite?

U nešto općenitijem smislu, da. Naravno, svijet je u među-

vremenu postao lagodniji pa su i sredstva koja se danas koriste također blaža. To je dobro. No evolucija napreduje u tom smjeru da smo svjedoci, s jedne strane, prilično spontanoga procesa ujednačavanja svijesti kao posljedice globalizma i masovne kulture, a s druge strane uporabe mehanizama koji primoravaju na političku jednoličnost. Obratite pozornost na to kako se snažno razvija osjećaj ugroženosti od neprijatelja i kako su sve veća sredstva za borbu protiv toga neprijatelja.

U komunizmu je također dominirao osjećaj neprijateljske ugroze – prijetili su nam imperijalisti, unutarnji neprijatelji, revizionisti i tako dalje. No u liberalnoj demokraciji tih je neprijatelja mnogo više: mizoginija, seksizam, rasizam, homofobija, transfobija, islamofobija, eurocentrizam, falocentrizam, binarizam, populizam, antisemitizam, nacionalizam, ksenofobija, govor mržnje, euroskepticizam i još mnogo njih.

Što više neprijatelja, ili, kako je to Orwell zvao, misaonoga zločina, to je više metoda represije, to je veći ideološki pritisak i veća represivnost zakona ili sve snažnija cenzura i autocenzura.

U knjizi pišete kako su vaši prijatelji zagovaratelji liberalne demokracije sa zapada s kojima ste razgovarali još sedamdesetih godina prošloga stoljeća pokazivali velike simpatije prema komunizmu. Ovaj, kako ga zovete protu-protukomunizam, ostao je, prema Vašem mišljenju, inkorporiran u nove političke sustave postkomunističke Europe?

Da. Komunisti su postali povlašteni uživaoci novih poredaka. U Poljskoj, oni su bili među stvarateljima novoga postkomunističkoga sustava. To je imalo brojne posljedice. Odmah je stvoren jak otpor protiv lustracije i eliminiranju njihova utjecaja u društvu. Ide-

ja „čišćenja“ institucija od bivših komunističkih agenata i njihovih doušnika naišla je na snažno protivljenje. Možemo reći kako su komunisti imali jako mekano slijetanje u novu političku stvarnost. Bilo je potrebno deset godina čekanja da bi dobili Institut nacionalnoga sjećanja (Instytut Pamięci Narodowej), koji će se baviti istraživanjem arhiva i otkrivanjem zločina protiv poljskoga naroda. Sudovi su kasnili s presudama i nerado su ih izricali komunistima. Ubrzo smo shvatili kako je veći krimen biti antikomunist nego komunist. To se, primjerice, pokazalo na fakultetima i u akademskim krugovima.

Je li taj protu-protukomunizam razlog da dobar dio postkomunističkih elita u zemljama „nove Europe“ ima tako jaku potporu središta političke moći na zapadu?

Da. S gledišta standarda i običaja koji obvezuju u zapadnoj Europi, mnogo je bolje biti bivši komunist nego zagovornik političkoga konzervativizma. Zapadna je Europa moćno nagnuta nalijevo, a komunizam je, kao što znamo, ljevičarska ideologija.

U Europskom parlamentu djeluje zastupnički klub komunista koji ima značajno veću potporu većine nego desne grupacije koje su suočene s ostracizmom. Bivši komunisti spremni su potpisati se s obje ruke pod cijelu tu apsurdnu ljevičarsku agendu koja uključuje abortus, homoseksualne „brakove” i ostalo. Društveni inženjering, borba protiv obitelji i religije, sve su to stare i omiljene opsesije komunista koje su u međuvremenu postale dijelom mainstreama zapadnoga političkoga svijeta.

Političari poput Orbana u Mađarskoj već duže govore o potrebi preispitivanja nedodirljivosti postulata liberalne demokracije. Oni koji ga kritiziraju tvrde kako je komunizam u Srednjoj Europi srušen radi uspostave toga modela demokracije koji se sada kritizira.

Vi u knjizi dokazujete da rušenje komunizma uopće nije bilo presudno vođeno motivima uspostave liberalne demokracije, nego drugim motivima koji se danas i ne spominju. Koji su to motivi?

Antikomunistički pokret u istočnoj Europi bio je jako širok, a u Poljskoj su njegova glavna snaga bili sindikat Solidarnost, ali i široka koalicija ljudi koji su željeli promijeniti komunističku Poljsku. Bilo je tu bivših komunista koji su naginjali socijaldemokraciji zapadnoga tipa, bilo je običnih sindikalista, liberala koji su prije svega željeli, katkad i isključivo slobodno tržište, bilo je nacionalista, konzervativaca, pa i monarhista.

Svi oni željeli su više slobode, više pluralizma, šire političko predstavništvo. Prije svega, bio je to ipak pokret kojemu je glavni cilj bila neovisna Poljska i snažno je naglašavao njezin kršćanski identitet te je imao simpatije prema Katoličkoj Crkvi. Da ste tada tim ljudima rekli da su „zagovornici liberalne demokracije”, većina njih ne bi vam proturječila, iako za njih to nije bila ideja vodilja. Njima su bile važne ideje slobode, dostojanstva, nacionalnoga identiteta, njima je bilo važno kršćanstvo. Kada bi tim istim ljudima rekli da će liberalna demokracija koja treba doći biti netrpeljiva prema kršćanstvu i narodnoj tradiciji, a nekada i neprijateljski raspoložena, veći dio njih ili ne bi povjerovao ili bi vam rekli kako u takvom slučaju s tom i takvom liberalnom demokracijom ne žele imati ništa zajedničko.

Jedan od glavnih argumenata o sličnosti liberalne demokracije i komunizma jest u potrebi tih režima da uđu ne samo u politiku i ekonomiju nego u svaku poru društva – etiku, obitelj, školstvo... Koji je to mehanizam koji čini da ti sustavi bivaju nužno totalitarni?

Oba sustava temelje se na uvjerenju da su najbolji i posljednji. Dakle, sve ono što nije, u prvom slučaju, komunističko, a u drugom liberalno-demokratsko, nema nikakve vrijednosti i već sama njegova prisutnost može zatrovati sve oko sebe. U liberalno-demokratskom sustavu postojanje institucija, običaja, zajednica i koncepta koji su suprotni liberalno-demokratskim pravilima tretira se kao anomalija, kao uvreda za osjećaj normalnosti. Tako nastaje ogroman pritisak kako bi takva „strana tijela" bila eliminirana iz društva.

Tako treba objasniti snažan pritisak na Crkvu koja, kako ju se optužuje, uništava ravnopravnost muškarca i žene. Zato nastaje potreba za indoktrinacijom djece koju treba provoditi od najmlađih godina, a najbolje od rođenja.

U SAD-u su, kako vidimo, na udaru i WC-i koji sve to vrijeme, kako smo sada doznali, nisu odgovarali liberalno-demokratskim standardima jer nisu bili dovoljno otvoreni za sve rodove.

U knjizi navodite i kako bi nekadašnji komunisti bili frustrirani kada bi vidjeli u kojoj je mjeri liberalna demokracija ostvarila njihov san – potiskivanje religije iz javnoga života. Je li ono što danas na zapadu zovu sekularizam doista, u stanovitom smislu, i ostvarenje komunističkih ideala?

Jedna je stvar sekularnost, a sasvim druga neprijateljstvo prema religiji i borba protiv nje. Teško je reći do kojega je stupnja razvoj tehnologije i znanosti možda utjecao na sekularizaciju društva. A teško je to reći, jer se već nekoliko stoljeća fenomen tzv. modernizacije ne odvija spontano nego mu asistira snažan napad na kršćanstvo, sa socijalističke, ali i s liberalne strane.

I socijalizam i liberalizam povezani su s ideologijom „progresa", koja očito ide u paketu s konceptom modernizma, a prema

njoj su kršćanstvo, pa i druge religije, anakronične, zatucane, otežavaju progres, neprijatelji su suvremenosti, a prije svega odgovaraju čovjeka od hrabroga redefiniranja svijeta. Zato nas ne treba posebno čuditi da u današnjim vremenima sumanutih ideologija emancipacije svjedočimo agresivnim napadima na religiju i Crkvu. Primitivizam i vulgarnost tih napada, kakvi se primjerice događaju tijekom gay parada, donedavno je bio nezamisliv. Slične podlosti odlikuju i feminističke pokrete. Pritom su vlade i političke institucije paralizirane strahom i ne suprotstavljaju se udaru novoga barbarizma.

Imate tezu da je „pomirljiva strategija“ određenih dijelova Crkve prema liberalnoj demokraciji nužno dovela do slabljenja utjecaja kršćanstva u javnom prostoru. O čemu je riječ?

Postoji određena sklonost u dijelu Crkve, prije svega onom na Zapadu, u Vatikanu, pa i u SAD-u, na prilagođavanje promjenama. Neka vrsta nove verzije aggiornamenta. Dominira tu njemački episkopat, a ni drugi nisu daleko od njega.

Papa Franjo, nažalost, pokazuje kako mu taj aggiornamento može biti blizak u nekim aspektima. Crkva koja je tako vođena zasigurno će doživjeti sudbinu protestantskih zajednica, koje su potpuno utopljene u liberalno-demokratski sustav, pokorno mu služe i nisu „znak osporavan” u ime vječnih kršćanskih istina. Veliki broj vjernika od Crkve očekuje jasnoću i snažno utvrđivanje u istinama vjere, a ne prilagođavanja aktualnim ideologijama i ponižavajuće predaje.

Nije potrebno biti posebno pronicljiv kako bi se shvatilo da ti ustupci današnjim ljevičarskim ideologijama neće dovesti do prihvaćanja kršćanstva na toj strani. Ljevica ne uzima ni zarobljenike ni taoce. Misao koja se pripisuje Diderotu i koja kaže kako oni neće

stati „dok posljednji kralj ne bude obješen na pojasu posljednjeg svećenika“ za ljevicu je jednako aktualna i danas.

Koja je to realna alternativa sustavu liberalne demokracije u ovome trenutku? Postoji li ona uopće?

U svojoj sam knjizi pisao kako pri ustrojstvu ili pak reformama sustava trebamo promišljati više u kategorijama kombiniranih sustava nego onih liberalne demokracije. Liberalna i demokratska rješenja imaju ograničeni rok učinkovitosti. Demokracija je uspješna u formiranju političke vlasti ili u sustavu njezina predstavništva, no demokracija u školi, obitelji ili Crkvi apsurdna je pomisao. Ideja potpuno demokratiziranoga svijeta izgleda poput noćne more. Naposljetku, trebamo biti svjesni i opasnosti koje su neminovno povezane s demokracijom. One su već odavno dijagnosticirane i iscrpno opisane. Na te su opasnosti upozoravali John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville, kao i Ivan Pavao II.

Dobar sustav jest onaj u kojem postoji mogućnost više rješenja. Naposljetku, svi donedavni sustavi koje danas nazivamo „zapadnim demokracijama” nisu uopće bili demokratski, nego miješani sustavi. Sjedinjene Države nisu nastale kao demokracija, nego kao republika s elementima miješanih sustava. Međutim, u jednom je trenutku demokratska retorika istisnula sve druge načine promišljanja o političkom ustroju i sada imamo to što imamo.

Na koncu, jedno pitanje o situaciji u Poljskoj. Vaša stranka Pravo i pravednost opisuje svoj politički program kao „dobru promjenu”. Što to PiS pokušava promijeniti u Trećoj republici i zašto pritom ima toliko protivnika u Poljskoj, ali i u Bruxellesu?

Jedan od glavnih problema postkomunističke Poljske bila je neučinkovita država. Slaba i podijeljena, ta je država bila podložna

raznim vanjskim utjecajima. PiS je od samoga početka naglašavao potrebu jačanja i osamostaljenja državnoga suvereniteta. I u tome smo ostvarili mnogo uspjeha.

To se ne sviđa Europskoj uniji, jer snažna država gaji sklonost prema većoj političkoj samostalnosti. Poljska nije imala nikakvih problema s Unijom, sve dok PiS nije preuzeo vlast, jer su prijašnje vlade naslijepo potpisivale sve ono što je bilo odlučeno u Bruxellesu.

To se sada mijenja, a Unija kojom u stvarnosti vladaju veliki igrači zapadne Europe, snažno je priviknuta na dominaciju nad istočnom Europom, pa je ova neposlušnost Poljske i Mađarske iritira.

Osim toga, poljska je vlada konzervativna, a Unija i cijela zapadna Europa potpuno su lijevo. Poljske vlasti tretirane su kao strano tijelo. Nije niti riječ o tome što činimo, jer naše reforme nisu ni po čemu nešto neprihvatljivo, nego o tome tko smo i što smo. Krajnji cilj establishmenta Europske unije jest marginalizacija, pa čak i rušenje svih desnih vlada u Europi. Prije svega onih u Poljskoj i Mađarskoj.

Stručni rad

Rukopis zaprimljen: 26. siječnja 2020.

Rukopis prihvaćen za tisak: 8. srpnja 2020.

Sovjetska rusifikacija Srednje Azije

Autor: **Dominik Tomić**[1]

Sažetak: U radu se problematizira jezična represija središnje sovjetske vlasti na području srednjoazijskih republika (kazaška, kirgiska, tadžička, turkmenska i uzbečka SSSR) u vidu jezične politike porusivanja neruskih naroda. Obrađuje se povijesna pozadina ruske jednojezične politike u SSSR-u na temeljima sličnih politika jezične represije i zabrane neruskih jezika u Carskoj Rusiji te povezanost iste s kulturnim i protuvjerskim politikama, kao i pristranom revizijom povijesti na prostoru „Sovjetske Srednje Azije". Unatoč višedesetljetnom porusivanju, s vrhuncem u pedesetim i šezdesetim godinama XX. stoljeća, proruska jezična ideologija nije postigla žel-

[1] Student znanosti o okolišu na Prirodoslovno-matematičkom fakultetu u Zagrebu, Milana Rešetara 15, Zagreb, dominiktomic848@gmail.com

jeni uspjeh te su raspadom Sovjetskoga Saveza dokinute sve njezine odrednice u novonastalim srednjoazijskim državama.

Ključne riječi: *SSSR, Srednja Azija, rusifikacija, jezična represija, jezična ideologija, jezična politika*

1. Uvod

Jezik (fr. *langage*) je vjerojatno najvažnije pojedinačno obilježje ljudske vrste[2], univerzalna ljudska institucija koja pokazuje veće ili manje razlike među zajednicama te se postupno mijenja u vremenu.[3] Početno razlikovanje jezika u čovjekovom predcivilizacijskom razvoju[4] odraz je genetičke raznolikosti kao posljedice prostorne raspodjele prvotnih ljudskih zajednica.[5] Izum pisma uvelike je olakšao i ubrzao komunikaciju za potrebe robne razmjene pa je sve snažnije povezivanje različito udaljenih ljudskih zajednica te usložnjavanje međuljudskih odnosa (podjela rada, društveni ustroj, društvene institucije) obogatilo proces lingvističke evolucije za društvene, kulturne i političke utjecaje, koji u današnjem globaliziranom

---

[2] Bernard Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky, Atlas jezika, Stanek (2004), 10.

[3] „Jezik“, Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda Miroslav Krleža (https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29130, pristupljeno 27. 4. 2020.).

[4] Čovjekov razvoj od pojave hominida do poljoprivredne revolucije (domestifikacije žitarica) u predlončarskom neolitiku B (oko 9500 g. pr. Kr.) koja je omogućila prijelaz lovačko-sakupljačkih nomada na sjedilački način života u područjima tzv. riječnih civilizacija, kultura uz obale Međurječja i Nila. Fanny Alvaro, Conxita Royo, Jose Miguel Soriano, „Wheat: A Crop in the Bottom of the Mediterranean Diet Pyramid“, u: Borna Fuerst-Bjeliš (ur.), *Mediterranean Identities: Environment, Society, Culture*, Books on Demand (2017), 383–384.

[5] Na temelju činjenice da susjedne populacije na genetičkom stablu obično govore jezicima iz iste ili srodne jezične porodice, odnosno povezanosti genetičkoga i jezikoslovnoga stabla, građena je suvremena podjela jezika u jezične porodice. Luigi Lucca Cavalli-Sforza, *Geni, narodi i jezici*, Algoritam (2008), 148–150.

društvu predstavljaju prevladavajući čimbenik jezičnih promjena.[6]

Jezik je važna, ako ne i presudna sastavnica identiteta svake ljudske zajednice, jer predstavlja sredstvo za izražavanje pripadnosti i jedinstvenosti[7], kao i kulturnoga prijenosa društvenih identiteta na mlađe pripadnike zajednice.[8] Snaga jezika kao kohezivnoga čimbenika odražava se i u činjenici da se etničke skupine (narodi) još i dandanas uvelike razlikuju i razvrstavaju temeljem materinskoga ili prevladavajućega jezika u govoru skupine.[9] Stoga je jezik važan alat politike, tj. vladajuće ideologije, kako one u jedno- (homogenim), tako i one u višenacionalnim (heterogenim) državama; u potonjima tim više što je obično sredstvo postizanja prevlasti određene etničke skupine.[10] Kao i sve druge pojave u političkoj zajednici, tako je i jezik država uvijek nastojala standardizirati i normirati u svrhu korištenja istoga kao sredstva društvene integracije (školstvo) i homogenizacije (državna administracija)[11], što se postiže jezičnim

[6] Danas su ti utjecaji sve češće odraz suvremenih tehnoloških dostignuća, koja zbog univerzalne primjene i internacionalizacije znanosti održavaju, ako ne i pojačavaju, prevlast engleskoga jezika u gotovo svim porama društva. Na kulturnoj je razini to ponajprije posljedica procesa amerikanizacije i versternalizacije, koji snažniji zamah zadobivaju završetkom Drugoga svjetskoga rata i početkom američke geopolitičke prevlasti. Anthony Giddens, *Odbjegli svijet. Kako globalizacija oblikuje naše živote*, Naklada Jesenski i Turk (2005), 27–28.

[7] Alexander D. Hoyt, „Language and Identity“, Suvremena lingvistika 41–42 (1996), 221.

[8] Anita Sujoldžić, „Istrian identites and languages in contact“, *Suvremena lingvistika* 65/1 (2008), 28–29.

[9] Jadranka Grbić, „Jezik i govor kao komponenta pripadnosti zajednici (ogled o jeziku i identitetu)“, u: Ružica Čičak-Chand, Josip Kumpres (ur.), *Etničnost, nacija, identitet – Hrvatska i Europa*, Naklada Jesenski i Turk (1998).

[10] To je vidljivo na primjeru Prve Čehoslovačke Republike u kojoj su Česi kao trostruko brojniji i politički znatno bolje institucionalizirani narod nametali slovačkom dijelu stanovništva češki jezični standard, niječući suverenost slovačkoga jezika. Gabriela Múcsková, „The ideology of burgeois nationalism and its reflections on language planning in the development of standard Slovak“, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 43/1 (2017), 125–141.

[11] Branka Barić, „Nova država – nova jezična politika“, *Kroatologija* 5 (2014), 25–27.

planiranjem, odnosno upravljanjem.[12] U tom procesu veliku odgovornost imaju i javni mediji, koji najviše utječu na oblikovanje javnoga diskursa, nerijetko i u suradnji s vlastima.[13]

Ruska je politička elita zahvaljujući demografskoj prevlasti Rusa i kadroviranju etničkih Rusa diljem Sovjetskoga Saveza uspjela nametnuti ruski jezik i u republikama s manjinskom ili zanemarivom ruskom populacijom[14], sustavno potiskujući prevladavajuće područne jezike iz javne uporabe jezičnom rusifikacijom (porusivanjem[15]) i kulturnom politikom rusijanizacije.[16] U ovom se radu obrađuje jezični vid te politike.

2. Povijesna pozadina rusifikacije

Prvi institucionalni oblik porusivanja proveo je još 1552. godine car Ivan IV. Vasiljevič Grozni uključivanjem pokorenoga Kazanjskoga Kanata[17] u sastav Ruskoga Carstva, provodeći rusifikaciju u sklopu pokrštavanja muslimanskoga stanovništva, nudeći

[12] Petar Vuković, „Vijeće za normu i teorije upravljanja jezikom“, *Suvremena lingvistika* 82 (2016), 219–235.

[13] Lada Badurina, „Neke odlike jezika u suvremenoj hrvatskoj publicistici“, *Filologija* 30–31 (1998), 426.

[14] Kao što su većinski muslimanske republike Srednje Azije koje i jesu predmet ovoga razmatranja.

[15] Bratoljub Klaić, „Rječnik stranih riječi“, Zora (1962), 1285.

[16] Jones, *Myth,* 12–14.

[17] Srednjovjekovna tatarska država nastala raspadom Zlatne Horde u prvoj polovici XV. stoljeća sa središtem u gradu Kazanju. Zbog čestih upada kazanjskih kanova na prostor Ruskoga Carstva moskovski veliki knez Ivan III. zauzima 1487. Kazanj i njegovi kanovi postaju vazali ruske države. Nakon neuspješne opsade Moskve 1521. u suradnji s Krimskim Kanatom, Kazasi su 1524. priznali protektorat Osmanskoga Carstva. „Kazanjski Kanat“, Hrvatska enciklopedija Leksikografskog zavoda „Miroslav Krleža“ (https://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=31025, pristupljeno 27. 4. 2020.).

povlastice plemićima koji poruse svoja imena.[18] Novi val rusifikacije zahvatio je kazaška područja u šezdesetim i sedamdesetim godinama XIX. stoljeća, uzrokujući odljev određenoga dijela stanovništva prema kineskoj granici. Porazom u Krimskom ratu ruska vlast u Poljskoj postavlja proruski usmjerenoga Aleksandra Wielopolskoga, zbog čije vladavine izbija oružana pobuna 1863. poznata kao Siječanjski ustanak. Pobuna je ugušena, a ruska je vlast Poljake kaznila zemljišnom reformom kojom je ukinula kmetstvo, pogodujući pri dodjeli zemlje seljacima i plemićima odanima vlasti.[19] Usporedno se provodila i reforma školstva, koja je za vrhunca u osamdesetim godinama XIX. stoljeća izbacila poljski jezik iz pučkih škola, posljedica čega je bilo narodno i političko osvješćivanje Poljaka koje se u sljedećem desetljeću pokazalo osnivanjem prvih poljskih političkih stranaka.[20] Jednako tako, Carska Rusija provodi politike rusifikacije i na području Bjelorusije, Besarbije (od 1829.[21]), Finske (od 1899.[22]), Ukrajine (od 1709.[23]), Litve (od raspada Poljsko-litavske unije kra-

[18] Posljedica čega je danas značajan udio Rusa u širem moskovskom području s imenima turskoga (tatarskoga) podrijetla. Nadir Devlet, „A specimen of Russification: The Kazan Turks (Tatars)“, *Central Asian Survey* 2/3 (1983), 79.

[19] Juliusz Bardach, Boguslaw Lesnodorski, Michal Pietrzak, *Historia państwa i prawa polskiego* (1987), 389–394.

[20] „Russification policies“, Encyclopaedia Britannica (https://www.britannica.com/place/Russia/Russification-policies, pristupljeno 27. 4. 2020.); Maciej Janowski, *The Rise of Positivism: Polish Liberal Thought Before 1918*, Central European University Press (2004), 166.

[21] Charles King, *The Moldovians: Romania, Russia, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press (2000), 248–249.

[22] Karl Alenius, „Russification in Estonia and Finland Before 1917“, *Faravid* 28 (2004), 181–194.

[23] Juliane Besters-Dilger, *Language Policy and Language Situation in Ukraine. Analysis and Recommendations* (2009), 7–8.

jem XVIII. st.[24]) i Urala[25]. Razmjer tih politika najvidljiviji je na primjeru Bjelorusije, u kojoj prema popisu stanovništva 2009. 72 % stanovništva govori ruski, a 23 % bjeloruski jezik, što i ne čudi s obzirom na to da predsjednik Aleksandar Grigorjevič Lukašenko (na vlasti od 1994.) i dalje provodi porusivanje.[26]

Uspostavom SSSR-a Lenjin preuzima carističko načelo „Jedan car, jedna vjera, jedan jezik“, centralizirajući svu političku moć u Moskvi te ne odustajući od proruskih politika na svim područjima društva, koje se provode u dvije faze: prvu etapu predstavljala je politika „korenizacije“ u dvadesetim godinama XX. stoljeća, kojom se omogućuje uporaba nacionalnih jezika i promiču ideje etničkoga partikularizma[27] u cilju obuzdavanja rastućega ruskoga šovinizma prema neruskim narodima[28], dok se svrgavanjem Velija Ibrahimova i vodstva Krimske ASSR[29] 1929. i promjenom republičkih vlasti u Ukrajini 1933. ponovno oživljava rusifikacijska politika, koja se

[24] U Litvi je 1865. – 1904. bila zabranjena uporaba litavskoga jezika. A. S. Stražas, „Lithuania 1863-1893: Tsarist russification and the beginnigs of the modern Lithuanian National Movement“, *Lituanus* 42/3 (1996; http://www.lituanus.org/1996/96_3_03.htm#ref, pristupljeno 27. 4. 2020); Theodore R. Weeks, „Russification and the Lithuaninas, 1863-1905“, *Slavic Review* 60/1 (2001), 96–114.

[25] Brojni manji uralski jezici preživjeli su jedino u obliku toponima i hidronima Povolžja i Urala. Eugene Helimski, „The Northwestern Group of Finno-Uralic Languages and its Heritage in the Place Names and Substratum Vocabulary of the Russian North“, *Slavica Helsingiensia* 27 (2006).

[26] Unatoč višestoljetnoj uporabi bjeloruskoga jezika, koji je bio službeni jezik Poljsko-litavske unije u XVI. stoljeću, s tim da najraniji spomen bjeloruskoga potječe iz 1229. godine. Između 1859. i 1905. bilo je zabranjeno tiskanje i objavljivanje na bjeloruskom, premda je za popisa 1897. gotovo šest milijuna ljudi navelo bjeloruski kao materinski jezik. „Why Belarusians Don't Speak Their Native Language“ (https://belarusfeed.com/belarus-explained-belarusian-language/, pristupljeno 27. 4. 2020.); Julija Brel, „The Failure of the Language Policy in Belarus“, *New Vissions for Public Affairs* 9 (2017), 59–74.

[27] Juri Slezine, „The USSR as a Communal Apartment, or How a Socialist State promoted Ethnic Particularism“, *Slawic Review* 53/2 (1994), 414–452.

[28] Rogers Brubaker, „Nationhood and the National Question in the Soviet Union and Post-Soviet Eurasia“, *Theory and Society* 23 (1994), 47–78.

[29] ASSR ili Autonomna Sovjetska Socijalistička Republika.

dosljedno provodila do sredine osamdesetih i bila glavnim homogenizacijskim čimbenikom sovjetskoga mnogoetničkoga društva.[30] Drugim riječima, rusifikacija je bila jezična sastavnica politike sovjetizacije, koja je kroz (popularnu) kulturu i medije gradila imaginarij sovjetskoga utopizma.[31]

3. Zemljopisni, povijesni i jezični okvir Srednje Azije

Srednja Azija predstavlja geografsku regiju u središtu Euroazije i, uz Sjevernu Aziju (jug Rusije, Mongoliju i SI Kine), njezin najkontinentalniji dio. Prostire se od sibirskoga juga na sjeveru do iranske, afganistanske i pakistanske granice na jugu, od kineskoga Xinjianga i Tibeta na istoku do Kaspijskoga mora na zapadu. Uključuje teritorij pet država: Kazahstana, Kirgistana, Tadžikistana, Turkmenistana i Uzbekistana.[32] Perzijski dometak *-stan* u nazivima država označava pripadnost zemlje pojedinom narodu (Kirgistan kao „zemlja Kirgiza“ itd.)[33] U širem smislu, Srednja Azija predstavlja područje Turkestana, koji objedinjuje i zapadne dijelove Mongolije, Xinjianga i Tibeta te sjever Pakistana (Kašmir) i Afganistana

---

[30] Ružica Čičak-Chand, „Etnički konflikt i načini njegova rješavanja“, *Migracijske teme* 11 (1995), 11.

[31] Dubravka Oraić-Tolić, „Hrvatski kulturni stereotipi. Diseminacija nacije“, u: Dubravka Oraić-Tolić, Ernő Kulcsár Szabò (ur.), *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, FF press (2006), 32.

[32] „Central Asia“, Encyclopaedia Britannica (https://www.britannica.com/place/Central-Asia, pristupljeno 27. 4. 2020.).

[33] Paul McFedries, „stans“, *World Spy* (https://wordspy.com/index.php?word=stans, pristupljeno 27. 4. 2020.).

i kao takav odgovara definiciji „Sovjetske Srednje Azije".[34] Pojam „Srednja Azija" (*Asie centrale*) prvi spominje pruski prirodoslovac Alexander von Humboldt, za prostor pet stupnjeva sjeverno i južno od 44. usporednice, navodeći i njegove reljefne granice: Hindukuš i Pamir na jugu, Kaspijsko jezero na istoku i Altajsko gorje na sjeveru.[35] Klimatski se radi o vrlo sušnom (aridnom) području na kojem prevladavaju hladni podtipovi pustinjske i stepske klime s kontinentalnošću kao glavnim klimatskim čimbenikom. Hidrogeografski, srednjoazijski bazen prostor je endoreičkoga (unutrašnjega) otjecanja s travnatom stepskom vegetacijom u porječjima većih rijeka.[36]

Prostor Srednje Azije oličenje je nomadskoga stočarstva i nomadskoga načina života, koji se uz manje promjene i određeni stupanj modernizacije održao do današnjih dana, napose u Mongoliji i Afganistanu.[37] U predislamskom razdoblju Srednju Aziju naseljavaju iranska plemena te ona predstavlja areal istočnoiranskih jezika[38],

[34] Petar Kurečić, „The New Great Game: Rivarly of Geostrategies and Geoeconomics in Central Asia", *Hrvatski geografski glasnik* 72/1, 24. Pojam „Sovjetske Srednje Azije" bio je uvriježen u međunarodnom tisku za vrijeme SSSR-a, premda u znanstvenim okvirima nije prihvaćen izvan SSSR-a. Bill Keller, „Afghan Cadets Reportedly Riot in a Capital in Soviet Central Asia", *The New York Times* (https://www.nytimes.com/1989/01/05/world/afghan-cadets-reportedly-riot-in-a-capital-in-soviet-central-asia.html, pristupljeno 27. 4. 2020.); James Rupert, „The Strange State of Soviet Central Asia", *The Alicia Patterson Foundation* (https://aliciapatterson.org/stories/strange-state-soviet-central-asia, pristupljeno 27. 4. 2020.)

[35] Alexander von Humboldt, *Asie centrale*, Gide (1843), 17 (https://archive.org/details/asiecentralerec03humbgoog, pristupljeno 27. 4. 2020.).

[36] Kenneth E. Spaeth, Mark A. Weltz, D. Phillip Guertin, Jiagou Qi, Geoffrey M. Henebery, Jason Nesbit, Tlektes I. Yespolov, Marat Beksultanov, „Hydrology and Erosion Risk Parameters of Grasslands in Central Asia", u: Garik Gutman, Jiquan Chen, Geoffrey M. Henebery, Martin Kappas (ur.), *Landscape Dynamics and Drylands across Greater Central Asia: People, Societes and Ecosystems*, Springer (2020), 125–127.

[37] „Nomadism", Encyclopaedia Iranica (http://www.iranicaonline.org/articles/nomadism, pristupljeno 27. 4. 2020.).

[38] Podskupine: pamirski i paštunski jezici (https://glottolog.org/files/glottolog-2.7/east2704.html, pristupljeno 28. 4. 2020.).

ostavljajući značajan utjecaj na rusku etnologiju[39]. Strateški povoljan položaj na putu svile u srednjem vijeku kao poveznice Dalekoga istoka i Europe doprinio je razvoju trgovine i potaknuo bogatu kulturnu razmjenu[40] koja je ostavila značajan utjecaj i u uralo-altajskom jezičnom bazenu.[41] Kao rezultat toga i prodora turskih plemena stvara se zajednička jezična porodica turkijskih jezika, koji uključuju i tatarski i čuvaški oko Altaja, jakutski u središnjem Sibiru te turski[42], a koja pripada skupini euroazijskih jezika. Danas ti jezici imaju oko 55 milijuna govornika, među njima najviše uzbečki (tridesetak milijuna[43]), a najmanje turkmenski (više od 5,5 milijuna). U Kazahstanu, Kirgistanu i Tadžikistanu ruski je drugi službeni jezik, a na cijelom srednjoazijskom području broji ne više od šest milijuna govornika[44], premda je značajan u gospodarstvu i diplomaciji. Osim kao rusko zaleđe[45], regija je u drugom desetljeću XXI. stoljeća pod sve snažnijim kineskim gospodarskim i političkim utjecajem (Pojas i put, Šangajski pakt[46]).

[39] N. A. Rast, „Russians in the Medieval Iranian Epos“, *The American Slavic and East European Review* 14/2 (1955), 260–264.

[40] Borna Fuerst-Bjeliš, *Sredozemlje*, Prirodoslovno-matematički fakultet Sveučilišta u Zagrebu (2014), 33.

[41] Paolo Agostini, „Language reconstruction – applied to the Uralic languages“, *Migracijske teme* 15/1–2 (1999), 63–153.

[42] Krajnje sjeverozapadno izduženje Irana odvaja istok Turske od najzapadnijih dijelova Turkmenistana kao područja turkijske jezične skupine. Bernard Comrie, Stephen Matthews, Maria Polinsky, *Atlas jezika*, Stanek (2004), 48–49.

[43] „Demographic situation in the Republic of Uzbekistan“, Državni statistički ured Republike Uzbekistan (https://stat.uz/en/press-center/news-committee/8337-6246246-2, pristupljeno 28. 4. 2020.).

[44] Robert Greenail, „Russians left behind in Central Asia“, *BBC News* (http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/4420922.stm, pristupljeno 28. 4. 2020.).

[45] „Why Russia Will Send More Troops to Central Asia“, *Strtfor* (https://worldview.stratfor.com/article/why-russia-will-send-more-troops-central-asia, pristupljeno 28. 4. 2020.).

[46] Andrew Scheineson, „The Shanghai Cooperation Organization“, *Backgrounder* (https://web.archive.org/web/20101008081727/http://www.cfr.org/publication/10883/shanghai_cooperation_organization.html, pristupljeno 28. 4. 2020.).

4. Rusifikacija pod sovjetskom čizmom

Iako su sovjetski boljševici još za revolucionarne 1917. obećavali slobodu ispovijedanja vjere, pravo naroda na samoodređenje i „jednakost i suverenost svih naroda Rusije“[47], zabrana šerijatskih sudova i ukidanje pravne valjanosti muslimanskoga običajnoga prava i početak deislamizacijske politike donošenjem Protuislamskih zakona 1929.[48] predstavljali su uvertiru u jezične progone koji će uslijediti u narednim desetljećima. Zamahom „korenizaciije“ krajem 1920-ih, smanjen je otpor neruskih naroda prema središnjoj vlasti, no kadroviranja ne-Rusa na više položaje u pojedinim partijama prijetila su pobunom vladajuće „ruske struje“ (koja je većim dijelom i iznijela Revoluciju 1917.) sovjetskoga upravnoga aparata, koja bi delegitimizacijom „korenizacije“ mogla ugroziti i samu opstojnost SSSR-a ili dovesti do prevrata unutar partijske strukture.[49]

Forsiranje ruske književnosti, povijesti[50] i kulture u školstvu[51]

---

[47] Olaf Caroe, *Soviet Empire. The Turks of Central Asia and Stalinism* (1953), 105.

[48] Sovjeti su islam držali „primitivnom i fanatičnom religijom“ koja je „kaotičan spoj kršćanskih, židovskih i poganskih doktrina“, što se i ocrtava u govoru prvoga sekretara Azerbajdžanske Komunističke Partije, Džafara Abbasoviča Bagirova, u Bakuu 14. srpnja 1950., u kojem Muhammeda opisuje kao „predstavnika feudalno-merkantilističke aristokracije Meke koji se okoristio islamom za ujedinjenje arapskih plemena i održavanje vlastite moći“. Sergej P. Tolstov, *On the Traces of the Ancient Civilisation of Khwarezm* (1949), 221–222.

[49] George Liber, „*Korenizatsiia:* Restructuring Soviet nationality policy in the 1920s“, *Ethnic and Racial Studies*, 14/1 (1991), 15–23.

[50] Sovjetska historiografija provodi i rusofilnu reviziju povijesti neruskih naroda, napose onih centralnoazijskih, nastojeći pritom što je moguće dosljednijom primjenom znanstvene metode opravdati svoje postupke. Tako moskovski Centralni komitet Komunističke partije izdaje 9. kolovoza 1944. direktivu upućenu tartarskom pokrajinskom komitetu u kojoj zahtijeva „provedbu znanstvene revizije povijesti Tartarije, izbacivanje ozbiljnih nedostataka i pogrješki nacionalnističkoga karaktera koje su počinili pojedini pisci i povjesničari u proučavanju tartarske povijesti“. *Propagandist*, 13/14 (1944), 22.

[51] Etikete „protunarodnoga“, „buržujskoga“ i „reakcionarskoga“ dijele se nacionalnim epovima (kirgiškom Manasu, azerbajdžanskom Dede Korkutu, tj. turkmenskom Korkut Ati,

i nametanje ruskoga jezika u javnom prostoru (škole, javni prijevoz, državna uprava, radna mjesta) bile su dvije glavne odrednice porusivačke sovjetske politike.[52] Rusifikacija kao alat u izgradnji umjetnoga sovjetskoga nadnacionalnoga identiteta doživljava vrhunac u razdoblju provedbe tzv. Sovjetskoga revolucionarnoga projekta od četrdesetih do šezdesetih godina XX. stoljeća, kojim se stvarao ideal sovjetskoga patriotizma temeljen na ruskom jeziku, kulturi i običajima.[53] Dekretom Kremlja od 13. ožujka 1938. uvedena je obvezujuća uporaba ruskoga jezika pri naučavanju u svim školama na području SSSR-a, pa i u neruskim republikama, koje su dotad uživale određena prava u naučavanju državne ideologije (marksizam – lenjinizam) na narodnim jezicima.[54] Svaki sovjetski građanin koji je težio napredovanju u svojem poslu morao se aktivno služiti ruskim jezikom. Isto se odnosilo i na akademski razvoj te visokoškolsko obrazovanje, što je onemogućilo studiranje većem dijelu maturanata iz srednjoazijskih republika.[55] Indikativna je u svemu tome izjava jezikoslovaca za sovjetske medije s jezikoslovne konferencije u Bakuu 1951., u kojoj među ostalim stoji da je „dužnost lingvista pisanje znanstvenih radova o podrijetlu i povijesti jezika, pri čemu moraju u potpunosti

kao i kazačkom Kublandibatiru), za koje se ističe da „idealiziraju feudalizam“ ili raspiruju nacionalizam. Diana Kudaibergenova, „‘Imagining Community’ in Soviet Kazakhstan. An Historical Analysis of Narrative on Nationalism in Kazakh-Soviet Literature”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity,* 41/5 (2013), 839–854.

[52] Terry Martin, „The Russification of the RSFSR“, *Cahiers du Monde russe, 39/1–2 (1998), 99–117.*

[53] Juliane Furst, Polly Jones, Susan Morrissey, „The Relaunch of the Soviet Project, 1945–1964.”, *The Slavonic and East European Review* 86/2 (2008), 202–207.

[54] Uriel Weinreich, „The Russification of Soviet Minority Languages“, *Probs. Communism* 46/2 (1953).

[55] Slikoviti su u tom slučaju podatci kazačkoga državnoga sveučilišta, na kojem su 1947. svega 17 % studenata činili Kazaci te uzbečkoga državnoga sveučilišta, na kojemu su od 1100 diplomanata između 1927. i 1947. svega polovicu činili Azijati. „National and cultural development under communism“, CIA-RDP78-02771R0002000900002-6 (lipanj 1957.), deklasificirano 24. kolovoza 1999. (https://www.cia.gov/library/readingroom/document/cia-rdp78-02771r000200090002-6, pristupljeno 27. 4. 2020.).

favorizirati utjecaj ruskoga jezika“.[56]

5. Zaključak

Zbog brojnosti i raznorodnosti naroda i etničkih zajednica pod sovjetskom kapom, rusifikacija je u različitim republikama i među raznovrsnim zajednicama provedena šarolikom učinkovitošću. Dok su manje etničke skupine europskoga dijela Rusije značajno rusizirane, neruski Slaveni poput Ukrajinaca i Poljaka pokazali su uspješan otpor sovjetskoj jednojezičnoj represiji.[57]

Jednako tako, politika porusivanja nije postigla željeni uspjeh u srednjoazijskim republikama, u kojima raspadom SSSR-a dolazi do dokidanja rusifikacije u obrazovnom sustavu.[58] Ipak, svojevrsna „uvjetovana rusifikacija“ nastavlja se na gospodarskom planu, u kojem Rusija pri sklapanju trgovačkih i carinskih dogovora inzistira na dvojezičnosti, a sličan model primjenjuje i Kina, čiji kapital sve više prodire u Središnju Aziju kao dio nove kineske geopolitičke inicijative „Pojas i put“.[59]

[56] Petr Dostál, Hans Knippenberg, „The ‘Russification’ of ethnic minorities in the USSR“, *Soviet Geography*, 20/4 (1979), 197–219.

[57] Barbara A. Anderson, Brian D. Silver, „Estimating russification of ethnic identity among non-Russians in the USSR“, *Demography*, 20 (1983), 461–489

[58] Galina M. Yemelianova, „Shaimev's ‘Khanate’ on the Volga and its Russian Subjects“, *Asian Ethnicity* 1/1 (2000), 37–52.

[59] Sansar Cakirmaa, „Comparative Institutionalised Bilingualism in Kazan, Russia and Ürümqi, China“, *Europe-Asia Studies*, 71/9 (2019), 1532–1561.

Soviet russification of the Central Asia

Abstract: The paper elaborates linguistic repression of the Central-Asian Soviet Socialist Republics (Kazakh, Kirghiz, Tajik, Turkmen and Uzbek) by central Soviet communist authorities in view of decades-long russification policies, especially during the Soviet Project in the period of 1950s and 1960s. By studying historical origins of the russophile language policy in the course of Imperial Russia, as well as observing its connections not only with both cultural and anti-religious policies, but also biased pseudoscientific revisions of history of the non-Russian people in the USSR, it is concluded that those policies were either failure or partial success, following their abolishing by the establishment of independent Central-Asian states after the dissolution of the Soviet Union.

Key words: *USSR, Central Asia, russification, linguistic repression, linguistic ideology, language policy*

Bibliografija

Bernard Combrie, *Languages of the Soviet Union*, Cambridge University Press (1981).

Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Naprijed (1998).

Matej Križanec, *Rusifikacija in sovjetizacija Srednje Azije s podudarkom na jezikoslovni politiki*, Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani (2017).

Polly Jones, *Myth, Memory, and Trauma: Rethinking the Stalinist Past in the Soviet Union, 1953–70*,Yale University Press (2013).

Sevket Akyildiz, Richard Carlson, *Social and Cultural Change in Central Asia: The Soviet Legacy*, Routledge (2014).

Theodore R. Weeks, „Russification: Word and Practice, 1863-1914“, *Proceedings of the Americal Philosophical Society* 148/4, 471–489.

Theodore R. Weeks, *Russification / Sovietization*, Institute of European History (2011).

RAZGOVOR S JOSIPOM MIHALJEVIĆEM

Razgovarao: **Damir Kopljar**[1]

Slika preuzeta sa: https: //www.glas-koncila.hr/josip-mihaljevic-povjesnicar-s-hrvatskoga-instituta-za-povijest-jugoslavenski-socijalizam-nije-se-odrekao-totalitarne-srzi/

Josip Mihaljević rođen je 1983. godine u Livnu gdje je završio osnovnu školu i gimnaziju. U siječnju 2008. godine stekao je titulu diplomiranog povjesničara i profesora povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, na kojem je 2015. godine obranio i doktorsku disertaciju "Odnos vlasti i pojedinca u Hrvatskoj od 1958. do 1972." Primarno područje znanstvenog interesa mu je hrvatska i jugoslavenska povijest druge polovice 20. stoljeća, s posebnim naglaskom na teme iz društvene povijesti, te povijest komunizma i teorija totalitarizma. Od 2008. do 2009. godine radio je kao vanjski suradnik (istraživač) u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu. Od 2015. do 2017. bio je vanjski suradnik Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, a od 2015. predaje na Hrvatskom katoličkom sveučilištu u Zagrebu na kojem izvodi kolegij Ideologija i praksa komunizma.

[1] bacc. hist., damirhuawei14@gmail.com

Gospodine Mihaljeviću, prije svega želimo Vam zahvaliti što ste pristali na razgovor za novi broj časopisa „Obnova". Na samom početku bilo bi dobro razlučiti pojmove. U javnosti često možemo primijetiti da se pojmovi kao što su socijalizam i komunizam koriste poput sinonima, odnosno da se ovim pojmovima pripisuje jednako značenje. Jesu li to jednakoznačni pojmovi ili među njima postoji razlika?

U svakodnevnom govoru često ne ćemo pogriješiti ako ono što se naziva socijalizmom nazovemo komunizmom i obratno. To vrijedi za situacije u kojima načelno i neznanstveno govorimo o tim pojmovima. No ako se oni sagledaju sa znanstvene razine, onda razlike definitivno postoje. Te razlike postoje još od početaka socijalističke, odnosno komunističke misli. Pod socijalizmom se u marksističkoj teoriji obično podrazumijeva prva faza revolucije, u kojoj diktatura radničke klase uzima prerogative države i upravlja tom državom kako bi jednoga dana došla do stvaranja besklasnoga društva. To društvo jest društvo u kojem nema razlike među klasama, društvo u kojem su svi jednaki te na kraju društvo u kojem država više ne će niti biti potrebna. Takvo društvo u kojem bi na kraju nestala potreba i za samom državom predstavljalo bi komunizam. Pojednostavljeno, komunizam je krajnja konzekvencija koju treba ostvariti, a socijalizam je put prema tom ostvarenju. Ovdje treba naglasiti kako komunizam nikada nije bio ostvaren, čak ni u SSSR-u. Nikada se nije došlo u fazu komunizma, već se uvijek naglašavalo kako je revolucija, koja teče, trenutačno u fazi socijalizma. Odmah treba istaknuti kako je ovo ideološko eksperimentiranje uzrokovalo brojne ljudske žrtve te brojne negativne posljedice po ljudski rod i civilizaciju općenito.

Marksizam i lenjinizam također su pojmovi na koje često nailazimo. Kako znanost definira te pojmove te kako se oni razlikuju?

Marksizam je općenito pojam koji označava sustav mišljenja pa, možemo reći, i čitave filozofije koja nastaje djelovanjem Karla Marxa. Tu također treba napomenuti i Friedricha Engelsa, no jasno je da je Marxov značaj, kada su u pitanju same teorijske osnove, mnogo važniji. Marxovu ideju nakon njegove smrti nastavljaju njegovi sljedbenici. Marksizam možemo nazvati početnom teorijskom postavkom komunističke filozofije, odnosno komunističkoga razmišljanja, koja će kasnije kroz djelovanje Lenjina prerasti gotovo u komunističku religiju. Lenjinizam je također dio marksizma, ali se od početnih Marxovih postavki razlikuje jer uključuje neke nove Lenjinove ideje. Ključno što treba izdvojiti kada govorimo o Lenjinu kao teoretičaru jest tzv. teorija partije. Kako bi se marksistička filozofija primijenila u praksi, došlo se do zaključka da to može napraviti jedino vrlo dobro hijerarhijski organizirana i čvrsto ustrojena partija revolucionarnih ljudi. Upravo su to bili boljševici, kojima je Lenjin bio na čelu.

Druga stvar koja razlikuje Lenjina od Marxa jest to što je Lenjin seljaštvu dao važnu ulogu u revolucionarnom procesu. Naime, Marx seljaštvo smatra kategorijom koja nema nikakvu važnost u revolucionarnom procesu. Lenjin to mijenja. On smatra da seljaštvo ima itekako važnu funkciju u provedbi revolucije. Trebamo imati na umu kontekst u kojem Lenjin djeluje. On dolazi iz carske Rusije koja je bila agrarno društvo, čija se apsolutna većina stanovništva bavila poljoprivredom. Oni su bili vrlo nezadovoljni carskim režimom i kasnije prijelaznom vladom te je Lenjin vidio kako se to nezadovoljstvo sela može dobro iskoristiti.

Što su to komunitarne i egalitarne ideje i kako su one utjecale na Marxa?

Zagovaratelji komunitarnih i egalitarnih ideja postoje gotovo koliko postoji i pisana ljudska povijest. Možemo vidjeti kako se već u antičko doba pojavljuju ideje jednakosti i savršenoga društva. Primjer za to može biti Platon i njegov pogled na društveno uređenje. On u svojem djelu „Država“ kao glavni izvor sukoba i ratova među ljudima navodi želju za posjedovanjem te nudi svoj koncept idealne države u kojoj vlada pravednost. Kasnije je ta ideja bila posebno naglašena u vrijeme šesnaestoga i sedamnaestoga stoljeća. Sjetimo se samo djela „Utopija“ koje je napisao Thomas More. On je govorio o utopijskom društvu i upravo zbog toga danas takve ideje nazivamo utopijskima. Takve su ideje postajale sve aktualnije u trenutku stvaranja modernoga industrijskoga društvo, odnosno nakon industrijskih revolucija u osamnaestom i devetnaestom stoljeću. Tako u vrijeme francuske revolucije imate jasno izraženo načelo egalitarnosti, koje se traži u samoj revoluciji. Jedan od važniji predstavnika takvih ideja jest François-Noël Babeuf koji je javno napadao Jakobince i pozivao Francuze na pobunu protiv nepravednoga sustava. Osnovao je tzv. Društvo jednakih koje je zagovaralo radikalnu agrarnu reformu i potpuno podruštvljenje nad svom privatnom zemljom i imovinom, kao i potpunu slobodu svih građana Francuske. Njegov smjer mišljenja naziva se babuvizam. On je na kraju Francuske revolucije tragično skončao pod giljotinom. Tu imamo i utopijske socijaliste kao što su Henri de Saint-Simon, Charles Fourier koji su polagali nade da će imućni dobrovoljno podijeliti svoj imetak s čitavom zajednicom u kojoj žive. Saint-Simon je svoje učenje o bratstvu ljudi u kojem će radnici i znanstvenici upravljati industrijom i društvom spajao i s kršćanskom teologijom te ga se često navodi kao jednoga

od osnivača kršćanskoga socijalizma. Fourier je pak osmislio tzv. falange, što su trebale biti kooperativne poljoprivredne zajednice unutar kojih će pojedinac potpuno ostvarivati sve svoje egzistencijalne potrebe. To su trebale biti zajednice u kojima će članovi stalno mijenjati svoje uloge i u kojima će se ostvarivati pravednija raspodjela resursa nego što je to bio slučaj u tadašnjem kapitalističkom sustavu. U Americi imamo slučaj Roberta Owena, bogatoga velškoga industrijalca koji je, u cilju eksperimentalnoga demonstriranja superiornosti kolektivističkoga i nesebičnoga načina života, 1825. od jedne vjerske zajednice kupio 30 000 hektara zemlje u američkoj Indiani i osmislio novi grad po imenu New Harmony, čime se trebalo naglasiti načelo sklada među ljudima. Owen se iz zajednice povukao 1828. godine, izgubivši pritom oko 80 posto svojega bogatstva. Svi su ovi socijalistički teoretičari, uz naravno tadašnji društveno-politički kontekst, na neki način utjecali na pojavu Marxove filozofije.

Koja je ključna razlika između prethodno navedenih pojedinaca i Karla Marxa?

Možemo reći kako je Marx bio najveći protivnik utopijskih socijalista. Upravo su im Marx i Engels dali taj pomalo pejorativan naziv. Marx je uvijek govorio da ono što ti mislioci zagovaraju nije ništa drugo nego utopija. Glavna razlika između njih i Marxa nije bilo konačno društveno uređenje. Štoviše, možemo reći da su se u brojnim postavkama njihove ideje i ideje Karla Marxa preklapale. Ono u čemu su se razlikovali bio je način ostvarenja tih ideja. Utopisti su smatrali da će do promjene u društvu doći mirnim, odnosno evolutivnim putem. Smatrali su da je jedini mogući smjer razvitka društva upravo onaj za kojega su se oni i zalagali. Stoga su smatrali da ne treba djelovati nasilno te da treba samo pustiti da sve dođe na svoje. S druge strane Marx i Engels smatraju kako se društvene

promjene mogu ostvariti jedino kroz nasilje. Oni navode kako nikada niti jedna vladajuća klasa nije mirno predala vlast. Do promjene bi dolazilo samo kada bi jedna skupina zbacila neku drugu s vlasti. Tako niti buržoazija ne će mirno predati vlast radnicima, sve dok je radnici na to silom ne natjeraju. Također, Marx ideju egalitarizma miče iz područja morala i govori o nužnosti klasne borbe. Povijest svijeta objašnjava kao povijest stalnih borbi između klasa koja uvijek završava revolucionarnim preuređenjem čitavoga društva ili propašću klasa koje su sudjelovale u toj borbi. Tako i društveni sustav u kojem on živi, kojega naziva modernim buržoaskim društvom, vidi kao društvo koje je nastalo propašću feudalizma i pobjedom buržoazije. Međutim, kako buržoazija nije uklonila klasne suprotnosti i odnose, nego je sama zauzela mjesto ugnjetavačke klase, sada on proriče da je došlo vrijeme da proleteri, oni koji su ugnjetavani u kapitalističkome društvu, nasilnom revolucijom trebaju taj sustav uništiti i izgraditi besklasno društvo, odnosno komunizam.

Spomenuli smo kako egalitarne ideje dobivaju veliku popularnost upravo u doba industrijske revolucije i širenja gradova. Zašto je tome tako, odnosno kako je na sve te mislioce, pa između ostaloga i na samoga Marxa, djelovala industrijska revolucija?

Većina tih mislioca, pa tako i Marx, djeluju u vremenu velike industrijske ekspanzije te promatraju kako ona utječe na običnoga radnika. Položaj radnika u to vrijeme bio je zaista loš. Radnik je imao status koji se može usporediti sa statusom roba u starom Rimu. Radnici su bili na samoj margini društva, radili su po cijele dane, a pritom nisu uspijevali zaraditi za dostojan život. Veliki je bio problem i rad djece. Upravo je takvo okruženje plodno tlo za razvoj socijalističkih i revolucionarnih ideja.

„Komunistički manifest“ možda nije kapitalno djelo Karla Marxa, ali zasigurno jest najpoznatije. Što možemo reći o „Manifestu“?

„Komunistički manifest“ nastaje 1848. godine. Te 1840-te godine devetnaestoga stoljeća godine su u kojima se osjeća određeni revolucionarni duh. Upravo 1948. godine dolazi i do „proljeća naroda“, a Marx piše „Komunistički manifest“ samo nekoliko mjeseci prije. Iako manifest nije izravno utjecao na „proljeće naroda“, vrijeme u kojem je napisan jest vrijeme u kojem se osjećalo revolucionarno podrhtavanje u društvu. „Manifest“ nastaje kao program „Komunističkoga saveza“ koji je osnovan 1847. godine u cilju političkoga povezivanja radnika u onodobnoj Europi te je trebao poslužiti kao program buduće komunističke stranke. U to doba „Manifest“ nije imao snažan odjek. Revolucija iz 1848. godine prije svega je revolucija nacionalnih ideja koju su vodili nacionalni ideolozi. Marx je bio protivnik nacionalnoga te se zalagao za internacionalno. U tim godinama „Manifest“ nije čitao širok krug ljudi, nego uglavnom samo zagriženi socijalisti, a budući da su se Marxove ideje smatrale revolucionarnima, one koji bi se za njih zalagali izlagalo bi se progonu. „Manifest“ je bio objavljen na njemačkom jeziku, a tadašnja Pruska bila je poprilično oprezna prema lijevim idejama i gušila ih je na svakom koraku. Vjerojatno je za popularizaciju „Manifesta“ bila najznačajnija jedna ironična slučajnost. Naime, na suđenju zbog protivljenja službenoj pruskoj politici čelnicima Njemačke socijaldemokratske stranke (SPD) Wilhelmu Liebknechtu, Augustu Bebelu i Adolfu Hepneru, sudilo se pod optužbom za izdaju u ožujku 1872. godine. Tužitelj je na tom suđenju u Leipzigu kao dokazni materijal u sudskom procesu unio i javno pročitao „Manifest“, čime je nesvjesno taj tekst učinio legalnim u Njemačkoj. Shvativši to, Marx

i Engels iste su godine objavili novo izmijenjeno izdanje na njemačkom jeziku, koje je ujedno objavljeno prvi put sa skraćenim naslovom (*Das Kommunistische Manifest*). To je prerađeno izdanje bilo osnova većine kasnijih izdanja. Do Prvoga svjetskoga rata postao je popularan tekst te je preveden na brojne svjetske jezike.

U „Manifestu“ Marx govori kako bi društveni odnosi kao što su brak i obitelj trebali nestati. Zašto se Marx bori protiv braka i obitelji kada su oni za pitanje gospodarstva i poboljšanje socijalnoga stanja radnika potpuno nevažni?

Marx i Engels u „Manifestu“ se obračunavaju sa svime tradicionalnim, a građanska obitelj u tom je vremenu obilježje tadašnjega tradicionalnoga društva. U tekstu analiziraju strukturu tadašnje obitelji i zaključuju kako je položaj žene u braku i obitelji iznimno loš te žele promjene. Nije baš do kraja razrađena ta ideja u samom „Manifestu“ i po mojem sudu ona je dosta zbunjujuća. Marx i Engels smatraju da tadašnja, kako oni navode, „buržoaska obitelj“ počiva na kapitalu te da obitelj kao zajednica postoji isključivo za buržoaziju, dok proleteri nemaju pravo ni na kakvu obitelj jer nemaju ni vremena da se obitelji posvete. Štoviše, žene proletera u takvom su društvu prisiljene na prostituciju. U kapitalističkim odnosima, prema „Manifestu“, djeca su pretvorena u oruđe i tržišnu robu. Želeći prekinuti takav odnos, oni stoga radikalno mijenjaju i koncept obitelji jer ga smatraju rezultatom kapitalističkih društvenih odnosa. Također, nastoje promijeniti i položaj žene jer smatraju da je u kapitalističkom sustavu žena samo oruđe za proizvodnju. Ženu nastoje postaviti jednakom muškarcu. Poslije rata žene su i u Jugoslaviji dobile pravo glasa. Doduše, moglo se glasati samo za jednu stranku, no bile su barem formalno ravnopravne muškarcima.

Zašto je Marxu bio važan otklon od religije?

Na ovo pitanje djelom je odgovoreno u pitanju koje mu prethodi. Marx se bori protiv svega što se može povezati s tradicionalnim društvom. On želi poništiti trenutačni društveni poredak i krenuti ispočetka, gradeći jedan novi sustav prema viziji koju je imao zacrtanu u svojoj glavi. Religija mu posebno smeta i zbog toga što je ona najveći oponent, budući da je komunizam jedan oblik religije, doduše ne teističke, već političke religije. Pojedini su autori analizirali komunizam i pokušali dati odgovor na pitanje u kojoj se mjeri komunizam po svojem sadržaju može smatrati religijom. Istraživanja su pokazala da Marx u velikoj mjeri transponira religijske institucije kroz ono što on traži u svojem programu. Pravednost, sloboda, ravnopravnost, bratstvo i solidarnost za bližnjega – nisu li to sve vrijednosti koje su temelji kršćanstva i nekih drugih religija? Preuzimanje religijskih principa najbolje se vidjelo nakon prve uspjele komunističke revolucije, one u Rusiji. Osvojivši vlast, boljševici su činili sve da unište religije, ali su religijske duhovnom okrenute rituale zamijenili svojim materijalističkim ritualima i komunističkim „svetim mjestima“ i „svetcima“. Ne podsjeća li Lenjinov mauzolej u određenoj mjeri na kakvo svetište s relikvijama nekog svetca? Mihail Riklin, jedan od poznatijih suvremenih ruskih filozofa, pisao je o tome u knjizi „Komunizam kao religija“, koja je prevedena i kod nas. Također treba napomenuti kako je religija jedno od najsnažnijih obilježja tradicionalnoga društva. Crkva je imala bitnu društvenu ulogu, a Marx je to smatrao nedopustivim.

Kada govorimo o komunizmu, zanimljivo je primijetiti kako se on uspio spojiti sa svim religijama i svim svjetonazor-

skim sustavima. Možemo ga pronaći u kršćanskim, islamskim i židovskim zajednicama i društvima. Možemo ga pronaći i u Južnoj Americi i na dalekom istoku, primjerice u Kini. U čemu se nalazi ta čarobna privlačnost komunizma?

Ovo je vrlo važno pitanje i odgovor na njega objašnjava zašto je nekima komunizam privlačan još i danas. Iako je komunizam za sobom ostavio krvav trag, pogotovo u povijesti dvadesetoga stoljeća, neki i dalje podržavaju tu ideju. Odgovor je zapravo dosta jednostavan. U načelu ideja u kojoj su svi ljudi u društvu jednaki, imaju jednaka prava, i imaju mogućnost osigurati za sebe i svoju obitelj dostojan život mnogima je privlačna. Međutim, takva je ideja u praksi neostvariva i pokazalo se da ostvarenje komunističke vizije savršenoga egalitarnoga sustava donosi velike ljudske žrtve. Ovdje treba napomenuti i Milovana Đilasa koji je pokazao da komunisti kada prigrabe vlast ne stvaraju besklasno društvo, već stvaraju novu vladajuću klasu. To je klasa vladajuće komunističke birokracije koja vlada društvom i svim njegovim sredstvima za proizvodnju i koja će učiniti sve da ostane na vlasti. U krajnjoj liniji radi se o potpuno istoj stvari, samo s drukčijim nazivom. Dodajmo još kako je komunizam bio vrlo popularna ideja kod brojnih intelektualaca, a oni su kroz svoje djelovanje ideje komunizma transponirali na čitavo društvo. To je otprilike razlog zbog kojega se komunizam uspio proširiti čitavim svijetom.

JAN DE GRAAF

SOCIALISM ACROSS THE IRON CURTAIN: SOCIALIST PARTIES IN EAST AND WEST AND THE RECONSTRUCTION OF EUROPE AFTER 1945

Cambridge: Cambridge University Press, 2019., xii + 320 str.

Autor: **Leo Marić**[1]

Ugledni sveučilišni nakladnik Cambridge University Press objavio je početkom 2019. knjigu mladoga nizozemskoga povjesničara Jana de Graafa, *Socialism across the Iron Curtain: Socialist Parties in East and West and the Reconstruction of Europe after 1945*. Riječ je poredbenoj povijesti četiriju socijalističkih stranaka u burnom razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata: Francuske sekcije Radničke internacionale (*Section française de l'Internationale ouvrier*è, SFIO), Talijanske socijalističke stranke proleterskoga jedinstva (*Partito Socialista Italiano di Unit*à *Proletaria*, PSIUP), Čehoslovačke socijaldemokratske stranke (Československá *sociální demokracie*, ČSSD) i Poljske socijalističke stranke (*Polska Partia Socjalistyczna*, PPS). Riječ je o strankama koje su tada bile glavne predstavnice socijalističke politike u svo-

[1] mag. hist., leomaric91@gmail.com

jim zemljama te, uz komunističke i katoličke stranke, igrale ključnu ulogu u prvim poslijeratnim vladama.

Knjiga se sastoji od deset poglavlja, uključujući uvodno i zaključno, opsežne bibliografije i kazala. Na 320 stranica s 943 bilješke autor je iznio cjelovit pregled povijesti francuskoga, talijanskoga, čehoslovačkoga i poljskoga socijalizma u drugoj polovici 1940-ih s posebnim naglaskom na njihov odnos s komunistima i sudjelovanje u poslijeratnoj obnovi svojih zemalja.

U uvodnom poglavlju (str. 1 – 12) Graaf objašnjava temeljne motive za bavljenje temom te postavlja nekoliko izazovnih istraživačkih pitanja. Navodeći radove povjesničara Jana Grossa i Martina Conwaya, koji su tvrdili da je poslijeratna politička dominacija komunista u Istočnoj Europi i kršćanskih demokrata u Zapadnoj Europi bila determinirana društvenim promjenama koje su se dogodile u međuraću i tijekom Drugoga svjetskoga rata, Graaf se pita možemo li uzrok slabosti socijalističkih stranaka u poratnom vremenu tražiti u istim tim promjenama. Izbjegavajući zamke stare hladnoratovske historiografije, autor također postavlja pitanje kako objasniti velike sličnosti socijalističkih stranaka koje su nadilazile blokovske razlike europskoga Istoka i Zapada. Osim u tematskom smislu, Graafovo je istraživanje paneuropsko po svojem značaju i kad su u pitanju korištena literatura i arhivski izvori: uz literaturu na engleskom jeziku, naravno, nizozemski je povjesničar rabio i građu na francuskom, talijanskom, poljskom, češkom i njemačkom jeziku.

Primjenjujući komparativni pristup, Graaf je uočio da i one razlike koje su postojale između četiriju socijalističkih stranaka nisu bile vezane uz pripadnost zapadnoj ili istočnoj Europi, pa su tako, primjerice, talijanski socijalisti dijelili više sličnosti u pristupu svojim komunističkim partnerima i u poimanju demokratskoga sustava

s poljskim nego s francuskim socijalistima. Istodobno, čehoslovački socijaldemokrati više su zajedničkoga kada je riječ o političkoj retorici i strategiji imali s francuskim socijalistima na drugoj strani europskoga kontinenta nego sa socijalistima u susjednoj Poljskoj. Kako bi objasnio uzroke toga, u prvom poglavlju, pod naslovom „The National Road to Socialism" (str. 13 – 52), on donosi kratki pregled povijesti francuskoga, talijanskoga, čehoslovačkoga i poljskoga socijalističkoga pokreta od njihova nastanka pa do dolaska na vlast pred sam kraj Drugoga svjetskoga rata. Različit povijesni razvitak – u okviru parlamentarne demokracije (kao u slučaju francuskih socijalista i čehoslovačkih socijaldemokrata) ili autoritarnih sustava (kao u slučaju talijanskih i poljskih socijalista) – uvjetovao je i različit odnos prema pojmu demokracije u razdoblju nakon Drugoga svjetskoga rata, pa su tako poljski i talijanski socijalisti pokazivali veću spremnost na prihvaćanje komunističke „narodne demokracije" i s odobravanjem gledali na gušenje antikomunističkoga otpora u Istočnoj Europi, dok su francuski socijalisti i čehoslovački socijaldemokrati zauzimali oprezniji stav prema svojim komunističkim partnerima u vlasti.

Uz iznimku talijanskih socijalista, i francuski SFIO, i poljski PPS i čehoslovačka ČSSD u poslijeratnom razdoblju bili su bitno drukčiji nego u međuraću, prije svega u kadrovskom smislu. Sve tri navedene stranke „lustrirale" su velik dio članstva koji je tijekom 1930-ih surađivao s autoritarnim režimima u svojim zemljama (PPS), odnosno koji su tijekom Drugoga svjetskoga rata surađivali s njemačkim okupatorom (SFIO i ČSSD) pa je novi vodeći kadar zapravo većinom predstavljao predratno radikalno lijevo krilo tih stranaka. Nije stoga čudno da su četiri socijalističke stranke u neposrednom razdoblju nakon dolaska na vlast u svojim društvenim

i ekonomskim zahtjevima bile mnogo radikalnije od komunista i zapravo predstavljale krajnju ljevicu u koalicijskim vladama. Tek s protokom vremena, a osobito nakon osnivanja Kominforma u rujnu 1947., komunističke su partije počele s konsolidacijom svoje vlasti (u Poljskoj i Čehoslovačkoj), odnosno zagovaranjem radikalnije preobrazbe društveno-gospodarskih odnosa (u Italiji i Francuskoj), a vezano uz to i s vršenjem pritiska na socijaliste da se ujedine s komunistima ili barem pristanu na užu političku suradnju. Godine 1948. poljski socijalisti i čehoslovački socijaldemokrati bili su naposljetku prisiljeni na priključenje komunističkim partijama, a iako do toga u Italiji i Francuskoj nije došlo, PSIUP i SFIO svejedno su ubrzo izgubile na političkoj važnosti i ostale u sjeni mnogo jačih suparnika iz Talijanske komunističke partije i Francuske komunističke partije.

Drugo poglavlje, naslovljeno „Bread, Butter, and Egalitarianism“ (str. 53 – 82) govori o odnosima između socijalističkih stranaka i njihove radničke biračke baze u Francuskoj, Italiji, Čehoslovačkoj i Poljskoj. Autor je analizirao izvore koji govore o pritužbama koje su radnici u velikim industrijskim središtima Lilleu, Milanu, Plzeňu i Łodźu iznosili na račun socijalističkih vođa i njihove politike. Glavne su brige radnika u poslijeratnom vremenu bile egzistencijalne prirode, posebno zbog uništene industrijske infrastrukture tijekom Drugoga svjetskoga rata i pada životnoga standarda. Radnike su posebno pogodili racioniranje, koje im nije omogućavalo dovoljno hrane za normalan život, širenje trgovine na crno i rast dohodovnih nejednakosti. „Uobičajena primjedba – opisuje Graaf – bila je da su [socijalistički] politički i sindikalni vođe bili toliko zadubljeni u visoku politiku i makro-ekonomski menadžment sada kada su konačno na vlasti da su izgubili osjećaj za stvarne probleme koji opterećuju ljude koje su predstavljali“ (str. 56). Socijalisti i komunisti u Italiji,

primjerice, počeli su sve više radničke sindikate pod svojim utjecajem koristiti za transmisiju vladine politike i kao sredstvo političke komunikacije s radništvom pa su sindikati među radnicima ubrzo bili doživljavani u izrazito lošem svjetlu, a često ih se uspoređivalo i s nekadašnjim fašističkim sindikatima.

Načini na koji su socijalisti opravdavali svoju politiku pred radništvom i pokušali pacificirati radničko nezadovoljstvo tema su sljedećega poglavlja, „Discipline, Sacrifice, and Production“ (str. 83 – 110). Socijalistički su vođe na negodovanje radnika često odgovarali prebacujući krivnju na prisutnost starih „fašističkih“ ili „reakcionarnih“ kadrova u upravnom aparatu, kao i tvrdnjom da, iako su na vlasti, ne mogu činiti čuda. Odbijajući zahtjeve za povećanjem plaća, socijalisti su objašnjavali da bi to dovelo do inflacije koju su isticali kao „istinskoga neprijatelja radničke klase“ i alat desničarske ekonomske politike. Umjesto toga, socijalisti su od radnika zahtijevali disciplinu i žrtvu. U novom socijalističkom društvu, tvrdili su, država je na sebe preuzela mnogo veću ulogu u gospodarstvu, pa i radnička klasa mora biti spremna podnijeti određene žrtve za dobrobit nacije.

Kako su se radnički štrajkovi nastavljali, a socijalisti i komunisti gubili nadzor nad radništvom, štrajkove se ubrzo počelo karakterizirati kao zločin usmjeren protiv „narodne demokracije“ iza kojega stoje reakcionarne snage. Talijanski su socijalisti, dapače, čak i nakon što su izašli iz vlade u jesen 1947. i dalje bili izrazito kritički raspoloženi prema radničkim štrajkovima, optužujući štrajkače da se „ponašaju kao da će revolucija biti za petnaest dana“ (str. 95).

Francuski, čehoslovački i poljski socijalisti nastojali su disciplinirati radnike pozivanjem na produktivnost, ističući da je jedini način za poboljšanje životnoga standarda radničke klase više rada i

povećanje proizvodnje. Produktivnost radnika pokušala se u Poljskoj i Čehoslovačkoj podići posebnim mjerama uvezenima iz sovjetske prakse (tzv. stahanovizam), u sklopu kojih se radnike nagrađivalo s obzirom na količinu obavljenoga posla. U tome se socijalističko inzistiranje na dohotku utemeljenom na učinku sukobilo s radikalno egalitarističkim uvjerenjima njihove radničke biračke baze.

Uz obnovu gospodarstva i infrastrukture, socijalističke stranke bile su posebno zaokupljene moralnom obnovom društva u poslijeratnom razdoblju. Tom se problematikom bavi četvrto poglavlje, „The Moral of the Story“ (str. 111 – 139). Socijalisti su smatrali da poraz Njemačkoga Reicha i njegovih saveznika te rušenje fašista s vlasti nije uništilo fašističku prijetnju u njihovim narodima. Kako je u socijalističkom imaginariju fašizam bio shvaćan kao „otrov“ koji socijalisti imaju zadaću uništiti jer bi se u suprotnom „mogao iznova proširiti poput epidemije na štetu čovječanstva“, vrlo se važnom smatralo borbu protiv svih pojavnosti koje se vezivalo uz taj ideologem. Moralna kriza uzrokovana ratom očitovala se prije svega u nestanku nacionalne solidarnosti kod radništva. Socijalisti su kao lijek tomu vidjeli čistku svih koji su na ikakav način bili povezani s fašizmom ili njemačkim okupatorom, ali i temeljiti preodgoj radništva uz ponovno usađivanje moralnih vrijednosti u društvo. Jedino tako, vjerovali su, moguće je oslabjeti komunistički utjecaj i ponovno preuzeti nadzor nad radničkom biračkom bazom. Ipak, u odnosu prema ostatcima bivšega režima uočljiva je iznova razlika između francuskih i čehoslovačkih s jedne strane te talijanskih i poljskih socijalista s druge strane. SFIO i ČSSD, iako su također zagovarali čistke upravnoga aparata, problematizirali su činjenicu da komunisti te čistke koriste za politička imenovanja i širenje svojega utjecaja u institucijama, kao i da ne prezaju od korištenja pripadnika bivšega

režima. Nasuprot njih, PSIUP i PPS glavnoga su neprijatelja vidjeli u fašističkim kadrovima u sigurnosnim službama (PSIUP), odnosno u antikomunističkom oružanom otporu kao ostatcima predratnoga autoritarnoga režima (PPS), pa su bili spremniji prihvatiti radikalne čistke i komunističko kadroviranje u sigurnosnom sustavu.

Kao posebno „rizične skupine" poslijeratni su socijalisti vidjeli žene i mlade. Velika smrtnost muškaraca tijekom rata i povećanje broja žena na tržištu rada bitno je promijenilo strukturu radničke klase. Ako su u određenoj mjeri i uspijevali u discipliniranju tradicionalne radničke klase, socijalistima to nije pošlo za rukom sa ženama, koje su, vođene isključivo egzistencijalnim brigama i zanemarujući širu političku sliku, bile mnogo češće uključene u radničke štrajkove i manje sklone dati glas socijalistima na izborima. Nadalje, socijalisti su strahovali da je mlađi naraštaj bio pod većim utjecajem fašističke propagande u međuraću i tijekom Drugoga svjetskoga rata, dok su se istodobno za „zdraviji" dio mladeži borili s komunistima, koji su među mladima imali mnogo veću potporu nego socijalisti.

Peto poglavlje, „The Lessons of the Past" (str. 140 – 167), objašnjava kako su pouke iz međuraća oblikovale različit pristup komunistima i poslijeratnoj politici općenito među četiri socijalističke stranke. Iskustvo djelovanja pod Mussolinijevom fašističkom diktaturom, odnosno diktaturom maršala Piłsudskog, nagnalo je talijanske i poljske socijaliste da zagovaraju zajednički nastup s komunistima u borbi protiv političke desnice. S druge strane, francuski socijalisti i čehoslovački socijaldemokrati imali su iza sebe više uspješnih koalicija sa strankama centra i umjerene desnice u međuraću pa su u poslijeratnom razdoblju nastojali umanjiti ideološku polarizaciju na ljevicu i desnicu te, uz komuniste, ostvariti suradnju i s građanskim strankama. SFIO je, pak, ubrzo počeo isticati da Francuskoj prijeti

jednaka opasnost i od povratka kapitalizma i od uspostave (komunističkoga) totalitarizma, zagovarajući umjesto toga „treći put“. Različit odnos prema komunistima odražavao se i u različitom odnosu prema klasnoj politici. Dok su talijanski i poljski socijalisti svoje birače tražili samo među tradicionalnom radničkom klasom, njihovi francuski i čehoslovački drugovi pokušavali su biračko tijelo proširiti i na građansku srednju klasu, dok su se Francuzi konkretno uskoro usredotočili na stvaranje biračke baze među zaposlenicima javnoga sektora. Naposljetku, četiri stranke gajile su isto tako različit odnos prema pojmu demokracije i pitanju može li socijalizam biti ostvaren unutar postojećega institucionalnoga okvira. Za francuske i čehoslovačke socijaliste političko iskustvo iz međuraća naučilo ih je da institucionalnim putem mogu ostvarivati određene društvene i ekonomske promjene. Nasuprot tomu, talijanski PSIUP i poljski PPS vjerovali su da su rušenje buržujskoga sustava i uspostava ekonomske demokracije preduvjet za uspostavu funkcionalne političke demokracije i, na kraju, socijalističkoga društva.

Na temu različitoga poimanja demokracije među poslijeratnim europskim socijalistima nadovezuje se poglavlje „Elections, Parliaments, and Constitutions“ (str. 168 – 207). U njemu Graaf pobliže objašnjava suprotstavljene poglede na demokratske izbore, na parlamentarno djelovanje te na ustav i načelo ustavnosti. Kao i kod drugih pitanja, i ovdje su talijanski i poljski socijalisti bili ti koji su iskazivali skepsu prema ustanovama „buržujske demokracije“. Međuratna iskustva s izbornim neuspjesima i namještenim izborima koje su provodili autoritarni režimi, kao i nepovjerenje u političku pismenost većinskoga, ruralnoga pučanstva, nagnalo ih je na pesimizam prema izborima i parlamentarnoj demokraciji, a zatim ih gurnulo i u predizbornu koaliciju s komunistima. Istodobno, fran-

cuski i čehoslovački socijalisti bili su poprilično optimistični kad su u pitanju bili nadolazeći izbori, a čak i vrlo loš izborni rezultat koji je uslijedio nije ih pokolebao u volji za samostalnim političkim nastupom. Dapače, izborni su neuspjeh djelomično tumačili povezivanjem s komunistima pa su u vremenu koje je uslijedilo počeli jače naglašavati svoje razlike u odnosu na komunističke stranke. SFIO i ČSSD, vidjeli su zapravo parlamentarnu demokraciju i ustavni poredak kao vrijednosti same po sebi, dok je za PSIUP i PPS parlamentarno djelovanje bilo samo sredstvo za ovladavanje političkim institucijama, a ustavni okvir nužnost koju je dopušteno kršiti ako to zahtijevaju viši, politički interesi.

Kao socijalističku alternativu „buržujskoj demokraciji“ talijanski i poljski socijalisti vidjeli su razne oblike sudioničke demokracije koji su bili poznati pod imenom „narodne demokracije“. U sedmom poglavlju, naslovljenom „Democracy from Below“ (str. 208 – 242), Graaf se pozabavio socijalističkim odnosom prema radničkim viječima u tvornicama i narodno-oslobodilačkim odborima, koji su bili uspostavljani neposredno nakon rušenja fašističke vlasti, odnosno oslobođenja od njemačkoga okupatora. Sve četiri socijalističke stranke imale su načelno pozitivno mišljenje o sudioničkoj demokraciji, no PSIUP i PPS u novostvorenim radničkim vijećima i narodno-oslobodilačkim odborima vidjeli su prostor za uspostavu ekonomske demokracije i politički preodgoj radništva i širega biračkoga tijela. Za razliku od njih, francuski i čehoslovački socijalisti strahovali su od komunističke prevlasti u tim tijelima i zagovarali demokratski izbor njihovih vodstva, koja su tada činili lokalni ljevičarski aktivisti. Oni su ta tijela stvorili u vakuumu moći nastalom nakon pada fašističkih i kolaboracionističkih vlada 1944. i 1945. godine. SFIO i ČSSD držali su da se ekonomske i političke promjene

trebaju postići institucionalnim putem uz poštovanje demokratske procedure, odnosno da promjene trebaju biti provođene „odozgo“, a ne „odozdo“, kako su to zagovarali njihovi talijanski i poljski kolege.

Poglavlje „The International Road to Socialism“ (str. 243 – 281) bavi se raspravama koje su se u prvim poslijeratnim godinama odvijale u okrilju međunarodnoga socijalističkoga pokreta o budućnosti socijalizma i odnosu prema komunističkom pokretu. Graaf razlikuje tri temeljne skupine socijalističkih stranaka u razdoblju između kraja rata 1944./1945. i obnove Socijalističke internacionale 1951. godine. Najjaču skupinu činile su britanska Laburistička stranka, koja je u tom razdoblju bila politički najmoćnija i najutjecajnija socijalistička stranka, s tri skandinavske socijaldemokratske stranke i austrijskim socijalistima. Te su stranke imale potpunu dominaciju među radništvom, obnašale su vlast, a uz iznimku austrijskih socijalista bile su i najjače stranke u svojim zemljama. Zbog svojega jakoga položaja mogle su si dopustiti odbijanje bilo kakve suradnje s komunističkim strankama, pogotovo uzevši u obzir da su komunisti u njihovim zemljama bili izrazito slabi. Drugu skupinu činile su socijalističke stranke u Francuskoj, zemljama Beneluxa i Čehoslovačkoj. Iako relativno jake i također dio vlasti, ali kao slabiji partner, te su socijalističke stranke prihvaćale suradnju s komunistima, ali su isto tako isticale važnost očuvanja parlamentarne demokracije i protivile se pokušajima uspostave komunističke diktature. Naposljetku, skupina koju su činile socijalističke stranke iz istočne i jugoistočne Europe te talijanski socijalisti bila je sklona užoj suradnji i zajedničkom nastupu na izborima s komunistima. Rasprave između „desnih“ socijalista, reformista, i „lijevih“ socijalista, revolucionara, ubrzo su eskalirale u sukobe oko ozbiljnih strateških pitanja, koji su vrhunac doživjeli nakon komunističkoga državnoga udara u Pragu

1947. godine. Europski socijalistički pokret raskolio se na dva dijela, a novo će jedinstvo dočekati tek četiri desetljeća poslije, nakon sloma komunističke vlasti u Istočnoj Europi.

U zaključnom poglavlju (str. 282 – 295), Graaf sažima osnovne tvrdnje i zaključke svojega istraživanja i postavlja ih u širi kontekst historiografije o europskom socijalizmu. Hladnoratovski historiografski narativ koji je ustrajao u tumačenju razlika među socijalističkim strankama pozivajući se na podjelu Istok – Zapad uspostavljenu u Europi nakon Drugoga svjetskoga rata Graafova knjiga nemilosrdno je dekonstruirala. „Zasigurno su postojale dvije Europe nakon oslobođenja“, tvrdi Graaf, no „te dvije Europe nisu imale oblik koji poznajemo iz tradicionalnoga hladnoratovskoga prikaza“ (str. 282).

Umjesto binarne podjele na zapadnoeuropske i istočnoeuropske socijaliste, ova knjiga nudi nam daleko složeniju sliku socijalističkoga svijeta poslijeratne Europe, sa savezništvima i sukobima koji su nadilazili Željeznu zavjesu koja se polako spuštala nad kontinent, pružajući uvid u promjenjive odnose socijalista i komunista, kao i polemike vođene među samim socijalistima. Djelovanje francuskih, talijanskih, čehoslovačkih i poljskih socijalista u poslijeratnom razdoblju autor je stavio u širi kontekst njihovih nacionalnih povijesti, objašnjavajući kako su povijesna iskustva tih četiriju stranaka ostavila traga na njihovoj politici u novim političkim okolnostima nakon 1945. i, naposljetku, odredila njihovu daljnju sudbinu. Zbog svega toga Graafova knjiga nije samo vrijedan doprinos historiografiji europskoga socijalizma nego i prava riznica metodoloških uzora za povjesničare svjesne važnosti komparativnoga pristupa u istraživanju suvremene povijesti.

Razgovor s Vladimirom Šumanovićem

Razgovarao: **Marko Paradžik**

Vladimir Šumanović rođen je 10. ožujka 1988. godine u Zagrebu. U Zagrebu pohađa Osnovnu školu Ivana Gundulića te Klasičnu gimnaziju. Maturirao je u lipnju 2006. godine, a 2008. godine upisao je preddiplomski sveučilišni studij Povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. U rujnu 2012. godine stekao je diplomu sveučilišnoga prvostupnika povijesti te upisao diplomski sveučilišni studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Obranom diplomskoga rada u lipnju 2014. godine postao je magistar povijesti. Iste godine u studenom upisuje poslijediplomski doktorski studij povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Od travnja 2017. godine zaposlen je kao asistent na Odsjeku za povijest na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, u sklopu kojega predaje obvezne i izborne kolegije na temu suvremene hrvatske i svjetske povijesti.

Dosad je objavio četiri izvorna znanstvena članka: 1.) „Kronologija događaja na području kotara Gacko od četničkog zauzimanja Foče u prosincu 1941. do Operacije Foča krajem travnja 1942.", *Polemos*, god. XVIII., br. 35., 2015. 2.) „Pitanje autentičnosti izvješća 8. dalmatinskog korpusa Generalštabu Jugoslavenske armije

od 25. veljače 1945. o Mostarskoj operaciji”, **Časopis za suvremenu povijest**, god. 50., br. 1., 2018. 3.) „Pitanje autentičnosti izvješća 26. dalmatinske divizije 8. dalmatinskom korpusu od 16. veljače 1945. o zauzimanju Širokoga Brijega”, **Časopis za suvremenu povijest**, god. 48., br. 2., 2016. 4.) „Pitanje autentičnosti pisma Josipa Broza Tita i Aleksandra Rankovića Marka Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije za Srbiju od 14. prosinca 1941. godine”, **Časopis za suvremenu povijest**, god. 47., br. 1., 2015.

Doktorirao je povijest 2019. godine na temi „Ključni vojno-politički događaji u istočnoj Bosni 1942.“

Pripadnici ekstremne ljevice danas često u medijima **ističu da je komunizam bio dobra ideja s lošim ostvarenjem u praksi. Je li to točno i možete li nam reći što Vi mislite o tome?**

Kao što ste ispravno konstatirali, to je doista tvrdnja ekstremne ljevice. Vezano uz to, iznimno je važno pravilno detektirati određene interesne skupine u društvu i točno odrediti koje su im političko-vrijednosne orijentacije i ciljevi. Glede Vašega pitanja, tumačenje fenomena komunizma koji „pada“ na testu praktične provedbe inače neupitno dobre ideje posve je neosnovano. Kako je, naime, načelno moguće opravdati da jedna, s motrišta općega dobra odlično smišljena ideja, može biti do te mjere kontaminirana pogrješnom interpretacijom i praktičnom realizacijom da baš svaki put beziznimno ispadne posve suprotna od onoga što su zamislili njezini kreatori? Ako se tu „logiku“ dovede do svoje krajnosti, proizlazi da su provoditelji komunizma u praksi bili ljudi slabih intelektualnih kapaciteta i nedostatka drugih potrebnih osobnih vrlina nužnih za provedbu ideje za koju su se zalagali, što je rezultiralo propašću cijele zamisli. Takvo je tumačenje logički teško održivo. Riječ je o ljudima nimalo slabih i upitnih realizatorskih sposobnosti koji su ti-

jekom prošloga stoljeća vrlo učinkovito nadzirali veliki dio svijeta, uključujući i prostorno najveću državu na svijetu, Rusiju. Zbog toga bih pitanje ideje i prakse u komunizmu postavio obrnuto. S obzirom na to da zagovornici komunizma svoju ideologiju definiraju „ideologijom prakse“, to je i samo populariziranje ideje komunizma kao „dobre ideje“ dio promidžbe koja je trebala dati legitimitet postupcima komunističkih režima. To treba naglasiti, jer je komunističkim režimima jedan od najjačih aduta uvijek bila i ostala promidžba („agitacija i propaganda“). A tvrdnja da je komunistička ideja u svojoj osnovi dobra jest samo i upravo to – promidžba, čisti „agitprop“.

Dr. Ivo Korsky u knjizi „Iz ideala u stvarnost“ oštro kritizira izvorišne osnove našega Ustava RH zbog navođenja ZAVNOH-a kao temelja naše državnosti jer se tako postavlja temelj antifašističkoj ideologiji. Je li ZAVNOH temelj naše državnosti i ima li on mjesto u Ustavu RH?

Kada bi ZAVNOH bio temelj državnosti suvremene Hrvatske, to bi značilo da se suvremena Hrvatska temelji na ciljevima partizanskoga pokreta čiji je ZAVNOH bio dio, a to znači i na cilju obnove jugoslavenske države, a ne uspostavi neovisne Hrvatske u današnjim granicama. Hrvatska je u današnjim granicama potvrđena od strane međunarodne zajednice na osnovi stajališta tzv. Badinterove komisije koja je na osnovi uvida u stanje u kojemu se nalazila tadašnja jugoslavenska država zaključila da Jugoslavije više nema i da je nužno prihvatiti tadašnje stanje na terenu, odnosno republičke granice kao granice novih država kao sukcesora bivše SFRJ. Dio povjesničara tu okolnost predstavlja kao dokaz da je ZAVNOH temelj suvremene Hrvatske. No manjkavost takvoga tumačenja izvire iz činjenice da se u Zaključcima međunarodne zajednice ključnim za uspostavu Republike Hrvatske u njezinoj međunarodnopravnoj di-

menziji uopće ne spominje ZAVNOH kao relevantan čimbenik o tom pitanju. Tumačenje prema kojem je ZAVNOH-om stvorena Hrvatska čije je proglašenje neovisnom državom u biti samo „odgođeno“ za 45 godina krajnje je nategnuto i teško prihvatljivo jer je ona Hrvatska definirana ZAVNOH-om bila bitno različita od Hrvatske koja je proglasila neovisnost. Ključna razlika između njih jest u tome što je ZAVNOH Hrvatsku definirao kao republiku hrvatskoga naroda, Srba u Hrvatskoj i ostalih, odnosno nacionalnih manjina, dok je Hrvatska koja je proglasila neovisnost na osnovu Ustava donesenoga 22. prosinca 1990. godine Srbe u Hrvatskoj odredila kao nacionalnu manjinu, ravnopravnu ostalim nacionalnim manjinama, oduzimajući im time status konstitutivnoga naroda s ekskluzivnim pravima koja iz toga statusa izviru. To je važna činjenica koja se pri suvremenim tumačenjima povezanosti ZAVNOH-a i hrvatske državnosti često zanemaruje. Naime, dosljedno tumačenje izvornoga ZAVNOH-ova teksta sa Srbima kao konstitutivnim narodom u Hrvatskoj moglo bi argumentirati tezu o srpskoj oružanoj pobuni kao legitimnom činu. Svjesno i te mogućnosti, vodstvo Republike Hrvatske promijenilo je Ustav i glede toga, tada ključnoga, pitanja hrvatske državnosti. Dakle, već zbog toga ZAVNOH ne može biti temelj suvremene Hrvatske. Dodatni razlog zbog kojega ZAVNOH ne bi trebao biti predstavljen kao poželjni dio identiteta suvremene Hrvatske jest činjenica da je ZAVNOH kao političko tijelo legaliziralo etničko čišćenje jugoslavenskih, a samim time i hrvatskih građana njemačkoga etničkoga podrijetla, odnosno *Volksdeutschera*, koji su načelom kolektivne krivnje internirani u logore i protjerani u Njemačku. Ne razumijem kako se suvremena Hrvatska kao demokratsko i pluralno društvo može temeljiti na načelu etničkoga čišćenja i isticati ga kao nešto pozitivno, pogotovo kao članica Europske unije. Što se tiče tvrdnji da je ZAVNOH poboljšao položaj hrvatskih zemalja u socijalis-

tičkoj, odnosno „drugoj“ Jugoslaviji, i ta je tvrdnja teško održiva ako ju se tumači u kontekstu onodobnih događaja. Naime, krajem rata Srbija nije imala „svoje“ zemaljsko antifašističko vijeće narodnoga oslobođenja, odnosno svoj „ZAVNO“ te je partizanski pokret u njoj bio zanemariv, a unatoč tome dobila je status republike. Nasuprot tome, još u studenom 1943. konstituiran je ZAVNO Sandžaka, kao najviše tijelo partizanskoga pokreta toga područja. No ni ta činjenica nije dovela do toga da je Sandžak dobio položaj republike, pa čak ni autonomne oblasti unutar neke susjedne republike, nego je prostorno razdijeljen između Crne Gore i Srbije, kao dvije priznate republike socijalističke Jugoslavije. Na osnovi toga, očito je kako postojanje tijela poput ZAVNOH-a nije bilo jamstvo da će komunističke vlasti u Jugoslaviji neko područje proglasiti republikom, nego su primarni bili politički kriteriji.

U Vašem znanstvenom radu i javnom nastupu razbijate krivotvorenu povijest marksističke i jugoslavenske historiografije koristeći često njihove izvore. Jedan od tih ključnih povijesnih trenutaka komunističke i partizanske historiografije jest 22. lipnja koji se još uvijek danas slavi kao Dan antifašističke borbe, s obzirom na to da se tada uzima da je u šumi Brezovica kod Siska osnovan Prvi sisački partizanski odred. Što nam možete reći o vjerodostojnosti i autentičnosti današnjega tumačenja toga događaja?

Prema osnovnim kriterijima povijesne znanosti, za isticanje važnosti nekog događaja iz prošlosti najvažnije je imati pisane izvore iz razdoblja prošlosti o kojemu je riječ. Taj kriterij vrijedi za sva povijesna razdoblja i za sve događaje koji se naknadno ističu kao povijesno relevantni. Memoarski zapisi, odnosno sjećanja, mogu biti zanimljiva bilješka, no nisu i ne mogu biti zamjena za autentični

povijesni izvor. U skladu s tim, smatram kako iznimka od toga pristupa ne može biti ni događaj kojega se svake godine obilježava 22. lipnja u šumi Brezovica kod Siska. Osnovno pitanje za povjesničare trebalo bi biti što se toga datuma 1941. godine u toj šumi uopće dogodilo. Kad bi se taj kriterij prihvatio kao način pristupa povijesnoj istini, onda nikakve „kontroverze“ vezane uz taj datum ne bi ni bilo. Međutim, budući da se radi o jednoj vrsti političkoga dekreta, za vjerodostojnost službenih tvrdnji prema kojima je toga datuma u toj šumi osnovan Prvi partizanski odred, nisu potrebni autentični i provjerljivi povijesni izvori, nego se čitava konstrukcija o važnosti toga datuma temelji na naknadnim interpretacijama koje nemaju uporište u povijesnim izvorima. Uostalom, najočitiji pokazatelj da se toga datuma nije dogodilo ništa relevantno jest činjenica da se svake godine „partizanski ustanak“ obilježava nešto više od mjesec dana kasnije, u ličkom selu Srb 27. srpnja. Mislim da je to jasan dokaz kako ni kod zagovornika partizanske baštine u hrvatskom društvu 22. lipnja nije zaživio kao relevantan. U smislu povijesnoga tumačenja onodobnih izvora i odgovora na pitanje što se u sisačkim šumama krajem lipnja 1941. godine uopće dogodilo, naveo bih dvije činjenice. Prvo, čak i ako se kriteriji povijesne znanosti u ovom slučaju ostave po strani i pođe se od pretpostavke da se skupina ljudi doista proglasila „odredom“, odnosno oružanom skupinom, nameće se pitanje kako se manifestirao njihov ratni put u idućim danima. Odnosno, slikovito rečeno, ako je 22. lipnja neupitan, upitan je 23. lipnja, jer je ta postrojba morala oružano djelovati. No o ratnome putu te postrojbe ne postoje historiografski radovi, dok onodobnih povijesnih izvora koji bi ukazivali na bojno djelovanje te postrojbe nema. Iz dostupnih izvora vidljivo je kako je u danima nakon 22. lipnja 1941. godine kao posljedica njemačkoga napada na Sovjetski Savez došlo do formiranja prvih naoružanih skupina koje su, uvjetno rečeno, imale

pro-sovjetske, a time i djelomično pro-komunističke tendencije. Međutim, te skupine nisu ustrojene u okolici Siska, nego u sjevernoj Hercegovini, odnosno u okolici Gacka i Nevesinja. Druga činjenica koju je važno uzeti u obzir pri točnom imenovanju prvih oružanih skupina formiranih u ljeto 1941. godine jest podatak da je naziv „partizan" kao ime za postrojbe koje je vodila Komunistička partije Jugoslavije (KPJ) prihvaćen tek 25. i 26. rujna 1941. godine na skupu komunističkih prvaka, održanom u selu Stolice kod Krupnja u zapadnoj Srbiji. Do tada je umjesto naziva „partizan" prevladao naziv „gerilac" kao skupno ime za većinu postrojbi koje su vodile lokalne organizacije KPJ. Uzevši to u obzir, ako je neka postrojba u sisačkim šumama krajem lipnja 1941. godine i formirana, mala je vjerojatnost da bi ona u svojem imenu imala naziv „partizan". Skup svih navedenih podataka pokazuje da je riječ o jednom podatku krajnje upitne točnosti za koji politika, usprkos silnome trudu, nije uspjela naći gotovo nikakvu potvrdu u dostupnim izvorima. Mislim da ta okolnost sama za sebe dovoljno govori o onome što se u sisačkim šumama krajem lipnja 1941. godine doista dogodilo.

Gostovali ste 3. svibnja 2019. godine u emisiji „Bujica" na temu ubojstva franjevaca u Širokom Brijegu, te ste postavili tezu da je to bio Bleiburg prije Bleiburga, a u povodu teze bivšega predsjednika Ive Josipović o franjevcima kao „legitimnom vojnom cilju" koju je preuzeo od Tita.[1] Je li pozadina izjave u današnjem kontekstu gospodina Josipovića zapravo zaštita zločina koje su počinili hrvatski partizani i koji je razlog tome da istaknuti pripadnici akademske zajednice poput profesora Anića u svojem znanstvenom radu plasiraju teze iz službene povijesti druge Jugoslavije?

[1] https://www.youtube.com/watch?v=nfQfT-AJuKk&feature=youtu.be&fbclid=IwAR0D2pVwQeHm93WvU9dPq1PwaSVreHj34TIPvGkrObft3NBrmAHNrXjRMI4, pristupljeno 10. 2. 2020. godine.

U odgovoru na ovo pitanje počeo bih od kraja. Po mojem sudu, pogrješno je hrvatsku akademsku zajednicu promatrati odvojeno od jugoslavenske historiografije, a jugoslavensku historiografiju, odnosno njezine istaknute pripadnike poput Nikole Anića, od totalitarnih značajki „druge Jugoslavije“, budući da su to u svojoj osnovi međusobno povezani fenomeni. Naime, Nikola Anić kojega Vi spominjete, a na kojega se u svojim osvrtima na temu stradanja širokobrijeških franjevaca pozivao i bivši predsjednik Republike Hrvatske Ivo Josipović, nedvojbeno ujedinjuje sve tri gore spomenute dimenzije. On je kao istaknuti pripadnik partizanskoga pokreta bio sudionik bitke za Široki Brijeg, tijekom koje se dogodio spomenuti ratni zločin kojega bivši predsjednik pokušava opravdati vrlo „tankim“ argumentima. Također, Anić je bio jedan od vodećih jugoslavenskih povjesničara, što samo po sebi govori o jugoslavenskoj historiografiji. Pri razmatranju načina na koji je funkcionirala historiografija socijalističke Jugoslavije, nužno je razumjeti da su predmet zanimanja njezinih najistaknutijih pojedinaca bili upravo događaji iz bliske prošlosti čiji su upravo oni bili glavni akteri. Usporedbe radi, to bi bilo otprilike kao da studenti sami sebe ocjenjuju ili da timovi političara koji su se kandidirali za istaknute državne pozicije sami, bez kontrole ostalih državnih tijela, prebrojavaju glasove. Problem današnjega društva u suvremenoj Hrvatskoj, a time i današnje historiografije, jest upravo činjenica da je navedena karakteristika bivše države ujedno i značajka današnje. Ključni razlog toga leži u tome što nije došlo do „diskontinuiteta elita“, nego je intelektualna elita bivše države postala intelektualna elita današnje Hrvatske, ali i ostalih država nastalih raspadom Jugoslavije. Zato se Nikolu Anića i njegov historiografski opus u samostalnoj Hrvatskoj treba promatrati kao dio procesa konsolidacije bivših komunističkih elita u suvremenom demokratskom društvu koji je prisutan u svim državama bivše Jugoslavije.

Predsjednik Republike Hrvatske Zoran Milanović je kao predsjednik Socijaldemokratske partije s tzv. Lex Perkovićem nastojao spriječiti izručenje Perkovića i Mustača Njemačkoj, čime se očitovala moć bivših struktura UDBA-e. Imaju li danas bivši pripadnici komunističke partije još uvijek jaki utjecaj na hrvatsku politiku i stvarnost?

Na Vaše pitanje najjednostavnije bih mogao kratko i jasno odgovoriti – da, imaju. Naime, sam slučaj Lex Perković, koji se danas pokušava potisnuti iz kolektivnoga sjećanja hrvatskoga društva, bio je po mojem sudu početak suočavanja s fenomenom komunističkoga sustava vlasti u Hrvatskoj, jer je pokazao da su strukture bivše države i dalje vrlo utjecajne u društvu. Jasan dokaz utjecaja tih struktura jest zaključak njemačkoga suda kako slično suđenje bivšim visokopozicioniranim pripadnicima sigurnosnoga sustava komunističkoga režima bivše države u Hrvatskoj ne bi bilo moguće. Taj zaključak ima posebnu težinu ako se uzme u obzir činjenica da je Republika Hrvatska tada ušla u Europsku uniju i da je prihvatila njezine političke, pravne i opće-društvene standarde koji su ju obvezivali na suočavanje s njezinom totalitarnom prošlošću. Međutim, čak ni želja za napredovanjem u hijerarhiji međunarodnih institucija Europske unije, koja je bitna karakteristika svih istaknutih političara država-članica Europske unije, nisu se pokazali dovoljnim motivom da tadašnje vodstvo Republike Hrvatske sukladno važećim EU pravilima bez odugovlačenja i zaprjeka udovolji zahtjevu za izručenje. Taj je događaj jasno pokazao da je utjecaj komunističkih struktura u Hrvatskoj do te mjere jak da su vodstvo Republike Hrvatske uspjele prisiliti na ulazak u unaprijed izgubljenu bitku s Europskom unijom u svrhu pokušaja spašavanja „vlastitih vojnika“. Pri tome su Mustač i Perković kao pojedinci nevažni, jer bi na isti ili sličan način

te strukture postupile da se radilo o bilo kojem drugom pripadniku sigurnosnoga sustava bivše države.

Smatrate li da bi se današnji simboli i parole „druge Jugoslavije" trebali zakonom zabraniti i sankcionirati?

Osobno sam protivnik bilo kakvih zabrana u društvu, pa tako i zabrana parola „druge Jugoslavije". Smatram da današnji demokratski poredak simboli kao takvi ne mogu i ne će ugroziti. Međutim, glede ovoga pitanja hrvatsko bi društvo trebalo postupati dosljedno. Naime, ako se prihvati stajalište da treba osuditi sve totalitarne sustave, a svi komunistički režimi – uključujući i onaj u Jugoslaviji – to su nesumnjivo bili, onda se trebaju u tome svojstvu osuditi i ekskomunicirati iz javnoga života i parole i simbolika „druge Jugoslavije". Drugim riječima, smatram da ovom pitanju treba pristupati dosljedno.

Koliko je zapravo partizanska pobjeda u Drugom svjetskom ratu produkt nadiranja sovjetske vojske?

Iz dostupnih povijesnih izvora očito je da je partizanski pokret u bivšoj Jugoslaviji pod vodstvom KPJ bio vrlo snažan i dobro organiziran te da je u razdoblju do dolaska sovjetskih snaga nadzirao prostrana područja. Međutim, tek sa sovjetskim zauzimanjem Srbije, te s prelaskom Bugarske na sovjetsku stranu, sustav vlasti uspostavljen od strane KPJ počinje živjeti u mirnodopskim uvjetima i počinje dobivati mogućnost slobodnoga razvitka. Uzevši to u obzir, može se zaključiti da partizani neovisno o tome što su predstavljali snažan pokret ne bi mogli preuzeti vlast da im sovjetske snage nisu u tome neposredno pomogle, doduše zbog svojih interesa. Pravilno razumijevanje procesa uspostave režima KPJ moguće je shvatiti ako se trezveno sagledaju onodobni izvori i odnos snaga između sovjetske

vojske, partizana i njemačkoga okupacijskoga sustava, a ne naknadnih tumačenja koja su uglavnom bila uvjetovana hladnoratovskom propagandom ili dnevno-političkim potrebama vlasti „druge Jugoslavije".

Ima li smisla i mogućnosti danas u hrvatskom društvu provesti lustraciju?

Ne samo da ima smisla nego je to i naša obveza prema prošlim generacija, a još više budućim. Ako se s obzirom na protek vremena od uspostave demokratskoga poretka u Hrvatskoj i može razumno ocijeniti da uklanjanje zatečenih kadrova iz komunističkoga sustava (kao standardna mjera lustracije tranzicijskih postkomunističkih sustava) nije doslovno provedivo i da je cijela stvar u pogledu personalnog „čišćenja" zakašnjela, nije kasno za raščišćavanje s „vrijednostima" i simbolima komunističkoga sustava, jednostavno sa suočavanjem s prošlošću totalitarnoga sustava i njegovim zločinima. Ta je prošlost danas često zamaskirana više-manje spretnim i medijski osmišljenim reinterpretacijama koje valja jasno odmaskirati jer je riječ o pojavama koje koče razvoj demokratskoga društva u Hrvatskoj. Podsjećam na riječi Stephena Holmesa: „Komunizam je sustavno uništavao povijesno sjećanje. Da bi postkomunističko društvo ozdravilo, treba se prvo prisjetiti što se bilo dogodilo", kao i na misli Rogera Errere: „Većina modernih diktatura nije se ograničila samo na vladanje putem terora, straha i laži. Mnoge od njih dale su si truda i uklonile, odnosno falsificirale stranice i stranice državne povijesti, a u nacionalnoj svijesti sustavno su nastojale uništiti povijesno sjećanje te krivotvoriti prošlost. Stoga je važno da se ponovno uspostavi povijesno sjećanje naroda. Njegova rehabilitacija jedini je mogući protuudarac onima koji su pokušali iskriviti svijest društva." Ukratko, novi demokratski poredak mora objaviti i realizirati diskontinuitet prema totalitarnim obilježjima (svim) staroga režima. To je nužno za demokratsku stabilnost Hrvatske.

Prikaz knjige

MARTIN PREVIŠIĆ
POVIJEST GOLOG OTOKA

Fraktura, 2019., 634 str.

Autor: **Lucian Borić** [1]

U izdanju Frakture, 2019. godine izašla je knjiga Martina Previšića „Povijest Golog otoka". Martin Previšić bavi se istraživanjem povijesti socijalističke Jugoslavije i Hrvatske od 1945. te povijesti komunizma. Knjiga broji 634 stranice, a podijeljena je na uvodni dio („Zahvale", „Napomene" i „Predgovor"), 17 poglavlja koja će redom biti opisana u nastavku, te završni dio („Bilješke", „Literatura", „Izvori", „Svjedočanstva dana autoru", „Kratice", „Kazalo imena" i „O autoru").

Početak knjige sadržava „Zahvale" (str. 11 – 15), „Napomene" (str. 17 – 18) i „Predgovor" (str. 21 – 29). U „Napomenama" autor objašnjava stvari koje su prije svega tehničke prirode, no napominje i kako se knjiga, osim na arhivskim izvorima i literaturi, temelji i na brojnim razgovorima s preživjelim logorašima Golog otoka te drugih logora i zatvora iz razdoblja sukoba Tito – Staljin. Napominje i kako su intervjuirani ljudi različite nacionalnosti, čime čitatelju naznačuje kako je u pisanju knjige težio maksimalnoj objektivnosti.

[1] mag. croat., Fakultet hrvatskih studija, boriclucian@gmail.com

U *Predgovoru* autor daje svoj osvrt na problematiku Golog otoka, a čitatelju obznanjuje i kako se zainteresirao za spomenutu problematiku.

„Kako je Staljin prestao biti drug ili Kratka povijest sukoba Tito – Staljin“ (str. 31 – 61) prvo je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Komunistička partija Jugoslavije“ (str. 36 – 37), „Partija u ratu“ (str. 37 – 41), „Staljinizacija Jugoslavije“ (str. 42 – 47), „Uzroci sukoba Tito – Staljin“ (str. 47 – 56) i „Rezolucija Informbiroa 1948.“ (str. 56 – 61). Prije svakog temeljitog istraživanja određene povijesne problematike, potrebno je dati uzročno-posljedični povijesni kontekst, a to autor upravo i iznosi čitatelju ovim uvodnim poglavljem. U crticama autor donosi, kako je i sam naveo, „kratku“ povijest sukoba Tito – Staljin, odnosno sukoba koji će kulminirati rezolucijom Informbiroa 1348. godine te, u konačnici, otvaranjem logora na Golom otoku za Staljinove pristalice.

„(Tko su bili) Staljinovi pristaše ili Ibeovci“ (str. 63 – 98) drugo je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Šok zvan Rezolucija“ (str. 69 – 73), „Staljin je u pravu“ (str. 73 – 77), „Vojna intervencija, rat, strah, IB“ (str. 77 – 83), „Za Staljina, a protiv Tita“ (str. 83 – 86) i „Nacionalnosti, nacionalizam i ibeovci“ (str. 86 – 98). Osim uzročno-posljedičnoga povijesnoga uvoda koji je u knjizi ostvaren prethodnim poglavljem, prije istraživanja ovakve složene tematike potrebno je čitatelju definirati još neke pojedinosti. U ovom slučaju to je pojam „ibeovaca“ (informbiroovaca, ibeaša), odnosno pojam koji će se u nastavku protezati kroz cijelu knjigu. Već na samom početku poglavlja autor upozorava kako je simplifikacija značenja termina „ibeovac“ rezultat odnosa prema Staljinovim pristašama u vrijeme sukoba sa Staljinom, sve do raspada Jugoslavije. S obzirom na to da autor i sâm naznačuje kako je sk-

upina ibeovaca na brojne načine stereotipizirana, od primjerice karijerista, frakcionaša pa do gestapovskih špijuna, jasno je da je riječ o jednoj heterogenoj skupini, koja u konačnici i ne mora sadržavati Staljinove pristalice. Pojam ibeovaca tek će se donekle od osamdesetih godina početi propitkivati u književnosti, a danas, u vremenu otvorenih arhiva i dostupnim uvidom u Udbine dosjee, moguće je napraviti i njegovu temeljitiju analizu. Bez jasnoga tumačenja pojma „ibeovac", dakako, nije moguće kvalitetno pristupiti glavnoj temi ove knjige – povijesti Golog otoka.

„Udbin kazačok ili Istraga uhapšenih ibeovaca" (str. 99 – 138) treće je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Hapšenje ibeovaca" (str. 105 – 114), „Istražne metode" (str. 114 – 131), „Nasilje u istrazi" (str. 131 – 137) i „Kraj istrage – karakteristika" (str. 137 – 138). U ovom poglavlju autor opisuje uhićenja ibeovaca i metode istraživanja koje je primjenjivala Udba. U posebnom potpoglavlju ističe i kako se Udba nije libila i nasilnim metodama dokazati nečiju krivnju, najčešće ne dovodeći svoje sumnje u sumnju. Metodološki, autor napominje i kako o priznanjima kažnjenika koja su iznuđivana batinama nije moguće nešto više zaključiti na temelju dosjea ibeovaca, koliko na temelju usmenih svjedočanstava ljudi koji su prolazili torture. U sklopu ovoga poglavlja svakako valja izdvojiti i poseban dokument – *karakteristiku* – koji je imao težinu presude, a u kojem bi istražitelj sažeo zaključke istrage te dao svoje mišljenje o političkoj orijentaciji osobe. Autor donosi i jedan primjer te *karakteristike* (ibeovke Mice Bogdanić) u kojoj se optužena kažnjava s dvije godine „društveno korisnoga rada", a koje su, prema riječima autora, zapravo značile dvije godine Golog otoka.

„U ime naroda! ili Kažnjavanje i suđenja ibeovaca" (str. 139 – 165) četvrto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpo-

glavlja: „Administrativni način kažnjavanja – društveno korisni rad" (str. 144 – 151), „Suđenja ibeovcima" (str. 151 – 162) i „Javni sudski procesi" (str. 162 – 165). Nadovezujući se na prethodno poglavlje, u ovom poglavlju autor donosi opise kažnjavanja i suđenja ibeovcima. Kažnjavanje ibeovaca autor je sistematizirao u tri skupine. Prva skupina (*kažnjenici*) obuhvaća administrativni način kažnjavanja, odnosno društveno korisni rad, a od 1948. do 1956. upravo je i najveći broj ibeovaca tako kažnjen. Ovim su putem u većini slučajeva kažnjavani civili za „lakša" djela ibeovskoga karaktera (npr. organiziranje ibeovskih skupina, širenje neprijateljske propagande). Druga skupina (*osuđenici*) obuhvaća suđenje na sudu, a ovim putem najviše su kažnjavani oficiri i podoficiri Jugoslavenske armije, koji su se izjasnili za Rezoluciju Informbiroa ili su sudjelovali u nekim većim prekršajima, poput izdaje, sabotaže i sl. Treća skupina, iako je bila malobrojna, obuhvaćala je javne sudske procese. Prema riječima autora, Dahauški procesi nisu u izravnoj vezi s Rezolucijom Informbiroa, iako je njihov epilog izravna posljedica raskola 1948. Ovdje je, stoga, riječ o velikim suđenjima bivšim logorašima njemačkoga koncentracijskoga logora Dachau koji su bili optuženi da ih je u logoru zavrbovao Gestapo, da bi kasnije djelovali kao doušnici „imperijalističkih obavještajnih službi".

„Vlakom u nepoznato (Vojna pošta broj 3234) ili Transport ibeovaca na Goli otok" (str. 167 – 185) peto je poglavlje, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Vlakom prema Bakru" (str. 173 – 180) i „U brodu Punat" (str. 180 – 185). Nakon opisa istraga i kažnjavanja, u ovom poglavlju autor opisuje i iskustva s transporta u „nepoznato", odnosno u logor na Goli otok, koji bi bio organiziran kada bi se nakupilo kažnjenika iz cijele zemlje. Nakon obavljenoga transporta, uprava logora izdavala bi potvrdu primitka sa žigom „Vo-

jna pošta broj 3234“, što je bila šifra Golog otoka.

„Sloboda okružena morem ili Osnivanje logora na Golom otoku“ (str. 187 – 217) šesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Utemeljenje logora“ (str. 191 – 196), „Prvi ibeovci i prvi dani na Golom otoku“ (str. 197 – 202), „‘Bosanci’ dolaze“ (str. 202 – 207) i „Špalir“ (207 – 217). Ovo poglavlje prvo je u nizu koje izravno opisuje iskustva s Golog otoka, u ovom slučaju ona sa samih njegovih početaka. Metodološki, autor pri početku poglavlja napominje kako se o okolnostima osnivanja logora na Golom otoku zna jako malo, kako do danas nisu nađeni nikakvi arhivski dokumenti koji bi rasvijetlili okolnosti njegova planiranja i utemeljenja, ali i kako je, bez obzira na zatvorenost nekih arhiva, posebno onih bivše savezne Udbe u Beogradu (Arhiv Srbije), teško vjerovati da će s vremenom isplivati konkretni dokazi, osobito stoga što se u ljeto 1949. logor stvarao brzo i u gotovo ratnim okolnostima. Do dolaska „Bosanaca“, skupine o čijem se podrijetlu jako malo zna, Goli otok nije bio u tolikoj mjeri surov, no njihovim dolaskom nasilne metode na Golom otoku dosežu puni zamah. Kad je riječ o brutalnosti nasilja na Golom otoku, svakako valja izdvojiti špalir, koji autor detaljno opisuje.

„Arhipelag Goli ili Logori za internaciju ibeovaca u Jugoslaviji“ (str. 219 – 234) sedmo je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Logori za ibeovce u Jugoslaviji“ (str. 224 – 229) i „Logori (radilišta) na Golom otoku“ (str. 229 – 234). Goli otok nije bio jedini logor za internaciju ibeovaca, dapače, autor navodi da se za Goli otok može reći da je bio dio „Arhipelaga Goli“, odnosno mreže zatvora i logora, djelomično ili potpuno namijenjenih za izolaciju Staljinovih pristaša. Kada je prva skupina administrativnih kažnjenika stigla na Goli otok (u dokumentima „Radilište

Mermer“), vojni osuđenici bili su, primjerice, smješteni u zatvor u Staroj Gradiški. Kažnjene žene bile su pak u logoru Ramski rit blizu granice s Rumunjskom pa su preseljene u zatvor Zabela u Požarevcu, te u konačnici u novootvoreni logor na otoku Sv. Grgur nadomak Golog otoka. U ovom poglavlju autor s jedne strane posebno opisuje logor za ibeovce na Golom otoku, a s druge strane život u preostalim logorima za ibeovce u Jugoslaviji.

Socijalističko samoupravljanje i na Golom otoku ili Organizacija logora (str. 235 – 258) osmo je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: *Organizacija logora* (str. 239 – 247) i *Utjecaj nacističkih logora i Gulaga na organizaciju logora na Golom otoku* (str. 247 – 258). U kontekstu opisa logora na Golom otoku, ovo poglavlje nadovezuje se na prethodno. U ovom poglavlju autor povlači usporedbu s elementima nacističkih logora i gulaga koji su utjecali na organizaciju logora na Golom otoku. Sve to pokazuje temeljitost zahvata glavne tematike ove knjige.

„Jutro do noći ili Dan na Golom otoku“ (str. 259 – 289) deveto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Nesvakidašnja svakodnevica“ (str. 263 – 274), „Praznici na Golom otoku“ (str. 274 – 277), „Drugarska ljubav u logoru“ (str. 277 – 279), „Posjeti i pisma“ (str. 279 –284) i „Posjet Aleksandra Rankovića“ (str. 284 – 289). U ovom poglavlju detaljno se opisuju svakodnevna iskustva golootočana, s tim što su u posebnim potpoglavljima istaknute i neke stvari koje današnjem čovjeku nisu među prvima pri pomisli na Goli otok – način provođenja praznika, homoseksualnost među logorašima, ali i posjeti i pisma. Posebno potpoglavlje dotiče se i prvoga posjeta nekog visokog funkcionara logoru, u ovom slučaju Aleksandra Rankovića (21. kolovoza 1951.).

„Pedagogija nove klase ili Politički preodgoj ibeovaca" (str. 291 – 346) deseto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Posjet Jove Kapičića" (str. 298 – 300), „'Bosanci' razbijaju ibeovsku solidarnost" (str. 300 – 308), „Udba uvodi nasilje u logor" (str. 308 – 311), „Politička konferencija i iznošenje stava" (str. 312 – 318), „Bojkot – dno logorske hijerarhije" (str. 318 – 324), „Dopuna zapisnika – kapitulacija golootočana" (str. 324 – 330), „Kolektiv – mirnije golootočke vode" (str. 331 – 334), „Drug na druga" (str. 334 – 344) i „Kraj procesa političkog preodgoja" (str. 344 – 346). Glavna funkcija Gologa otoka bila je politički preodgojiti internirane ibeovce, a ovo poglavlje posvećeno je upravo tome. U sklopu ovoga poglavlja svakako valja izdvojiti i posjet Jove Kapičića koji se, čini se, zbio netom prije dolaska „Bosanaca", a koji je uvelike nagovijestio buduće događaje na Golom otoku. Kapičić je, inače, bio Rankovićev glavni operativac i njegov zamjenik. Ovo poglavlje dodatno oslikava surovost Golog otoka, a u tu svrhu, primjerice, svakako valja izdvojiti posebno potpoglavlje koje se dotiče *bojkota*, odnosno kazne koja je bila glavni instrument prisile kažnjenika na suradnju s Udbom.

„'Preduzeće Mermer' ili Rad i proizvodnja na Golom otoku" (str. 347–377) jedanaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Proizvodni pogoni i poslovi u logoru" (str. 355 – 367), „Udbi svi prihodi privrede Gologa otoka" (str. 367 – 373) i „Rad izvan logora na Golom otoku" (str. 373 – 377). Povijesna znanost uvijek ima dvije istine i ne imajući to na umu, povjesničar ne može kvalitetno obraditi neku povijesnu temu, tim više ako se tema dotiče za hrvatske prilike još uvijek „škakljivoga" 20. stoljeća. Da je autor toga svjestan, možda upravo najbolje potvrđuje ovo poglavlje, u kojem autor razbija uvriježeno mišljenje kako je logor na Golom

otoku bio mjesto besciljnoga i besmislenoga sizifovskoga rada. Iako su neki oblici fizičkoga rada na Golom otoku djelovali besmisleno, brojni radovi, poput primjerice finije obrade drva za proizvodnju namještaja, u konačnici su mogli donositi i određeni profit. Naravno, organizacijom, kao i zaradom golootočke privrede gospodarila je Udba, čemu je također posvećeno posebno potpoglavlje.

„Partizanska kuga opet hara ili Bolest i smrt na Golom otoku" (str. 379 – 408) dvanaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Bolesti" (str. 383 – 390), „Epidemija dizenterije" (str. 390 – 391), „Epidemija pjegavog tifusa" (str. 392 – 396), „Zdravstvena služba" (str. 396 – 398), „Umiranje" (str. 398 – 404) i „Groblja" (str. 405 – 408). Brojni nehigijenski uvjeti u kojima su boravili golootočani svakako su bili pogodni za razvoj brojnih bolesti i epidemija, a upravo to je detaljno opisano u ovom poglavlju.

„Jadranski Большóй теáтр ili Kulturni sadržaji na Golom otoku" (str. 409 – 422) trinaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Kazalište" (str. 413 – 418), „Glazba i filmske projekcije na Golom otoku" (str. 418 – 420) i „Razglasna stanica" (str. 420 – 422). U ovom poglavlju autor također obrađuje neke stvari koje današnjem čovjeku zasigurno nisu u njegovoj pomisli na Goli otok, no tih je stvari svakako bilo i u ovom slučaju dotiču se zabave. Uz poglavlje o proizvodnji na Golom otoku, ovo poglavlje možda najbolje pokazuje kako je autor na jedan temeljit, no prije svega objektivan način, pristupio složenoj tematici Golog otoka.

„Kuferaši se vraćaju kući ili Petrova rupa" (str. 423 – 456) četrnaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno ja na sljedeća potpoglavlja: „Logoraši Petrove rupe" (str. 428 – 431), „Tito ili Kusovac – tko nakon Gorkića?" (str. 432 – 437), „Gustinčićeva stara i Titova

nova Partija" (str. 437 – 441), „Vi ste isključena Partija" (str. 441 – 447), „Izgled Petrove rupe" (str. 447 – 449) i „U Petrovoj rupi" (str. 449 – 456). Ovo poglavlje posvećeno je Petrovoj rupi, odnosno logoru izgrađenom u dubini Golog otoka u prvoj polovici 1950., koji je bio namijenjen izolaciji najtvrđih visokopozicioniranih ibeovaca. Taj logor ujedno je bio i najveća tajna Golog otoka, strogo čuvana od ostalih logoraša iz susjednih logora na Golom otoku i kao takav sasvim sigurno zavrjeđuje posebno poglavlje. Osim toga, ovo poglavlje obrađuje i biografije nekih istaknutih partijskih članova koji su internirani u Petrovu rupu („Radilište 101"), a koje su dio partijskih debata koje sežu mnogo ranije od 1948. godine. Ovo poglavlje predstavlja stoga nastavak dosadašnje historiografske analize frakcijskih borbi unutar KPJ.

„Matematički smisao nasilja ili Goli otok u brojevima" (str. 457 – 484) petnaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja: „Broj ibeovaca na Golom otoku i drugim mjestima internacije" (str. 461 – 469) i „Odnos jugoslavenskog vanjskopolitičkog položaja i ritma hapšenja ibeovaca te metoda primjenjivanih na Golom otoku" (str. 469 – 484). Važan dio brojnih povijesnih tema 20. stoljeća su i brojke koje su, ovisno o političkim okolnostima, nerijetko i promjenjive u povijesnoj znanosti i istraživanjima. U ovom poglavlju iznesen je i pregled dosadašnjih procjena brojki, a natuknuto je i kako do 1980., odnosno Titove smrti, nije postojala mogućnost javne debate o događajima na Golom otoku. Zbog toga se prve brojke upravo i javljaju tijekom 80-ih godina 20. stoljeća.

„S Otoka na otok ili Ibeovci na slobodi" (str. 485 – 534) šesnaesto je u nizu poglavlja, a podijeljeno je na sljedeća potpoglavlja:

„Obaveza – uvjet izlaska s Golog otoka“ (str. 489 – 495), „Ibeovci na slobodi – društveni bojkot“ (str. 495 – 509), „Ibeovci prate ibeovce“ (str. 509 – 523) i „Partijske kategorije za ibeovce“ (str. 523 – 534). Ovo poglavlje dotiče se života ibeovaca nakon što su pušteni iz logora. S obzirom na to da je s ibeovcima koji su pušteni s Golog otoka kontakt često bio izbjegavan, ali i da su teško dolazili do zaposlenja nakon toga, logično je da su se ponovno našli u jednoj „izoliranoj“ situaciji. Zbog toga je možda upravo i najprikladniji naslov poglavlja „S Otoka na otok“, jer „otok“ često simbolizira izolaciju i samoću.

„Vidi li se s Golog otoka Moskva?“ (str. 535 – 555) sedamnaesto je i posljednje u nizu poglavlja. U zaključnom poglavlju autor se pozabavio pitanjima što je Goli otok značio kad je otvoren, što znači danas, kakav je utjecaj imao na društvo, gdje je njegovo mjesto u našoj povijesti i povijesti 20. stoljeća te kako je obilježio svakog pojedinog logoraša.

Na kraju knjige nalaze se još „Bilješke“ (str. 557 – 604), „Literatura“ (str. 605 – 610), „Izvori“ (str. 611 – 615), „Svjedočanstva dana autoru“ (str. 617), „Kratice“ (str. 619 – 621), „Kazalo imena“ (str. 623 – 632) i „O autoru“ (str. 633 – 634). Valja još natuknuti da osim arhivskih (koji nisu posebno natuknuti), „Izvori“ sadržavaju i dijelove „Novine i časopisi“ (str. 614), „Igrani filmovi, dokumentarni filmovi, televizijske emisije“ (str. 614 – 615) i „Internetski izvori“ (str. 615).

Ovu knjigu preporučio bih svakome koga zanima 20. stoljeće, osobito stoga što zorno prikazuje kako metodološki objektivno pristupiti istraživanju 20. stoljeća. Osim toga, Goli je otok danas,

nažalost, i zapušteno mjesto ogromnoga turističkoga potencijala. Vjerujem da će ova knjiga bar probuditi svijest nadležnih i da će Goli otok, osim tmurne strane koju je već pružio, jednoga dana ugledati i svoju svjetliju stranu.

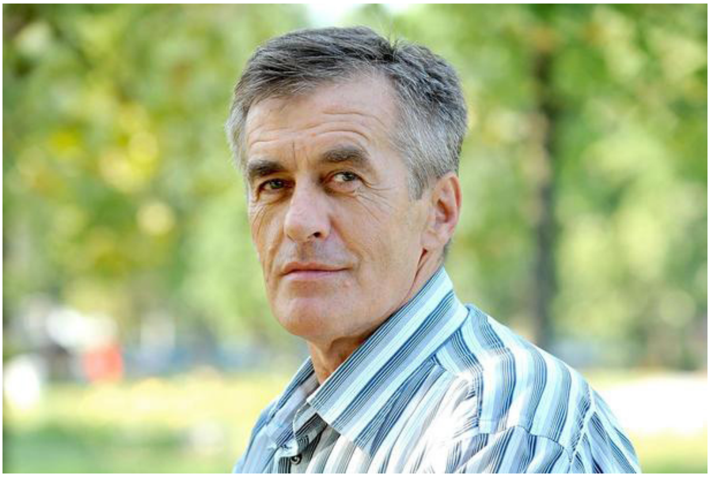
Politika dugo nije dopuštala otvaranje teme Golog otoka, a jedina možda veća strahota za bivše logoraše od one proživljene na Golom otoku bila bi ta da istinu o Golom sačuvaju samo za sebe. Martin Previšić, srećom, uspio je ovjekovječiti dio njihovih svjedočanstava, a kao što je i sam natuknuo na početku knjige – u trenutku objavljivanja ove knjige više od polovice ispitanih logoraša nažalost je preminulo. Mogu jedino vjerovati kako će sadašnje i buduće generacije povjesničara slijediti Previšićev primjer i dodatno razraditi neke druge teme iz 20. stoljeća.

Osim objektivnoga pristupa, knjiga zorno prikazuje i kako interdisciplinarno pristupiti povijesnoj tematici jer, kako se moglo vidjeti, pojedina poglavlja obrađuju i medicinske (bolesti i epidemije na Golom), kulturološke (kazalište, glazbene i filmske projekcije na Golom), pedagoške (politički preodgoj ibeovaca) ili, primjerice, gospodarsko-ekonomske aspekte (rad i proizvodnja na Golom) glavne povijesne tematike. Knjiga svakako daje i odličnu podlogu za daljnje istraživanje frakcijskih borbi unutar Partije, na što otpada možda i najveći dio povijesti Druge Jugoslavije.

RAZGOVOR S PROF. DR. SC. JOSIPOM JURČEVIĆEM

Razgovarao: **Dominik Andreić**[1]

Slika preuzeta sa:https://hkr.hkm.hr/gost-prof-dr-josip-jurcevic/

Prof. dr. sc. Josip Jurčević hrvatski je povjesničar primarnoga znanstvenoga interesa za suvremenu hrvatsku povijest. Najviše se bavi ratnim i poratnim stradalništvom Drugoga svjetskoga rata, hrvatskim iseljeništvom te Domovinskim ratom. Znanstveni je savjetnik te redoviti profesor suvremene svjetske i nacionalne povijesti na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu.

Rođen je 1951. godine u Studencima kod Imotskog. Osnovnu školu i gimnaziju pohađa u Zagrebu. Godine 1975. diplomirao je povijest i filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Ondje zbog nemogućnosti slobodnoga istraživačkoga rada prekida poslijediplomski studij. Studij na istom fakultetu nastavlja 1993. godine te je

[1] univ. bacc. hist., student diplomskoga studija moderne i suvremene povijesti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu (Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb), dominik.andreic.hr@gmail.com

1996. magistrirao s temom „Problem proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske" i doktorirao 2000. s temom „Represivnost jugoslavenskog sustava u Hrvatskoj 1945. godine". Od 1970. do 1975. godine usporedno je studirao i završio po četiri semestra na Fakultetu ekonomskih nauka, Pravnom fakultetu i Fakultetu političkih nauka u Zagrebu te dva semestra studija laičke teologije na Institutu za teološku kulturu laika u Zagrebu. U daljnjem razdoblju, do 1980. godine, završio je šest semestara studija informatike te diplomirao na studiju Marksizma i TIPSS[2]-a. Sudionik je hrvatskoga proljeća tijekom kojega je bio član fakultetskoga odbora Filozofskoga fakulteta.

Dragovoljac je Domovinskoga rata od ljeta 1991. godine te jedan od osnivača i zapovjednik Voda za dokumentarno i informativno djelovanje Glavnoga stožera HV[3]-a. Jedan je od osnivača Uprave za informativno psihološko djelovanje MORH[4]-a te osnivač i prvi ravnatelj Središnjega arhiva MORH-a. Nositelj je čina djelatnoga bojnika Hrvatske vojske u kojoj ostaje do ljeta 1992. godine. Krajem 1994. godine dobiva prvo stalno zaposlenje na mjestu samostalnoga savjetnika u državnoj Komisiji za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava. Od 1997. do 2017. godine radi na Institutu društvenih znanosti Ivo Pilar. Na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu predaje od 1997. godine. Trenutno predaje na poslijediplomskom studiju povijesti te je voditelj niza preddiplomskih i diplomskih jednosemestralnih radnih skupina i seminara. Između ostaloga „Povijest hrvatskog iseljeništva", „Povijest komunizma od Karla Marxa do Fidela Castra" te „Vukovarska bitka – vojni i politički aspekti". Osim na Hrvatskim studijima, predavao je na Pedagoškom i Filozofskom

[2] Teorije i prakse samoupravnog socijalizma.

[3] Hrvatska vojska, danas Oružane snage Republike Hrvatske (OSRH).

[4] Ministarstvo obrane Republike Hrvatske.

fakultetu u Osijeku te Visokoj učiteljskoj školi u Petrinji.

Dosad je vodio 11 i sudjelovao na sedam znanstveno-istraživačkih projekata. Autor je 14 knjiga te koautor ili autor poglavlja u njih 37. Autor je 46 znanstvenih članaka i urednik ili član uredništva 17 knjiga i zbornika radova. Izlagao je na 50 međunarodnih i 43 domaća znanstvena skupova te sudjelovao u organizaciji 28 međunarodna i 27 domaćih znanstvenih skupova. Stručni je suradnik u 18 dokumentarnih filmova.

Bio je član Savjeta Vlade Republike Hrvatske za pripremu prijatelja suda pred Međunarodnim sudom za prostor bivše Jugoslavije te je sudjelovao kao ekspertni svjedok na trima suđenjima za ratne zločine. Jedan je od otkrivača poratnoga stratišta jame Jazovka. Član je Komisije za martirologij Hrvatske biskupske konferencije, Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine, Povjerenstva za povijest i arhivistiku u Biskupijskom postupku za proglašenje blaženima sestara milosrdnica te Povjerenstva za vrednovanje umjetničke i dokumentarne građe, praćenje obnove kulturne i spomeničke baštine te postavljanje spomen-obilježja u Gradu Vukovaru.

Godine 2009. kandidirao se kao neovisni kandidat za funkciju Predsjednika Republike Hrvatske. Nije bio član Komunističke partije niti se učlanjivao u stranke nastale nakon 1990. godine. Aktivno djeluje u razvoju civilnoga društva i nevladinih organizacija. Oženjen je i otac je sedmero djece.

U svojem povjesničarskom znanstvenom radu uglavnom se bavite komunističkim i ratnim zločinima, represivnošću raznolikih režima na hrvatskom povijesnom prostoru tijekom 20. stoljeća, blajburškom tragedijom, Sabirnim logorom Jasenovac te Domovinskim ratom. Takve su teme obilježene brojnim kon-

troverzama, često su predmet političkih prijepora, emocionalno su osjetljive za pojedince te u današnjem hrvatskom društvu i dalje izazivaju podjele. Što Vas je potaknulo da se bavite baš tim temama? Koliko je to povjesničaru zahtjevnije od bavljenja područjima i razdobljima koja nisu politički i emotivno osjetljiva?

U vrijeme postojanja komunističke Jugoslavije nije postojala nikakva istraživačka sloboda jer je cjelokupni javni život, uključujući znanost i kulturu, morao služiti apologiji totalitarnoga režima. Tzv. osjetljive teme bile su ili potpuno prešućene ili je o njima režim kreirao krajnje pojednostavljene i neutemeljene stereotipe (pogrješne predodžbe o stvarnosti), koji su do besvijesti ponavljani u cjelokupnom javnom životu. Primjerice, o zastrašujućim masovnim zločinima koje je komunistička vlast počinila u poraću javno se i u literaturi ponavljao samo kratki stereotip da se radilo o „završnim ratnim operacijama u kojima su pravedno kažnjeni ratni zločinci i narodni neprijatelj. Pritom se nije navodilo ni o kome se radi, ni koliko ih je bilo, ni kako su kažnjavani.

Nakon 1990. postoji formalnopravna istraživačka sloboda, no naslijeđena vladajuća oligarhija i njihovi biološki potomci ili ideološki klonovi koriste *soft* metode s kojima javni komunikacijski sustav, uključujući i znanost, drže pod svojom okupacijom. Tako bitno otežavaju i usporavaju objektivna znanstvena istraživanja, a kad do njih dođe zahvaljujući naporima pojedinaca, onda se rezultati svim sredstvima progone na marginu javne vidljivosti i utjecajnosti.

Smisao i etičko poslanje intelektualaca jest u svekolikom zauzimanju za slobodu kojoj je, kao najvećoj i najljepšoj vrijednosti, veličanstvenu odu još u 16. stoljeću spjevao naš Ivan Gundulić. Zar može biti većega poticaja ljudskom djelovanju, uključujući i slobodu istraživanja i saznavanja civilizacijske baštine?

Prošlo je gotovo 14 godina od vaše „Crne knjige komunizma u Hrvatskoj“. Što Vas je potaknulo da napišete tu knjigu? Smatrate li da se danas više govori i zna o blajburškoj tragediji, partizanskim zločinima u Drugom svjetskom ratu i poraću te daljnjoj represivnosti komunističkoga režima FNRJ, odnosno SFRJ?

Važno je naglasiti da je opsežna knjiga „Bleiburg – jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima“ dio moje doktorske disertacije koja je sredinom 2000. godine obranjena na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta u Zagrebu. To znači da je prošla najstrožu znanstvenu provjeru, i to institucije koja je bila i ostala, čast iznimkama, jedna od najradikalnijih utvrda čuvara jugoslavenske komunističke paradigme. Knjiga se uglavnom temelji na izvorima jugoslavenskih komunističkih i/ili partizanskih institucija koje su najtemeljitije bilježile ustrojavanje svojega zločinačkoga režima i sustavnost planiranja i provedbe sveobuhvatnih zločina.

U knjizi su zastupljeni svi glavni aspekti geneze i djelovanja jugoslavenskoga komunističkoga režima (ideološki, politički, vojni, sigurnosni, normativni, socijalno-psihološki i kadrovski), a objavljene su i preslike ključnih dokumenata. Nažalost, dosad se nije pronašla potpora za prijevod knjige na strane jezike pa o toj temi u svijetu opstaju jugokomunistički apologetski uradci.

Tijekom raskola Tita sa Staljinom, uslijedio je krvavi unutarkomunistički sukob. Na Golom otoku 1948. godine otvoren je zloglasni logor s okrutnim metodama tzv. političkoga preodgoja namijenjen pobornicima rezolucije Informbiroa. Nakon raskola Jugoslavija je unatoč socijalističkom uređenju bila u boljim odnosima sa Zapadom te donekle otvorenija od sovjetskih satelita s istočne strane željezne zavjese. Koliko je to utjecalo da

se represivnost jugoslavenskoga komunizma percipira kao blaža naspram onoga u zemljama Varšavskoga pakta ili Kine?

O toj temi postoji velika količina sređenoga arhivskoga gradiva, ali je usprkos tome do danas krivotvorena na jednak način kao i prije 1990. godine. Prvo, potpuna je neistina da je Tito rekao „ne“ Staljinu, nego je obrnuto – Staljin je Titu rekao „ne“. Drugo, na primjeru IB-a može se ponajbolje vidjeti sva zastrašujuća zločinačka bît jugokomunističkoga režima. Naime, režim je poratne masovne zločine opravdavao navodnim obračunom s poraženom stranom u ratu, a jednako okrutan obračun s više desetaka tisuća IB-ovaca, muškaraca i žena, doslovno dojučerašnjih komunističkih „drugova i drugarica“ nije se mogao tako tumačiti pa je i ta tema do danas ostala jedna od najprešućivanijih.

Prema poimeničnom popisu, samo u zloglasnim logorima Goli otok i Sveti Grgur bilo je utamničeno 16 312 komunista. Među njima je bilo 12 sudionika listopadske revolucije u Rusiji, 36 sudionika građanskoga rata u Španjolskoj, 23 jugoslavenska savezna i republička ministra i 99 pomoćnika ministara, 36 saveznih zastupnika, 8 članova CK KPJ, 16 članova republičkih CK, 756 sekretara osnovnih partijskih organizacija, 6 generala, 3908 oficira jugoslavenske vojske itd.

Jugoslavenski komunistički režim bio je uvjerljivo najzločinačkiji komunistički sustav u Europi. O tome razvidno svjedoče sintetičke znanstvene činjenice koje ovdje nemamo prostora obrazlagati, ali o tome na prvi pogled zorno svjedoče i određeni istraženi brojčani pokazatelji. Primjerice, jugokomunistički režim je izvan ratnih sukoba krajem rata i u poraću ubio 515 Hrvata svećenika, časnih sestara i sjemeništaraca te 220 Slovenaca svećenika, časnih sestara i sjemeništaraca. To je značajno veći broj (735) nego ukupni

broj ubijenih svećenika u većini komunističkih europskih zemalja – 628 (Nijemaca 330, Poljaka 187, Albanaca 67, Čeha 20, Slovaka 14 i Mađara 10. Za usporedbu, jugokomunistički režim ubio je 37 puta više Hrvata katoličkih crkvenih službenika nego što je čehoslovački komunistički režim ubio Slovaka vjerskih službenika.

Isto tako, jugokomunistički je režim samo u Hrvatskoj, od 1945. do 1990., vodio približno 30 tisuća politički montiranih sudskih procesa, u kojima je osuđeno više od sto tisuća osoba, što je razmjerno daleko više nego u bilo kojoj europskoj komunističkoj državi.

Poseban problem u suočavanju sa zločinima jugokomunističkoga totalitarnoga režima jest hipokrizija zapadnih demokracija, koje su zbog svojih hladnoratovskih interesa podržavale i veličale Tia i njegov režim te svjesno šutjele o zastrašujućim razmjerima svih jugokomunističkih zločina i terora. Još čekamo naraštaj zapadnoga svijeta koji će imati poštenja i snage priznati te teške grijehe svoje povijesti, koji opterećuju i aktualnu stvarnost. To je osnovni razlog i sramota međunarodne knjige „Crna knjiga komunizma“ iz 1997. godine, u koju su uvršteni svi svjetski komunistički režimi, osim jugoslavenskoga.

Autor ste nekoliko knjiga i radova o blajburškoj tragediji. Koji su glavni praktični i metodološki problemi proučavanja žrtava križnoga puta i poraća?

Osim niza mojih knjiga i znanstvenih radova, o toj je temi napisan i objavljen veliki broj svjedočanstava, žrtvoslova i drukčijih publicističkih radova u hrvatskom iseljeništvu, Hrvatskoj i BiH te nekolicina objektivnih znanstvenih knjiga i radova u Hrvatskoj. Stoga se može opravdano reći kako je ta tema dostatno istražena.

Međutim, glavni je problem što je sve to nastalo bez potpore institucija Republike Hrvatske, koje i nadalje grčevito pružaju otpor da to znanje postane opće javno dobro. Ova tužna činjenica jednako se odnosi na sve oligarhijske skupine koje se tri desetljeća smjenjuju na vlasti u Hrvatskoj, a zapravo se radi o načelno istoj asocijalnoj i antinacionalnoj strukturi. Pritom su najgori dio te strukture oni kojima se plave prsa od deklarativnoga busanja u „hrvatska prsa“, a stvarno čine suprotno.

Koji je prema Vama okviran broj blajburških i poratnih žrtava te koliki broj ili postotak čine civili?

Svi ukupni brojevi žrtava Drugoga svjetskoga rata i poraća, koji jednako i s istim ciljevima kruže u javnosti i prije i poslije 1990., nemaju istraživačkoga utemeljenja pa onaj tko sudjeluje u tom licitiranju čini to ili iz neznanja ili prema režimskim zadatcima. S druge strane, u nekoliko desetaka lokalnih i manjih regionalnih zajednica u Hrvatskoj i kod Hrvata u BiH, te redovito uz pomoć svećenika, nastali su lokalni poimenični žrtvoslovi koji su utemeljeni, ali nedostatni za davanje pouzdanih ukupnih brojčanih procjena.

Put do ukupnih objektivnih brojčanih pokazatelja ili utemeljenih procjena žrtava na nacionalnoj razini veoma je zahtjevan i ne može se dogoditi bez potpore države. Međutim, sve vlasti u Hrvatskoj nakon 1990. sustavno onemogućavaju rješavanje te bitne nacionalne teme radi jednakih razloga kao i režim prije 1990., jer ako se ta pitanja i teme objektivno riješe, onda vlastodršci s njima ne će više moći manipulirati prema načelu „podijeli pa vladaj“.

I osobno sam svjedok da je tako, jer sam bio među nekoliko stručnjaka koji su političkim moćnicima uoči popisa pučanstva 2001. i 2011. predlagali da se tijekom popisa pučanstva na jednos-

tavan način napravi temeljni posao popisa žrtava Drugoga svjetskoga rata i poraća te hrvatskoga Domovinskoga rata, jer i glede toga postoje sve veće manipulacije. Međutim, oba smo puta bili odbijeni, s tim što smo 2011. došli blizu ostvarenja, ali uoči samoga popisa intervenirala je neka pozadina te se odustalo. Sljedeće se godine provodi novi popis pučanstva i to je vjerojatno posljednja prigoda za rješavanje problema popisa žrtve Drugoga svjetskoga rata i poraća.

Koje su dugoročne demografske posljedice ishoda Drugoga svjetskoga rata, poraća i blajburške tragedije za hrvatsku naciju i današnju Republiku Hrvatsku?

Vjerodostojni i autentični dokumenti vojnih i civilnih represivnih tijela jugokomunističkoga režima nedvojbeno potvrđuju da su masovna pogubljenja, teror i progoni bili od početka rata sustavno planirani i pripremani te potom i najintenzivnije provođeni pred kraj rata i u poraću, a to je bilo sukladno zločinačkoj komunističkoj teoriji. Sve je to detaljno dokumentirano u mojoj doktorskoj disertaciji kojoj je to bila osnovna tema.

Fizički i najnepobitniji dokaz toga je u mnogobrojnosti masovnih prikrivenih grobišta i stratišta koje je iza sebe ostavio jugokomunistički režim, te u njihovoj raspoređenosti po cijelom jugoslavenskom teritoriju. Službene državne komisije koje su nakon 1990. jedno vrijeme djelovale u Sloveniji, Hrvatskoj i Srbiji te lokalne komisije na dijelovima BiH, evidentirale su do 2012. godine približno 1700 (tisuću sedamsto) masovnih prikrivenih grobišta i stratišta koja su bila najstrože čuvana tajna jugokomunističkoga režima.

Stotinjak tih grobišta i stratišta u cijelosti su ili djelomično i fizički („antropološki“) istražila državna tijela u Sloveniji i Hr-

vatskoj. Najveća dosad istražena grobišta – otkapanjem i sondiranjem – jesu šuma Tezno pokraj Maribora i Maceljska gora kod Krapine. Na temelju tih materijalnih nalaza slovenska državna Komisija procijenila je da je u šumi Tezno ubijeno između 15 i 20 tisuća uglavnom Hrvata, a hrvatska je državna Komisija broj ubijenih Hrvata u Maceljskoj gori procijenila na 12 do 15 tisuća.

O svemu tome predvodio sam znanstveno istraživanje, kojem je naručitelj bio DORH, a rezultate sam objavio 2012. u knjizi „Prikrivena stratišta i grobišta jugoslavenskih komunističkih zločina.“

Iz uzorka svih spomenutih lokalnih žrtvoslova proizlazi da je jugokomunistički režim u masovnim likvidacijama nakon rata najviše (između 70 % i 80 %) ubijao mlade muškarce koji većinom nisu imali potomaka. Tako je tada u Hrvatskoj i među Hrvatima u BiH nastala nenadoknadiva tzv. demografska rupa, koja se nadalje umnožavala sa svakim novim naraštajem. Na to su se nadovezali hrvatski iseljenički valovi, koji su bili posljedica režimskoga terora i njegove gospodarske neuspješnosti. Sve skupa hrvatski je narod i naciju dovelo u dugi neprekidni proces postupnoga izumiranja, što su naslijeđene i ekstremno korumpirane vlasti u samostalnoj Hrvatskoj, nažalost, dovele do vrhunca.

Represija jugoslavenskih tajnih službi (OZNA, UDBA, SDB, KOS) nastavlja se i nakon završetka Drugoga svjetskoga rata nad pobornicima hrvatske državotvorne ideje i ostalim ideološkim protivnicima. Nadzor, likvidacije i represalije, osim na prostoru FNRJ, odnosno SFRJ, vrše se i nad političkom emigracijom. Koje su bile glavne metode kojima je UDBA, odnosno SDB, kontrolirala političku oporbu?

Tito i Ranković su 1944. osnovali potpuno novu i strogo centraliziranu sigurnosnu Službu – OZNA-u, koja je istodobno bila vojna i civilna te obavještajna i kontraobavještajna. U nju su uključeni kadrovi koji su već prije dokazali slijepu odanost i poslušnost Titu i vrhu njegove partije. OZNA je 1946. bila rasadište reorganiziranih službi, koje su se neprekidno obnavljale s istovjetnim kadrovima. Službe su bile svemoćni malj u rukama Tita i partije te su od njih jednako strepili i stradavali protivnici režima, kao i partijaši koji su iz bilo kojega razloga pali u nemilost.

Danas je dokumentarno jasno da su te službe bile glavni nadziratelj procesa raspada Jugoslavije i tranzicije svekolike moći komunističke strukture u države nastale raspadom Jugoslavije. Glavno sredstvo njihova pozadinskoga upravljanja bila je i ostala ucjena, najčešće u području gospodarskoga kriminaliteta, kojega su zbog toga pretvorili u svemoćnu korupcijsku hobotnicu koja davi sve što im nije pod nadzorom ili pokuša izmaknuti nadzoru.

To se u Hrvatskoj moglo najjasnije prepoznati 2013. povezano s tzv. „Lex Perković“, kad se vidjelo da sva upravljačka oligarhija u Hrvatskoj, od vrha do dana, mora služiti udbaškoj pozadini. Bila je to kratkotrajna i, nažalost, neiskorištena prigoda da se hrvatsko društvo počne oslobađati udbaške pozadine. Nije reklama, jer je knjiga odavno rasprodana, pa preporučujem da negdje posudite i pogledate sve činjenice u knjizi koju sam objavio 2013. – „Slučaj Perković – spašavanje zločinačke budućnosti“.

Glavni udbaški oslonac, od početka do danas, kako u smislu izvora podataka tako i svih drugih protuhrvatskih djelovanja, jesu suradnici. Suradnici su osobe koje su svojom voljom i potpisom pristale konspirativno djelovati prema nalozima i u korist UDBA-e (SDS-a), a na štetu svojih najbližih osoba i svoje zajednice. Glavno

sredstvo kojim sve službe, pa tako i UDBA, drže u pokornosti svoje suradnike jesu različite vrste ucjena, a najčvršću i najpouzdaniju ucjenu čine kriminalne djelatnosti povezane s gospodarskim i drugim materijalnim interesima. Dio suradnika vezan je i materijalnim i statusnim nagradama, a dio idejnim i psihološkim razlozima. Dva su osnovna preduvjeta da bi tajna služba, uključujući i UDBA-u, nekoga pokušala vrbovati ili prihvatila za suradnika. Prvi je preduvjet da potencijalni suradnik mora imati blizak i povjerljiv položaj – poslovni, prijateljski, obiteljski, politički, društveni itd. – prema „meti“ koja zanima tajnu službu. Drugi preduvjet su psihološka, karakterna i drukčija osobna stabilnost te određena znanja potencijalnoga suradnika, koja službi jamče suradnikovu sposobnost i pouzdanost.

Koja je uloga hrvatske emigracije u vrednovanju i razvoju hrvatske državotvorne ideje u 20. stoljeću te u stvaranju hrvatske države početkom devedesetih?

Iz Hrvatske se iseljavalo uglavnom zbog katastrofalnoga načina upravljanja Hrvatskom, te bi se to moglo nazvati političkim razlozima. Čak i kad su pojedinci i skupine mislili da iseljavaju zbog gospodarskih razloga, razlozi su zapravo bili politički, jer su gospodarski problemi bili izravna posljedica katastrofalnoga i/ili veleizdajničkoga načina upravljanja Hrvatskom. Naime, Hrvatska ima sve prirodne, zemljopisne, ekološke, geopolitičke, socijalne i ostale komparativne preduvjete i prednosti da bi trebala biti gospodarski veoma razvijena i socijalno uspješna država, no temeljni je problem spomenuti katastrofalni način upravljanja Hrvatskom.

Zbog toga se iz Hrvatske u suvremenoj povijesti uglavnom prisilno iseljavalo, pa je to osnovni razlog duboke povezanosti iseljenih Hrvata s domovinom, što su oni neprekidno dokazivali svim

vrstama pomoći koju su pružali Hrvatskoj. To se ponajbolje očitovalo tijekom hrvatskoga Domovinskoga rata, kad je hrvatsko iseljeništvo nesebično davalo ogromnu i svakovrsnu logističku i lobističku pomoć Hrvatskoj i Hrvatima u Bosni i Hercegovini za obranu od srbijanske oružane agresije, a mnogobrojni iseljeni Hrvati sa svih kontinenata došli su kao dragovoljci na sva bojišta. Nažalost, sve je to ostalo prešućeno, jer Hrvatskom i nakon 1990. upravljaju naslijeđene jugokomunističke strukture, koje u domoljublju, bogatstvu te poduzetničkim i demokratskim iskustvima iseljene Hrvatske vide opasnost za svoje kriminalno-korupcijske i drukčije protuhrvatske interese.

Uostalom, u vrijeme polustoljetne jugokomunističke diktature kad je i slovo „h“ bilo nepoželjno, u iseljenoj Hrvatskoj izgrađivana je, čuvana i njegovana hrvatska državotvorna misao, što je također jedna od važnih tema koja je ostala prešućena u okupiranom hrvatskom javnom životu.

Koji su glavni problemi (praktični, metodološki i politički) s kojima se susreće povjesničar proučavajući djelovanje spomenutih tajnih službi i općenito represije režima. Javno ste upozoravali da je dio arhivske građe uništen kako bi se sakrili tragovi njihovoga djelovanja. Koja su moguća rješenja?

Od kraja 1960-ih u jugokomunističke službe počinju se zapošljavati mlađi i sve obrazovaniji naraštaji, koji su bili jednako ili žešće jugokomunistički fanatiziran nego njihovi prethodnici. Od 1980. do 1990. približno 60 % zaposlenika SDS-a SRH imalo je – pored neprekidne sigurnosne edukacije – i visoku stručnu spremu te su znali iskoristiti moć s kojom su raspolagali i temeljito su se pripremali za događaje 1990-ih. Primjerice, već 1983. započelo je u SDS-u sustavno čišćenje dokumentacije koja ih kompromitira u

novim okolnostima. Međutim, dokumentacije je bilo previše pa su pozornosti čistača izmicali pojedini kapitalni dokumenti ili poneke rečenice u njima.

Početkom 1990-ih, kad su se povijesne promjene ubrzale, nastao je pravi stampedo čišćenja u SDS-u i cijelom represivnom sustavu, prije svega u pravosuđu, uključujući zatvorski sustav. Međutim *interregnum* je uvijek i svuda nevjerojatno otvoreno i kontradiktorno vrijeme. Tako su obrazovani i svjesni pojedinci koji su bili protivnici komunizma iskoristili *interregnum* i ratne okolnost i za spašavanje dokumentacije, a isto su radili i djelatnici službi, jer su znali da im to može biti najveći kapital u korumpiranoj budućnosti.

Dakle, u Hrvatskom državnom arhivu i drugim institucijama, te u privatnim pismohranama, ostao je doslovno veliki ocean i OZNA-ine i UDBA-ine i SDS-ove dokumentacije, koja je dostatna za sve vrste rekonstrukcija povijesnih događaja, procesa i osoba te njihove kauzalne tranzicije u nove okolnosti.

Istraživačima je preostalo „samo“ da imaju znanje i istraživačku volju.

Devedesetih godina dolazi do promjene političkoga sustava i osamostaljenja Republike Hrvatske. Međutim, mnogi nekadašnji komunisti ostaju u politici u novoformiranim strankama te na ključnim pozicijama u obavještajnom i upravljačkom aparatu. Kako njihova prisutnost u političkom sustavu utječe na nacionalno suočavanje s prošlošću? Utječu li prisutnost starih elita na gospodarsko stanje države i funkcioniranje pravne države?

Hrvatska je povijest u proteklih stotinjak godina uvjerljivo najnestabilniji, najdinamičniji i najparadoksalniji dio europske po-

vijesti. Primjerice, postojao je veliki broj Hrvata koji su rođeni u Austro-Ugarskoj te su potom živjeli u prvoj Jugoslaviji, NDH, drugoj Jugoslaviji i samostalnoj Hrvatskoj. Dakle, nisu nikamo iseljavali, a živjeli su u pet dramatično različitih državnih okvira. Poneki od tih (ne)sretnika dočekao je čak i život u šestoj državi – Europskoj uniji. U takvim nacionalnim povijesnim okolnostima, cijele strukture zaposlenika služile su nekolicini režima koji su bili međusobno suprotstavljeni u svakom pogledu.

Tako su mnogobrojni javni službenici, uključujući i oficire, bili najprije u Austro-Ugarskoj vojsci, potom u starojugoslavenskoj, pa u NDH-ovoj i na koncu u komunističkoj jugoslavenskoj. Primjerice, u iseljeništvu i prvoj Jugoslaviji ukupno je bilo približno tisuću i pol ustaša, a u oružane snage NDH uključilo se gotovo tri tisuće i petsto oficira starojugoslavenske vojske. Ili, prema napuhanim komunističkim podatcima, kraj Drugoga svjetskoga rata dočekalo je približno tri tisuće živih predratnih komunista. Stoga, evo zgodnoga znanstvenoga pitanja: Tko su ustaše i tko su komunisti, koliko ih ima i koliko traju te koje kriterije primijeniti da bi odgovori bili imalo ozbiljni?

U tom širem povijesnom hrvatskom kontekstu, samostalna Hrvatska imala je najveći objektivni problem, jer je nužno naslijedila najekstremniji komunistički kadar koji je KPJ/SKJ imala prigode jednoumno i totalitarno komunistički proizvoditi punih pola stoljeća (od 5. zemaljske konferencije 1940. do 1990.). Kad se spustimo na osobnu razinu, skupine čelnika u svim važnijim strankama bili su nužno čisti jugokomunistički proizvod, jer u dotadašnjim životima nisu imali nikakva demokratska, poduzetnička, tržišna i drukčija iskustva.

U obilju takvoga socijalnoga kapitala nije SDS-u bio problem na odlučujuća mjesta u novim demokratskim strankama postaviti i najrigidnije komunističke kadrove te ih isto tako jednostavno podvaljivati demokratski neiskusnim glasačima kao nacionaliste, demokrate itd. Za prijevaru je bilo dovoljno uskliknuti „Živjela Hrvatska“ i otići na misu u prvi red.

Pojednostavljeno rečeno, komunistički upravljački sustavi urušili su se iznutra jer su bili krajnje neuspješni u gospodarskom, političkom i drukčijem pogledu. Tako model i kadrovi koji su svojom neuspješnošću namjerno ili nenamjerno srušili komunizam i Jugoslaviju sada s oduševljenjem upropaštavaju hrvatsku državu i hrvatsko društvo.

Za vrijeme komunističkoga režima broj žrtava jasenovačkoga logora bio je preuveličavan te se njime manipuliralo u političke svrhe. Tomu su se suprotstavljali hrvatski povjesničari poput Ljube Bobana i Franje Tuđmana. Međutim, i danas, u slobodnijem državnom uređenju, tema jasenovačkoga logora i dalje izaziva društvene podjele. Primjerice, od 2016. imali smo čak tri godine zaredom trostruko održavanje komemoracija. Godinu dana ranije na komemoraciji je izviždan govor Branka Lustiga, preživjeloga zatočenika nacističkoga logora. Koji su glavni problemi pri proučavanju povijesti Sabirnoga logora Jasenovac? Koliko se današnja historiografija odmaknula od ideoloških ograničenja? Zašto u slobodnoj državi povjesničari ne mogu postići znanstveni konsenzus?

Opet je važno naglasiti da sam s temom problema žrtava Drugoga svjetskoga rata na području Hrvatske magistrirao 1996. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, te da sam u vezi toga bio i ekspertni sudski svjedok, što znači da sam odavno kritički, znanstveno

istražio sve glavne aspekte te teme, koji uopće nisu komplicirani.

Jugokomunistički režim prepoznao je moć manipuliranja temom žrtava rata te je s njom provodio najteže zlouporabe. Tako je cijeli problem žrtava rata na području Hrvatske najprije sveden na jasenovački logor, kao da se nigdje drugdje nije stradavalo. Druga velika neobjektivnost jest u tome što je vrlo složenu temu stradavanja u jasenovačkom logoru režim ograničio na neutemeljeno licitiranje brojem žrtava u tom logoru pa je režim u različitim prigodama izvikivao broj koji mu je u tom trenutku bio potreban.

To je dovelo do sulude skandaloznosti da je u dokumentima pod režimskim nadzorom javno naveden i najmanji (55) i najveći (1,4 milijuna) broj žrtava koji je itko izrekao za jasenovački logor. S tom suludom režimskom zlouporabom zapravo se potiče potpuno obezvrjeđivanje žrtava i onemogućava se suočavanje sa stvarnim zločinima koji su počinjeni.

Bešćutne oligarhije koje Hrvatskom vladaju i nakon 1990. preuzele su mnogobrojne suludosti iz jugokomunističkoga nasljeđa, pa tako i najtragičniju zlouporabu žrtava rata i poraća. Još je žalosnije što se i u 21. stoljeću, za to sramotno poigravanje sa žrtvama rata i poraća, u Hrvatskoj lako pronalazi dovoljno kadrova u znanstvenim i medijskim krugovima.

Oko bilo čega u znanosti ne može se postizati konsenzus, jer znanost raspolaže s metodologijom koja daje utemeljene odgovore koji ne ovise o nečijim interesima ili prohtjevima. Dakle, ključni je problem prije svega u (ne)moralu znanstvenika, a tek potom u drugim osobama i interesima koji se pozivaju ili naručuju lažne znanstvene uratke.

Još 1998. godine, u svojoj knjizi „Nastanak jasenovačkog mita: problemi proučavanja žrtava Drugog svjetskog rata na području Hrvatske“ upozorili ste na nevjerodostojnost Imeničnoga popisa žrtava Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz 1946. godine te popisa SUBNOR-a iz 1964. Zašto danas na istom tom popisu spomen-područje Jasenovac temelji svoj popis žrtava logora?

Knjiga je moj magistarski rad koji je objavljen bez ikakvih izmjena. Znanstvenu težinu i društvenu važnost knjizi ne daje samo strogi sveučilišni postupak izrade i obrane magisterija nego i devet iznimno uglednih članova uredničkoga vijeća koje je odabralo knjigu za objavljivanje te dva jednako ugledna recenzenta. Zanimljivo je i vrijedno danas, nakon 22 godine od objavljivanja, navesti njihova imena (prof. dr. sc. Ivan Koprek, dr. sc. Ivan Kordić, prof. dr. sc. Josip Kregar, prof. dr. sc. Zvonko Lerotić, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, prof. dr. sc. Vlado Šakić, dr. sc. Josip Talanga, prof. dr. sc. Zlatko Tomičić, dr. sc. Mirko Valentić, prof. dr. sc. Marijan Maticka i dr. sc. Dragutin Pavličević).

U knjizi su, između ostaloga, znanstveno istražene koncepcije i metodologije triju popisa žrtava rata koje je provodila komunistička Jugoslavija (1946., 1954. i 1964.) te je jasno obrazložena njihova neznanstvena motivacija, koncepcija i metodologija. U knjizi je također dokazano da je spomen-područje Jasenovac osnovano u cilju toga da bude, gotovo doslovno, tvornica laži koja proizvodi i preoblikuje jasenovački mit prema zahtjevima režima. Nažalost, ta javna ustanova nije se nimalo promijenila ni nakon 1990. pa stoga ne iznenađuje njezino sudjelovanje u zlouporabi i obezvrjeđivanju žrtava rata prema narudžbama koje stižu se nehumanih i nemoralnih vulgarno-interesnih adresa.

Zanimljivo je što je drugo neizmijenjeno izdanje moje knjige objavljeno 2005. godine, ali u brojnim javnim govorenjima o jasenovačkom logoru svi prešućuju tu knjigu, najvjerojatnije zbog sveučilišnoga i znanstvenoga institucijskoga autoriteta pod čijim je nadzorom nastala te širine znanstvenih autoriteta uredničkoga vijeća koje je odabralo njezino objavljivanje.

Prozvali su Vas revizionistom?

Revizija ili novo, znanstveno utemeljeno znanje i razumijevanje o starim znanstvenim saznanjima predstavlja osnovno koncepcijsko i metodologijsko znanstveno načelo svih društvenih i prirodnih znanosti, koje se temelje na višestoljetnoj humanističkoj tradiciji. Prema tome, biti znanstvenik znači biti revizionist.

U jednoumnoj komunističkoj paradigmi revizionist je stigmatizirajući naziv i najčešće poziv na linč osoba, uključujući i znanstvenike, koji se ne slažu s apologetskim stajalištima komunističke ortodoksije, koju uglavnom određuju režimske kult-osobe.

U svakom slučaju, naziv revizionist doživljavam kao kompliment.

Može li se samom ekshumacijom područja jasenovačkoga logora doći do približnoga broja žrtava? Koliko nam je poznato, kako su u logoru tretirani leševi ubijenih; je li bilo kremiranja, bacanja u rijeku ili odvoženja posmrtnih ostataka na udaljenija područja?

Jugokomunistički režim je 1964., na području jasenovačkoga logora i širem prostoru koji je smatran masovnim grobištima logoraša, organizirao provedbu opsežnih i stručnih antropoloških istraživanja, tj. otkopavanja na temelju obilježenih grobišta, različitih svjedočanstava i čak 220-ak sondiranja terena. O svemu tome

napravljeni su detaljni zapisnici i napisani zaključci o nalazima, koji su nakon 1990. više puta objavljivani. Ukupno su pronađeni posmrtni ostatci 481 osobe.

To je bilo uvjerljivo najveće antropološko istraživanje na jasenovačkom prostoru, a pojedini podobni autori su i prije 1990. u svojim knjigama i radovima koristili dokumentaciju toga istraživanja. Prije i poslije 1964. bilo je različitih manjih i uglavnom nestručnih pokušaja antropoloških (terenskih) istraživanja na jasenovačkom području, a uvjerljivo najveću prijevaru s nalazom antropoloških istraživanja jasenovačkoga područja napravio je doktor znanosti Radomir Bulatović koji je 1990. objavio „znanstvenu“ knjigu u kojoj je svojom matematičkom ekshibicijom izračunao da je u Jasenovačkom logoru ubijeno najmanje 1.110.929 ljudi. Detaljnije o svemu tome može se pročitati u spomenutoj knjizi „Nastanak jasenovačkog mita“.

Pojedini povjesničari negiraju postojanje poslijeratnoga komunističkoga logora u Jasenovcu (kontinuitet na istoj lokaciji)? Koji su dokazi za njegovo postojanje?

Prema izvornim komunističkim dokumentima koji su objavljeni i u preslikama te brojnim svjedočanstvima preživjelih žrtava, neutralnih osoba i pripadnika komunističkoga režima, nedvojbeno je da je i Jasenovac bio jedan od mnogobrojnih logora koje je komunistički režim koristio kao svoj logor u poratnim godinama.

Zašto se kao društvo još uvijek nismo kolektivno suočili s prošlošću? Koje su glavne kočnice i prepreke te tko su glavni generatori podjela?

U prethodnim odgovorima već je navedeno da suočavanje s prošlošću na sve načine nastoje onemogućiti ili usporavati strukture

moći koje su naslijeđene iz komunizma te njihovi biološki potomci i ideološki klonovi. Pritom, u svrhu očuvanja svoje vlasti, generiraju cijeli spektar razaralačkih podjela u hrvatskom društvu

Osim komunizma, kao još jedan čimbenik terora u svojoj knjizi „Stogodišnji teror jugoslavenstva i komunizma u Hrvatskoj" navodite jugoslavenstvo. Istaknuta hrvatska povjesničarka Mirjana Gross „jugoslavizam" navodi kao jednu od glavne dvije (uz pravaštvo) hrvatske nacionalno-integracijske ideologije. Koji su bili glavni nedostatci i propusti jugoslavenske ideologije u njezinoj početnoj fazi za vrijeme Austro-Ugarske?

Iskustvo s dvije Jugoslavije pokazalo se kao najveća tragedija ne samo hrvatskoga naroda nego i većine drugih naroda koji su utrpani u dvije jugoslavenske države. Posebno je tragičan bio spoj jugoslavenstva sa zločinačkim komunističkim režimom. Ne ulazeći ovdje u međunarodne interese i igre koje su dubinski kreatori ideologije jugoslavenstva i jugoslavenskih država, historiografski je jasno da je većina „hrvatskih glava" u 19. stoljeću s dobrim namjerama utapala Hrvatsku u jugoslavenski pakao misleći da se spašavamo od austro-ugarskih nedaća. Ipak je začuđujuće da te obrazovane „hrvatske glave" nisu vidjele da nitko osim njih na južnoslavenskom prostoru nije nimalo zahvaćen jugoslavenskim fanatizmom, što je bilo praktički razvidno već tijekom tzv. ilirskoga pokreta. Zbog tih teških početnih grijeha naših predaka i današnjim hrvatskim naraštajima trnu zubi.

Završetkom Prvoga svjetskoga rata i raspadom Austro-Ugarske hrvatski povijesni prostor ulazi u nove političke okvire. Koje su ključne kulturne i društveno-političke promjene uslijedile 1918. potpadanjem većega dijela hrvatskoga povijesnoga prostora i hrvatskoga naroda pod Kraljevinu SHS (kasnije

Kraljevinu Jugoslaviju)? Koje su posljedice toga događaja za današnju hrvatsku naciju i Republiku Hrvatsku?

Hrvatski je povijesni prostor u doba narodnih vladara prostorno i vremenski uglavnom pripadao zapadnom kršćanskom civilizacijskom krugu, a od 1102. Hrvati su do 1918., znači osam stoljeća, živjeli u političkom savezništvu sa srednjoeuropskim i zapadnim mediteranskim zemljama i narodima te su sukladno tome oblikovali svoj cjelokupni kulturološki, socijalni, etnički i nacionalni identitet. Ulazak u prvu južnoslavensku državu predstavljao je najveći opći lom u cijeloj hrvatskoj povijesti s najtragičnijim posljedicama u svakom pogledu, od identitetskih, kulturoloških i simboličkih do demografskih, političkih i materijalnih. Taj opći lom pretvorio se u opći dezintegracijski proces koji traje do danas i nismo ga čak uspjeli ni osvijestiti. Moglo bi se reći da smo institucijski sve dalje od osvješćivanja.

Srbija, koja je stoljećima pripadala sasvim drukčijoj i najčešće suprotstavljenoj civilizaciji, uspijeva uglavnom fizičkim nasiljima razgrađivati i uništavati hrvatsko povijesno nasljeđe i mijesiti ga prema svojim prohtjevima. No, u svemu tome ključni su hrvatski problem hrvatske institucije, na čelu s tvornicom suvremene hrvatske jednoumne pameti, a to je JAZU.

Magle koje su sukljale iz JAZU već su na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće zadojile dio hrvatske mladeži ekstremnim jugoslavenstvom, pa je čak i mladi Tin Ujević bio pripadnik jugoslavenske nacionalističke omladine. On, Trumbić i niz drugih brzo su se nakon 1918. otrijeznili, no bilo je prekasno, jer je beogradski žrvanj imao instrumente i mehanizme za oblikovanje dovoljnoga broja Hrvata u orjunaše i četnike, koji su uguravani na institucijske položaje u Hrvatskoj. O kakvom se rasponu socijalnopsiholoških profila radi

može se prepoznati uvidom u životopise od devijantnoga pjesnika Đure Vilovića do uglađenoga povjesničara i masona Ferde Šišića, pa do današnjih moćnika u Hrvatskoj koji kriminaliziraju hrvatski Domovinski rat te amnestiraju i nagrađuju srbijanskoga agresora i njegovu petu kolonu u Hrvatskoj, a gaze i obezvrjeđuju hrvatske vrijednosti, interese, ideje i što je najvažnije – ljude.

Takvi su kadrovi u Hrvatskoj od 1860-ih do danas glavni problem, a sve ostale štete njihova su logična posljedica.

Osim o razdoblju totalitarnih režima, nemamo konsenzus niti o nekim pitanjima vezanima uz Domovinski rat. Posljednjih godina javljaju se pojedine teze koje propitkuju njegov karakter. Kako komentirate tezu o Domovinskom ratu kao građanskom, kao i tezu da Domovinski rat nije bio isključivo obrambeni?

Hrvatski Domovinski rat tema je koju najviše istražujem. Osnovao sam Središnji arhiv MORH-a i bio mu prvi ravnatelj, vodio sam znanstveni projekt o Domovinskom ratu i bio sam ekspertni svjedok na suđenjima u Haagu. To navodim kako bi se shvatila ozbiljnost sljedećih nekoliko rečenica.

Najvažnije je shvatiti neke osnovne činjenice, koje se uporno zamagljuju. Prvo, službena državna komisija RH je 1991. donijela zaključak da su vukovarski branitelji rušili ustavni poredak RH te nijedna dosadašnja vlast nije htjela taj dokument proglasiti nevažećim. Drugo, Hrvatski je državni sabor u rujnu 1992. donio prvi abolicijski zakon s kojim su ratni zločinci postupno pretvarani u ugledne građane i penetrirani u institucije RH. Treće, iz Ustava RH tek je 1997. uklonjen članak da je RH dio SFRJ. Četvrto, dvomandatni predsjednik RH bio je haški krivokletnik koji je lažno optuživao vlastitu državu, a njegov je nasljednik tijekom službenih posjeta stranim državama

blatio Hrvatsku, dok je u njoj imao povjerljivi odnos sa srbijanskim veleposlanikom. I peto, teza o udruženom zločinačkom pothvatu hrvatske države kreirana je u hrvatskim državnim institucijama 1994. godine te je zastupljena i na mnogobrojnim suđenjima hrvatskim braniteljima u Hrvatskoj. Šesto, institucije hrvatske države sustavno financiraju znanstvenu i kulturnu produkciju koja krivotvoreno kriminalizira obranu i nastanak hrvatske države.

Tako nije čudno što je zbunjen naraštaj koji se ne može sjećati herojskoga doba hrvatske povijesti 1991. godine te stoga treba najveću pozornost posvetiti javnom promoviranju znanstvenih spoznaja o hrvatskom Domovinskom ratu.

Kao ekspertni svjedok, sudjelovali ste na tri suđenja za ratne zločine. Također ste bili član Savjeta Vlade RH za pripremu prijatelja suda pred Međunarodnim sudom za prostor bivše Jugoslavije. Kako komentirate presudu šestorici iz Herceg-Bosne? Tom presudom Republika Hrvatska proglašena je agresorom na BiH, a njezin vojni i politički vrh optužen je za udruženi zločinački pothvat. Je li riječ o političkom sudu? Koji su propusti učinjeni od strane vlasti RH u sklopu suradnje s Haškim sudom? Može li država koja je vojno osigurala opstanak BiH, sudjelovala u njezinom oslobođenju te oružjem, hranom, sanitetom i ostalim potrepštinama opskrbljivala muslimansko (bošnjačko) stanovništvo i njihove vojne snage, uopće biti proglašena agresorom?

Opsežna znanstvena ekspertiza – o „Odnosu RH prema BiH 1990. – 1995.“ koju sam 2009. predao Haškom tribunalu dostupna je na mrežnim stranicama Haškog tribunala, kao i tjedan dana mojih svjedočenja. Jedno i drugo dostupno je i u obliku knjige koja je objavljena u dva izdanja u Hrvatskoj. Sve što je navedeno u eksper-

tizi temeljito je dokumentirano i potpuno osnaženo u provjerama i odgovorima kojima sam bio izložen u sudu.

Najkraće rečeno, svekolika pomoć države RH bila je u svakom pogledu ključna za obranu i opstanak države BiH. Čak je i prva jezgra Armije BiH obučavana u Hrvatskoj, a u Hrvatskoj su bile i glavne logističke baze Armije BiH. U Haagu sam na vlastito traženje dodatno prisegnuo da nisam pronašao nijedan dokument koji bi pokazivao da RH ima namjeru podijeliti ili na drugi način destruirati BiH kao državu te sam detaljno obrazložio da je to RH radila zbog svojih interesa. Naime, da je kojim slučajem došlo do podjele BiH i da je to međunarodno priznato, još bi jednostavnije bili priznati okupirani dijelovi RH, koja tako osakaćena ne bi mogla opstati. Hrvatska je čak i časnika HV-a slala na služenje u Armiju BiH. Golema je bila i uloga RH u oslobađanju velikoga dijela BiH, a o više stotina tisuća izbjeglih Bošnjaka skrbila je RH itd.

Na svjedočenju u sudu te u ranijim znanstvenim radovima iznio sam brojne izravne dokaze i usporedbe koje nedvojbeno potvrđuju da je Haški tribunal politički sud koji je teško kršio osnovne pravne standarde i odredbe međunarodnoga prava te da bitno urušava povjerenje u međunarodno pravosuđe. U nizu pisanih i usmenih javnih analiza dokumentirano sam obrazlagao skandaloznost i neutemeljenost presude šestorici Hrvata iz BiH. Sve to nisu neka moja ekskluzivna stajališta, nego o Haškom tribunalu na jednak način godinama govori i niz vrhunskih i iznimno uglednih svjetskih pravnika.

Iznova naglašavam, u svemu štetnom što se Hrvatskoj i Hrvatima iz BiH događalo u haškim suđenjima i povezanim posljedicama najodgovornije su hrvatske institucije i posebno veleizdajničke skupine u njima. Ako ta tema nekoga zanima detaljnije, na mrežnim stranicama može pronaći niz mojih tekstova i emisija o tome.

Koji je značaj vukovarske bitke za suvremenu hrvatsku povijest i hrvatski narod općenito? Koji je simbolički značaj Vukovara i spomenute bitke, a koji je bio strateški značaj obrane grada Vukovara u kontekstu rata 1991. godine?

Vukovarska bitka vojni je fenomen koji ima višestruku stratešku ulogu za Hrvatsku, kao i za slamanje cijeloga velikosrbijanskoga projekta 1990-ih. Ukupni vojni gubitci Srbije u vukovarskoj bitki višestruko su veći nego ostali ukupni srbijanski gubitci na ostalim bojištima u Hrvatskoj, BiH i Kosovu tijekom desetogodišnjega ratovanja. Osim toga, u Vukovaru su slomljene elitne srbijanske postrojbe.

Vukovarsko neočekivano tromjesečno vezivanje i uništavanje srbijanskih snaga koje su bile namijenjene slomu Hrvatske dale su vremena i prostora neustrojenoj i razoružanoj hrvatskoj državi da se ustroji i naoruža u ratu za vojarne i provede mobilizaciju te čak da za trajanja vukovarske bitke provede i prvu osloboditeljsku operaciju u zapadnoj Slavoniji[5], koja je druga po veličini oslobođenoga teritorija.

Vukovarska bitka bila je presudna i za međunarodno priznanje hrvatske države, jer je onemogućila pobjedu Srbije za koju je Srbija imala međunarodnu potporu pa je međunarodna zajednica – u strahu da bi se duži srbijansko-hrvatski rat mogao proširiti i na srednju Europu – odlučila brzo priznati Hrvatsku i Sloveniju te na područje Hrvatske poslati tzv. međunarodne mirovne snage, a rat premjestiti na teritorij BiH. U toj kombinaciji Hrvatska je poslužila kao europska tampon-zona i neopravdano je odgođeno priznanje samostalnosti BiH kako bi Srbija mogla u BiH kompenzirati neuspjeh u Hrvatskoj. Konačni rezultat te okrutne geostrateške igre jest opstanak Republike Srpske, koja je nastala na najgorim ratnim zločinima i predstavlja sramotu međunarodne zajednice.

[5] Operacije oslobađanja dijelova zapdne Slavonije i Bilogore; Orkan-91 i Otkos-10.

RAZNO

Pregledni rad
Rukopis zaprimljen: xxx
Rukopis prihvaćen: xxx

CARL SCHMITT,
MARAKEŠKI SPORAZUM I ISTANBULSKA KONVENCIJA

Autor: **Ivan Knezović**[1]

Sažetak: Glavni cilj ovoga rada jest izložiti osnovne ideje filozofije Carla Schmitta: razlikovanje prijatelja i neprijatelja kao temelj politike, pojam *Nomosa* kao jedan od temelja postojanja političke zajednice i otežanost postojanja neutralnoga i nepristranoga odlučivanja u međunarodnom pravu. Uz to, kroz njegovu filozofiju promotriti Istanbulsku konvenciju i Marakeški sporazum.

Ključne riječi: *Carl Schmitt, pojam političkog, Nomos, međunarodno pravo, Marakeška deklaracija, Istanbulska konvencija*

1. Uvod

Mnoga zbivanja i struje suvremene politike i prava teško je objasniti. Mnoštvo faktora, poput globalizacije, stvaranja međunarodnih organizacija, partikularnih interesa privatnih i javnih velikih

---

[1] student prava, ivanknezovic92@gmail.com

igrača te odnosa moći među njima stvaraju kaotičnu sliku. U tom kaosu mnogi teoretičari razrađuju svoje sustave kojima pokušavaju objasniti te pojave i brane svoje ideološke pretpostavke. Autor za kojega držim da nudi najbolja objašnjenja problema međunarodnoga prava, ideologije i politike njemački je pravnik i filozof Carl Schmitt. Držim da je zanimljiv iz više razloga. Jedan je od njih taj što je nasljedovatelj struje katoličke političke misli koja se suprotstavlja tekovinama liberalizma svih vrsta. Ova struja pod snažnim je utjecajem u prvom redu sv. Augustina i njegovoga pogleda na čovjeka kao u svojoj biti palo biće koje bez Božje milosti uvijek bira sukob i nasilje. Sv. Augustin čini temelj razmatranja kontrarevolucionarnoga filozofa Josepha de Maistrea, koji je sam snažno utjecao na Schmittov pogled na politiku. Uz de Maistrea snažan utjecaj provodi i Juan Donoso Cortes, španjolski konzervativni filozof. U ovom tekstu pokušat ću prije svega objasniti osnovne pojmove u njegovoj filozofiji, zainteresirati čitatelja za daljnje proučavanje ovoga velikoga mislioca i primijeniti njegovu misao na teme koje su važne široj javnosti. Tu mislim na Istanbulsku konvenciju i masovne migracije u Europu, koje svoju pravnu snagu odnedavno vuku iz Globalnoga kompakta o sigurnim, urednim, uređenim i regularnim migracijama (u ostatku teksta Marakeški sporazum). Sa stajališta Carla Schmitta, možemo reći da su ova dva dokumenta samo krunski primjer temeljnih problema liberalizma, u kojem je temeljeno suvremeno međunarodno pravo.

William Hooker, stručnjak za misao Carla Schmitta, opisuje ga kao jednoga od najdubljih i najplodnijih teoretičara međunarodnoga poretka u dvadesetom stoljeću. Uspješno je predviđao i pratio političke promjene u međunarodnom poretku, kroz iznimno širok i strogo konzervativan pogled na svijet. Razmatrao je probleme sin-

tetizirajući povijest, politiku, teologiju i pravo. Njegov je način gledanja na globalnu politiku, ako ništa više, vrlo inovativan.[1]

2. Pojam političkog

Schmitt je nasljednik kontrarevolucionarne i antiliberalne katoličke misli u dvadesetom stoljeću. Ono što karakterizira ovu struju misli jest snažan osjećaj za estetiku politike i promatranje života kroz vrlo pesimističnu, snažno augustinovsku leću. Ovaj osjećaj de Maistre, kojega Schmitt u ovom nasljeduje, vrlo jasno izražava u svojem najčitanijem djelu, „Considerations on France“:

„Nažalost, povijest dokazuje da je rat, u određenom smislu, uobičajeno stanje čovječanstva, što je reći da ljudska krv mora teći bez prestanka negdje ili drugdje na svijetu i da je za svaku naciju mir samo predah.“[2]

Schmitt sukob proširuje na sva područja života. Postulira ga kao temeljni odnos između društvenih skupina. Tako političko opisuje kao:

„Posebno razlikovanje u političkom na koje politički čini i motivi mogu biti svedeni jest ono na prijatelja i neprijatelja.“[3]

---

[1] William Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, Cambridge University Press, New York; (2009), 3.

[2] Joseph de Maistre, *Considerations on France* (prev. Richard A. Lebrun), Cambridge University Press, Cambridge, (2003), p. 23. „Unhappily, history proves that war is, in a certain sense, the habitual state of mankind, which is to say that human blood must flow without interruption somewhere or other on the globe, and that for every nation, peace is only a respite.“

[3] Carl Schmitt, *The Concept of the Political* (prev. G. Schwab), University of Chicago Press, Chicago (1996), 27. „The specific political distinction to which political actions and motives can be reduced is that between friend and enemy.“

Osnove političkog su, prema Schmittu, zajednica koja samu sebe prepoznaje kao takvu, moć za mobilizaciju iste i rat, koji je ishod sukoba. Tko je neprijatelj u ovom smislu zapravo nije bitno, niti mora biti opravdano. Zajednica za sebe odlučuje s kim je u sukobu. Zašto je baš jedna skupina neprijatelj drugoj ne može se razumjeti iz vanjske perspektive, već iz unutarnjega života pojedinaca i nekoga danoga društva.[4] Logika odabira neprijatelja nešto je s čime se specifično ne bavi, ona se prepoznaje sa stajališta samoga političkoga tijela. Samim postojanjem skupine žele svoje nastaviti postojanje. Zato zaključuje sljedeće:

„Samo sudionici mogu ispravno prepoznati, razumjeti i donijeti sud o konkretnoj situaciji i razriješiti stanje ekstremnoga sukoba.“[5]

Schmitt pretpostavlja viziju društva kao organizma, a ne kao puke nakupine pojedinaca. Društvo, to jest zajednica, nije arbitrarna, ne nastaje dogovorom ili na temelju pukoga interesa, već je utkana u čovjekovu narav. Ono što motivira ljude na žrtvovanje vlastitih života u ratu, za zajednicu, njihovo je implicitno prihvaćanje ovoga modela ljudskoga postojanja. Politika ne postoji između privatnih građana, već skupina. Schmitt u „Pojmu političkog“ piše:

„Razlikovanje prijatelja i neprijatelja označava najintenzivniju povezanost ili odvojenost, zajedništvo ili animozitet. Može postojati teoretski i praktično, bez potrebe da povlači sve moralne, estetske, ekonomske i druge razlike. Politički neprijatelj ne mora biti moralno zao ili estetski ružan, ne treba se pojavljivati kao ekonomska konkurencija i čak može biti netko s kim će poslovanje biti probitačno. Ali on je, neovisno, onaj drugi, stranac, te je dovoljno da

---

[4] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 14

[5] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 27. „only the participants can correctly recognise, understand and judge the concrete situation and settle the extreme case of conflict.“

je po svojoj naravi, na posebno izrazit način, egzistencijalno nešto drukčije i strano, tako da je u ekstremnim slučajevima sukob s njim moguć.“[6]

Podjela na prijatelja i neprijatelja jest javna i time u određenom razdoblju vezana uz državu.

Kasnije shvaća da je ova podjela nepotpuna. Država je zaista u određenom razdoblju bila najvažnija mjera podjele na prijatelja i neprijatelja. Ona to javno određuje kao nositelj „javnoga morala i nacionalnoga karaktera.“[7]

Međutim, novi uvjeti dovode do promjene unutar njegove misli. Tako Hooker komentira:

„S vremenom, Schmitt se odmakao od intimne veze politike s modernom državom i uvijek prepoznavao da je država povijesno kontingentan oblik političkoga izražavanja. U 1940-im i 1950-im, Schmitt je posvetio mnogo truda razmatranju budućih društvenih međuodnosa koji mogu nadići državu kao dominantnu osnovu javnoga neprijateljstva. U ovom smislu, politika je neovisna kategorija

[6] Schmitt, *The Concept of the Political*, 26.
„The distinction of friend and enemy denotes the utmost degree of intensity of a union or separation, of an association or dissociation. It can exist theoretically and practically, without having simultaneously to draw upon all those moral, aesthetic, economic, or other distinctions. The political enemy need not be morally evil or aesthetically ugly; he need not appear as an economic competitor, and it may even be advantageous to engage with him in business transactions. But he is, nevertheless, the other, the stranger; and it is sufficient for his nature that he is, in a specially intense way, existentially something different and alien, so that in the extreme case conflicts with him are possible.“

[7] Carl Schmitt, *Political Romanticism* (prev. G. Oakes), MA: MIT Press, Cambridge, (1986), 61„„public morality and national character“.

koja pokušava izraziti najosnovnije pojave čovjeka u društvu.“[8]

Na temelju ovoga možemo tvrditi da u suvremenim uvjetima Schmittove teze pojašnjavaju animozitet između skupina ljudi u državama koje su sve manje ideološki i kulturno hegemone, nego nije ograničeno na odnose između država. Može postojati i unutar naizgled homogenih zajednica, poput hrvatskoga društva. Štoviše, suvremeni svijet gotovo je nemoguće zamisliti bez velikih razlika između političkih skupina. Sukob ljevice i desnice, sve veća politička polarizacija skupina u načinu života i ideološkim, vjerskim, kulturnim, jezičnim i drugim područjima života služe kao dokazna građa Schmittovoga načina gledanja na društvo. Fundamentalne promjene mogu dovesti do stvaranja novih skupina koje više nisu dio kulture iz koje država proizlazi, čime postaju osnova za politički sukoba.

3. *Nomos*

Nakon osnovnoga pojma politike objasnit ću pojam *Nomosa*. Schmitt uzima tu grčku riječ jer drži da u njemačkom ili kojem drugom jeziku ne postoji izravan ekvivalent širokoga spektra pojmova koje ta riječ obuhvaća, što opravdava na sljedeći način:

„Dok je god grčka riječ *Nomos* iz često citiranih odlomaka Heraklita i Pindara transformirana u prostorno konkretnu, tvorbeni akt reda i opredjeljenja – iz *ordo ordinans* (red redanja) u prosto odigravanje u skladu s onim što treba biti i dosljedno s načinom

[8] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 17.
„Over time, Schmitt moved away from the intimate association of the political with the modern state, and always recognised that the state was a historically contingent form of political expression. In the 1940s and 1950s, Schmitt dedicated considerable energy to contemplating future social configurations that might supersede the state as the dominant basis of public enmity. In this sense, the political is a wholly independent category that seeks to express the most basic manifestation of man in society.“

mišljenja pozitivističkih pravnih sustava, prevođena kao riječ zakon – sva neslaganja o interpretaciji su beznadna i sav filološki genij je besplodan.“[9]

Sam ga opisuje kao:

„*Nomos* je mjera po kojoj je zemlja u nekom poretku dijeljena i smještena; također je oblik političkoga, društvenoga i vjerskoga reda određenoga ovim procesom.“[10]

Ono što ta riječ obuhvaća uključuje iskonsku povezanost reda, civilizacije, religije i kulture s granicama unutar kojih se neka zajednica razvija. Čovjek je, prema tome, elementarno određen time što dijeli zemlju između sebe unutar zajednice i stvara granice koje odvajaju *drugoga* od *naših*. Ontološki smo vezani prvo uz obitelj, onda uz zajednicu, narod i državu kao izraz političke volje naroda kojem pripadamo. Čovječanstvo je za Schmitta apstrakcija podređena interesima. Nije dio stvarnoga identiteta osobe, ne može predstavljati istinsko uvjerenje. Ove granice ne moraju biti, iako često jesu prirodne, u obliku rijeka, planina, mora i slično, no važnost je upravo u postojanju podjele. *Nomos*, doduše, ne isključuje postojanje nekog oblika onoga što danas nazivamo međunarodnom zajednicom. Grčki gradovi-države imali su tako granice između sebe i granice koje su od njih odvajale nehelenske narode. Ratovanje među Grcima nije bilo izjednačeno s ratovanjem Grka i drugih naroda.

[9] Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europeaum* (prev. G. Ulmen), Telos Press, New York (2004), 78. „As long as the Greek word Nomos in the often cited passages of Heraclitus and Pindar is transformed from a spatially concrete, constitutive act of order and orientation – from an ordo ordinans [order of ordering] into the mere enactment of acts in line with the ought and, consistent with the manner of thinking of the positivistic legal system, translated with the word law – all disputes about interpretation are hopeless and all philological acumen is fruitless.“

[10] Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europeaum*, 70. „Nomos is the measure by which the land in a particular order is divided and situated; it is also the form of political, social and religious order determined by this process.“

Slično tome Europa u srednjem vijeku i Europa nakon reformacije čine dva različita poretka, ali dijele istu podjelu kao i ona u Grčkoj. Odnosi među narodima i državama pretpostavljaju poredak unutar kulturnoga bazena i onoga između pripadnika različitih *Nomosa*. Na primjer, između dvaju kršćanskih vladara naspram kršćanskoga i nekršćanskoga. Hooker ovo opisuje kao:

„Barem u slučaju *just publicum Europeuma*, *Nomos* može biti uspoređen s idejom međunarodnoga prava u smislu dijeljenja okvira razumijevanja – dijeljeno područje unutar kojega se odvija politika. Ali pojam *Nomosa* ne može biti sveden na zakon, posebno na način na koji se kasnije počeo shvaćati. Schmitt izričito odbacuje prevođenje *Nomosa* kao zakon zbog niza nesporazuma koji bi neizbježno slijedili. *Nomos* ne može biti gledan kao skupina pravila ili normi koji na neki način vladaju ili reguliraju ponašanje država. No predstavlja osnovnu razinu zajedništva unutar kojega mnogostrana osnova politike može biti uzdržavana.“[11]

No, kako je poimanje *Nomosa* vezano uz modernu i suvremenu politiku? Za to je potrebno obratiti pozornost na geopolitički razvoj Europe. U *Land and Sea* vrlo poetično prikazuje sukob dviju vrsta misli unutar staroga kontinenta. Protagonisti sukoba su kopnene i pomorske sile. Određena vrsta povijesnoga determinizma dovodi do stvaranja različitih slika svijeta, možemo reći čak i civili-

[11] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 24. „In the case of the jus publicum Europaeum at least, Nomos can be meaningfully compared to an idea of international law in the sense of a shared framework of understanding – a shared field in which politics takes place. But the concept of Nomos cannot be reduced to law, especially in the way that the latter term has come to be understood. Schmitt specifically rejects the translation of Nomos as law because of the array of misunderstandings that would inevitably ensue. The Nomos cannot be viewed as a set of rules or norms that somehow 'govern' or 'regulate' the conduct of states. But it does represent a basic level of commonality such that the pluriversal basis of politics can be sustained.“

zacija, vezano uz geografski položaj i strateške interese.[12] Kontinentalni način misli bio je inherentno lokalan, danas bismo čak mogli reći konzervativan. Politika počinje u konkretnom. Izranja ideju suvereniteta kao središnju u međunarodnom i civilizacijskom poretku. Zemlja je osnovni izvor prava zbog triju razloga. Prvi je vezan uz okupaciju zemlje kao fundamentalan čin osnivanja bilo kakvoga reda i zakona. Vlast ne može postojati bez mjesta na kojem će se primjenjivati. Drugi je vezan uz ostvarivanje te vlasti i podjelu na domaće i međunarodno. Vlast ima svoj kraj u pogledu dosega moći. Treće je vezanost političke zajednice uz vlasništvo nad tom zemljom i održavanje toga poretka. Tko nije spreman braniti svoje vlasništvo, jednostavno ne može opstati. Stoga je spremnost za rat i sukob u samoj srži svake zajednice.[13]

Okret prema pomorskom uvjetovana je nekolicinom čimbenika. Protestantizam, otkriće Amerika, nove tehnologije, razvoj kapitalizma i nekolicina drugih. Ona je vrlo značajna i stvara potpuno nov način gledanja na svijet. Hooker stoga piše:

„Dok ova slika strukturalnih promjena šesnaestoga stoljeća možda ne će zadovoljiti iz kauzalne perspektive, Schmitt je neovisno uspješan u predstavljanju ove slike kao konkretne, silovite povijesne točke raspuknuća. Njegova je namjera, čini se, da se događa nešto što otvara povijesni razdor između poimanja prostora kao ustaljenoga u kopnu i poimanja prostora kao slobodnoga mora.“[14]

---

[12] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 70.

[13] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 84.

[14] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, 89. „Whilst this scattergun picture of the structural changes of the sixteenth century may fail to satisfy from a causal perspective, Schmitt is nevertheless effective in presenting an image of this as a concrete, momentous, historical point of rupture. His point appears to be that something is happening that is opening a historical cleavage between the conception of space as fixed land and the conception of space as free sea.“

Način mišljenja među ljudima koji pripadaju pomorskom *Nomosu* miče se prema općenitom, neutralnom i apstraktnom. Politika se prestaje gledati kao nešto što proizlazi iz vlastite ontološke vezanosti uz zemlju. Vjeruje se da proizlazi iz univerzalija. Ljudska prava, održivi razvoj, Liga naroda i kasnije Ujedinjeni narodi, Europska unija i druge slične organizacije i ideje primjeri su ove promjene. Međutim, zbog čega Schmitt na ovo gleda kao na nešto negativno? Svoj strah opisuje ovako:

„Najstrašnija promjena svijeta leži u mogućnosti zbunjujućega širenja moći u kojoj stvari postaju sigurne, čujne i jasne da nadilaze mogućnosti naših osjetila; čujne i dakle mjerodavne. Novi pojam vlasništva, ili još više od ovoga: pravilo funkcionalnosti; *cuius regio, eius economia*, sad: *cuius economia, eius regio*. To je novi *Nomos* zemlje; nema više *Nomosa*.“[15]

Kao nacionalist, Schmitt je gledao na svoj identitet Nijemca i domovinu Njemačku kao dobre i pozitivne stvari. Kapitalizam i liberalizam pojavljuju se kao razarači kulture, identiteta i domovine. Kapitalizam je za njega ideologija koja stavlja interes kapitala kao prvi imperativ ljudskoga bivanja, ne samo ekonomski sustav slobodnoga tržišta. Interes novca često će biti oprečan interesu države i liberalizam kao popratna pojava imobilizira društvo od obrane vlastitoga postojanja. Privatno, to jest novac, postaje javno. Hooker stoga piše:

[15] Carl Schmitt, *Glossarium: Aufzeichungen der Jahre 1947–1951*, 16 July 1948, Duncker and Humblot, Berlin: (1991), 179.
„The most terrible transformation of the world lies in [the possibility of] a bewildering expansion of power in which things become certain, audible [hörbar] and clear [vernehmbar] that [nevertheless] surpass the capacity of our physical senses; audible and therefore authoritative [besitzbar]. A new concept of property or, even more than this: the rule of functionality [die Beherrschung von Funktionen]; cuius regio, eius economia, now: cuius economia, eius regio. That is the new Nomos of the Earth; no more Nomos.“

„Bez upornosti ideja kao što su država, međunarodno pravo, kršćanski prinčevi, Rimsko Carstvo itd., razlika privatnoga i javnoga ne može preživjeti. Kod Schmitta, dakle, imamo nesrazmjernu jukstapoziciju eternalističkih i prezentističkih perspektiva. Nužno nema proturječja u Schmittovu umu između neizbježnosti nasilne politike i uspjeha široko normativnih uredbi koje idu prema ograničavanju toga nasilja. Sva njegova duboka teoretska analiza značenja političkoga pokušava doći do trajnih pravila koje opisuju nešto suštinsko o ljudskom postojanju. Nasuprot tome, Schmitt pokušava opisati raznolike konkretne pojave kroz koje čovjek stvara i proživljava ove bezvremenske pojave. Zaista, Schmittov opis sveopće rimske Crkve kao instituciju koja je za to sposobna, s obzirom na to da Schmitt u nekim navratima pokušava opisati vezu koja nalikuje na teološko izvješće praznine između transcendentalnih kršćanskih istina i Crkve kao ljudske institucije. Konkretne institucije ljudskoga života pružaju zaklon od univerzalnoga i stvaraju forum na kojem političko postojanje ne mora razmatrati univerzalna pitanja.“[16]

Što će reći, zaštita vlastitoga interesa i načina života usko je povezana s onim prolaznim i konkretnim. Problem cijeloga

[16] Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, New York; Cambridge University Press (2009), 107. „Without the persistence of ideas such as state, international law, Christian princes, Roman Empire etc., the distinction between public and private cannot survive. What we have in Schmitt, then, is a rather extreme juxtaposition of eternalist and presentist perspectives. There is no necessary contradiction in Schmitt's mind between the inescapability of violent politics, and the success of broadly normative orders that drive towards a containment of that violence. All of his deep theoretical analysis of the meaning of the political is aimed at distilling permanent rules to describe something essential about the human condition. On the other hand, Schmitt seeks to describe the various concrete phenomena through which man has created and experienced these timeless phenomena. Indeed, Schmitt's description of the universal Roman church as one such institution is apt, since at times Schmitt's attempts to describe this relationship resembles the theological account of the gap between transcendental Christian truth and the church as a human institution. The concrete institutions of human life provide a barrier against the universal, and create a forum in which political existence does not have to engage directly with universal questions.“

čovječanstva jest nešto o čemu se ne mora govoriti, niti javni diskurs mora proizlaziti iz onoga što muči političke zajednice koje nisu naše. Lokalni problem je prvi, nešto iz čega se mora polaziti. Nasuprot ovom, pojavljuje se univerzalno, što laički rečeno za Schmitta nije naš problem. No univerzalno predstavlja još jedan problem, neutralnosti koja će dalje pojasniti zašto je negativno gledao na navedene načine razmišljanja.

4. Problem neutralnog

Spomenuti strah od liberalizma vidi u pretenzijama na neutralnost. Kao tema koja se provlači kroz cijeli njegov opus nije lako pronaći jedno djelo ili jedan citat koji ovo najbolje objašnjava. Čini mi se da je to ipak najlakše razumjeti kroz tekst „The Turn to the Discriminating Concept of War“, napisan u povodu potpisivanja Briand-Kellogovoga pakta o apsolutnoj zabrani rata kao instrumenta politike. Rat je do toga pakta bio nešto unutar suverenoga prava svake države. Moralnost rata nije moguće suditi izvana jer ne postoji tijelo iznad suverene države. Ideja ovoga pakta bila je, naravno, smanjiti žrtve i ograničiti sukobe nakon iskustva Prvoga svjetskoga rata. Međutim, Schmitt drži da je ovakav pakt građen na nečem fundamentalno pogrješnom. Sukobi su u samoj srži politike, kao što sam ranije ustanovio, a rat je krajnji izraz naravi čovjekova postojanja. Dakle, Briand-Kellogov pakt ne će i ne može zaustaviti rat. No, što može učiniti? Može, kao što naslov eseja kaže, diskriminirati koji je sukob rat, a koji nije. Schmitt objašnjava:

„Za nacije koje imaju određen relativistički ili antagonistički mentalitet, danas više nema svetih ratova, čak i iskustva svjetskoga rata protiv Njemačke pokazuju da ratna propaganda ni na koji

način ne stvara moralna uvjerenja koja normalno stvara križarski rat. No suvremeno raspoloženje traži procedure pravne ili etičke ‘pozitivizacije’ za pravedan rat. Ženevska Liga naroda, ako je to uopće primjetno, fundamentalno je sustav legislative, sustav koji monopolizira prosudbe o pravednosti rata. Više od toga, donosi silovitu odluku o pravednosti ili nepravednosti rata – odluku vezanu za diskriminirajući pojam rata – određenim silama. Dok god postoji u ovom obliku, ženevska Liga naroda samo je sredstvo pripreme za rat u punom smislu ‘totalan’: Naime, rat koji podupiru trans-državne i trans-nacionalne pretenzije na pravdu. [...] Važno je za primijetiti o dosadašnjem stupnju razvoja međunarodnoga prava zajedništvo ženevske Lige naroda sa sveopćim, ekumenskim svjetskim poretkom – i posebno postignuća u razlikovanju pravednih i nepravednih ratova – dovela je do takve krize (kao što pokazuju događaji u istočnoj Aziji, Africi i Španjolskoj) da je sada nemoguće razlikovati ne samo pravedan i nepravedan rat već i ‘rat’ i ‘ne rat’ [...] Hijerarhija čistih normi više nije dovoljna. Ili treba postojati hijerarhija konkretnih institucija autoriteta međunarodnoga prava ili diskriminirajući pojam rata treba biti prihvaćen. Institucionalizacija daje mnoge programe ‘konstruktivpacifizma’, baš koju bi se moglo nazvati pravnom ‘pozitivizacijom’. U skladu s tim, ne samo u principu već i u praksi, vrijednost stvarnoga, konkretnoga poretka zajednici vezanoj uz međunarodno pravo i organiziranu kroz ženevsku Ligu naroda. Ženevska Liga naroda i cijeli *communaute internationale* vezan je time ili dobiva pravi ‘ustav’, kroz koji je institucionalna i ustavna mogućnost učinkovite ‘kolektivne akcije’ jamčena, ili ženevska Liga barem ima neko značenje kao predstavnik ‘moralnoga’ uvjerenja autoriteta koji odlučuje pravednost ili nepravednost rata u svijetu.“ [17]

[17] Carl Schmitt, *Writings on War* (prev. T. Nunan), Cambridge, Polity Press (2011), 31–32. „For nations of a certain relativistic or agnostic mentality, today there are no more holy

Institucije postavljene za čuvanje mira čuvaju interese koji nisu neutralni niti filantropski. Uporabom svojevrsnoga moralnoga monopola mogu upravljati geopolitičkim odnosima. Primjeri nisu nešto što je nakon ovoga teško primijetiti. *Proxy* ratovi Sjedinjenih Američkih Država, rušenje vlada, financiranje terorističkih organizacija i koješta drugo više se ne odvija u ograničenim područjima ratovanja, kao što su se odvijali ratovi unutar europskoga *Nomosa*. Oni nisu rat, jer se pojam rata diskriminira. Jedino što je ovakvim paktom postignuto jest promjena kozmetike sukoba. Možemo reći da više nisu jasni i iskreni, država A ne napada državu B na temelju suverenoga prava *jus ad bellum*, jer ga nema. Stoga vrijedi međunarodni „snađi se, druže“ u iskorištavanju prava i geopolitičke situacije za opravdavanje rata i pakiranje u okvire nečega što se ne naziva ratom.

---

wars, even if the experiences of the world war against Germany have shown that wartime propaganda in no way dispenses with the moral convictions that are normally only acquired from a Crusade. But the modern disposition requires the procedures of legal or ethical ‘positivization’ for a just war. The Geneva League of Nations, if it is anything appreciable at all, is fundamentally a system of legalization, a system that monopolizes judgment on the just war. More than that, it bestows the momentous decision on the justice or injustice of a war – a decision tied with the turn to the discriminating concept of war – upon certain powers. As long as it exists in its current form, the Geneva League of Nations is only a means to the preparation of a war that is in the fullest sense ‘total’: namely, a war backed by trans-state and trans-national claims to justice. [...] What is noteworthy about this recent stage of the development of international law is that the union of today’s Geneva League of Nations with a universal, ecumenical world order – and in particular the achievement of a distinction between just wars and unjust wars – has led to such a crisis (as shown by the events in East Asia, Africa, and Spain) that it is now impossible to distinguish between not only the just and unjust war, but also between ‘war’ and ‘not-war [...] A hierarchy of mere norms will clearly no longer suffice. Either there ought to be a hierarchy of concrete institutions and authorities of international law, or the discriminating concept of war ought to be accepted. Institutionalization gives the many programs of a ‘constructive pacifism’ just that which one could dub a legal ‘positivization’. It accords, not only in principle but also in practice, the worth of a real, concrete order to the community bound to international law and organized through the Geneva League of Nations. The Geneva League of Nations and the entire *communauté internationale* bound therein receives either a true ‘constitution’, through which institutional and constitutional possibilities of an effective ‘collective’ action are guaranteed, or the Geneva League has at least some meaning by representing the ‘moral’ conviction of an authority that decides on the justness or unjustness of a war for the world.“

5. Lažna neutralnost, konvencije i sporazumi

Nadam se da sam nekoliko stvari učinio plauzibilnim. Prvo, da je sukob jedan od temeljnih odnosa u politici. Drugo, da je čovjek u normalnim odnosima vezan uz svoju imovinu, zajednicu i domovinu. Treće, da moderni *Nomos* ove tri stvari pokušava učiniti manje važnim. Četvrto, da se iza odnosa međunarodnoga prava kriju interesi. Peto, da čista neutralnost ne postoji.

Što to znači za Republiku Hrvatsku u svjetlu političkih događanja 2018. i 2019. vezano uz Istanbulsku konvenciju i Marakeški sporazum? Gdje je iz Schmittove perspektive problem u njima?

Navest ću nekoliko članaka svake ne bih li prikazao lažnu neutralnost, interese iza njih i najvažnije, rušenje *Nomosa* specifičnoga za Hrvatsku.

Članak 12. – Opće obveze. 1. Stranke će poduzeti potrebne mjere za promicanje promjena u društvenim i kulturnim obrascima ponašanja žena i muškaraca s ciljem iskorjenjivanja predrasuda, običaja, tradicija i svih drugih postupanja u praksi koja se temelje na ideji manje vrijednosti žena ili na stereotipnim ulogama žena i muškaraca. […] 4. Stranke će poduzeti potrebne mjere za poticanje svih članova društva, osobito muškaraca i dječaka, da aktivno pridonesu sprječavanju svih oblika nasilja obuhvaćenih područjem primjene ove Konvencije. 5. Stranke će osigurati da se kultura, običaji, vjera, tradicija ili takozvana „čast" ne će smatrati opravdanjem za bilo koje djelo nasilja obuhvaćeno područjem primjene ove Konvencije. 6. Stranke će poduzeti potrebne mjere za promicanje programa i aktivnosti za osnaživanje žena.

Članak 14. – Obrazovanje. 1. Stranke će poduzeti, kada je to primjereno, potrebne korake kako bi nastavne materijale o pitanjima kao što su ravnopravnost žena i muškaraca, nestereotipne rodne uloge, uzajamno poštovanje, nenasilno rješavanje sukoba u osobnim odnosima, rodno utemeljeno nasilje nad ženama i pravo na osobni integritet, prilagođeno razvojnim sposobnostima učenika, uključile u redovni nastavni plan i program i na svim razinama obrazovanja.[18]

Ako prihvaćamo Schmittovu kritiku neutralnosti i globalizacije *Nomosa*, u oči prije svega upada odnos prema naravnim i za hrvatsku tradicionalnim odnosima između muškaraca i žena. Usmjerenje žene prema majčinstvu i poslovima brige, muškarca kao onoga koji zarađuje kruh za obitelj na častan i muževan način predstavljaju stereotipe. Republika Hrvatska obvezuje se „iskorijeniti" pogled na svijet koji sadržava takva uvjerenja, iako se ne radi o nepravednom ili nasilnom postupanju prema ženama. Razlike i specifičnosti koje postoje u hrvatskom narodu naspram drugih naroda postaju nešto što se mora izbrisati. Novi odnosi, koji se predstavljaju kao neutralni i usmjereni na zaštitu žena, paravan su za standardizaciju ponašanja prema modelu nekoga drugoga.

Marakeški sporazum utjelovljenje je mnogih Schmittovih strahova. Masovne migracije pojava su koja najdoslovnije ruši sve granice. Milijuni ljudi prolaze kroz nekolicinu država te su bez volje autohtonoga stanovništva primani i smještani većinom po zapadnoeuropskim zemljama. Kulturne promjene koje slijede nije lako predvidjeti, no one će zasigurno iz temelja promijeniti život prosječnih građana. Na kraju krajeva, suživot pretpostavlja zajednički forum na kojem će se komunikacija održavati, no taj forum

[18] Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji (prev. Globallink), Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske (2014), 8–9.

teško može postojati ako osobe na tom forumu ne dijele gotovo ništa. Jezik, rasa kao vanjski pokazatelj kulturne i klasne pripadnosti, religija, način odnosa prema drugima, neverbalna komunikacija i mnoštvo drugih nesuglasica dovode do sukoba između skupina. Taj sukob zbog masovnoga prihvaćanja Arapa i Afrikanaca u Europu dio je svakodnevice svih zemalja koje su ih prihvaćale, a ovakva će ga politika samo intenzivirati. Vjerujem da zanimanje za ovakvu politiku postoji, iako ću se za potrebe ovoga teksta suzdržati od daljnjih špekulacija. Političke elite radi njega doslovno ruše granice i iz temelja mijenjaju društvene odnose, uljepšavajući cijelu stvar jezikom neutralnosti. Tako Cilj 17. propisuje:

„Nadalje, iskazujemo opredjeljenje za promicanje, u suradnji sa svim dijelovima društva, otvorenoga javnoga diskursa o migracijama i migrantima utemeljenoga na dokazima, koji generira realniju, humaniju i konstruktivnu percepciju u tom pogledu“;

„Promicanje neovisnoga, objektivnoga i kvalitetnoga izvješćivanja medijskih kuća, uključujući internetsko informiranje, uključujući putem senzibiliziranja i educiranja medijskih djelatnika o pitanjima i terminologiji u vezi s migracijama, podižući etičke standarde izvješćivanja i oglašavanja i zaustavljanjem dodjele javnih sredstava ili materijalne potpore medijskim kućama koje sustavno promiču netoleranciju, ksenofobiju, rasizam i druge oblike diskriminacije prema migrantima, uz puno poštovanje slobode medija“;

„Uspostavu mehanizama za sprječavanje, otkrivanje i reagiranje na rasno, etničko i vjersko profiliranje migranata od strane javnih tijela, kao i sustavnih slučajeva netolerancije, ksenofobije, rasizma i svih drugih brojnih i međusobno sličnih oblika diskriminacije, u suradnji s nacionalnim institucijama za ljudska prava, uključujući putem praćenja i objave analize trendova, te osiguravanjem

pristupa učinkovitim mehanizmima podnošenja pritužbi i pravne zaštite";

„Promicanje kampanja za podizanje svijesti usmjerenih na zajednice podrijetla, tranzita i odredišta kako bi se percepcije javnosti o pozitivnim doprinosima sigurnih, uređenih i regularnih migracija formirala na temelju dokaza i činjenica, i radi zaustavljanja rasizma, ksenofobije i stigmatizacije svih migranata";

„Angažiranje migranata, političkih, vjerskih i društvenih čelnika te pedagoga i pružatelja usluga na otkrivanju i sprječavanju slučajeva netolerancije, rasizma, ksenofobije i drugih oblika diskriminacije protiv migranata i dijaspore te podupiranje aktivnosti u lokalnim zajednicama na promicanju uzajamnoga poštovanja, uključujući u kontekstu izbornih kampanja."[19]

John Fonte za *European Conservative* primjećuje da ove članke treba prevesti iz birokratsko-orvelovskoga jezika u jezik prakse. U praksi države obvezuju se na provođenje propagande, na cenzuriranje bilo čega kritičnoga usmjerenoga prema migracijama ili migrantima.

Također, shvaća da činjenica da je ovaj dokument neobvezujući ne znači da u rukama vlasti moralno i politički ne opravdava provođenje članaka, kao da je obvezujući. Vrlo važan problem, nastavlja, narav je običajnoga međunarodnoga prava. Neobvezujući dokumenti u povijesti često su postajali obvezujući kroz procese pozitivizacije prava. Transnacionalni sudovi u suradnji s nevladinim

[19] Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske, Globalni kompakt o sigurnim, urednim, uređenim i regularnim migracijama (http://www.mvep.hr/files/file/2018/1811161552-globalni-kompakt-o-sigurnim-uredenim-i-regularnim-migracijama.pdf, pristupljeno 15. 5. 2019.).

organizacijama mogu dovesti do pretvaranja nominalno neobvezujućega u obvezujuće.[20]

6. Zaključak

Tekst za sobom ostavlja pitanja jer sam mnoge stvari izostavio. Bio sam primoran to učiniti jer je Schmitt autor u čijim se djelima nekolicina teza ponavlja i gradi jedna na drugoj te bi za daljnju ekspoziciju važnih elemenata njegove misli bilo potrebno još mnogo teksta. Retrospektivno gledajući, kao čitatelj, sva njegova djela spajaju se u jedno monumentalno. No nadam se da sam uspio prikazati nekoliko stvari. Prvo, važnost sukoba u politici kao temeljnoga odnosa. Drugo Nomos, kao nešto na čemu se osniva postojanje svake zajednice. Treće, tendenciju suvremenoga međunarodnoga prava ka univerzalnom i neutralnom. Četvrto, neutralno i univerzalno kao pojave koje su u političkom životu vrlo rijetke. Peto, konkretne međunarodne dokumente koji utjelovljuju napad na hrvatski *Nomos*.

Schmitt kao autor, držim, nudi iznimno bogatu filozofiju politike i prava, koja može postati jedna od temeljnih prizmi u načinu misli suvremenoga konzervativnoga političkoga djelovanja. Liječi pretenzije na liberalno i neutralno afirmirajući vlastito konkretno postojanje, potrebe i identitet koji se ne može svesti na jeftin birokratski jezik ili na novokantovske proklamacije dokumenata međunarodnoga prava. Stoga se nadam da će i moj tekst pridonijeti oživljavanju njegove misli u Hrvatskoj.

---

20 John Fonte „Democratic Self-Government or Mass Migration“, objavljen na The European Conservative (https://europeanconservative.com/2019/04/democratic-self-government-or-mass-migration/, pristupljeno 15. 5. 2019.).

Carl Schmitt, Marraakesh Agreement and Istanbul Convention

Abstract: The main goal of this paper is to exihbit the basic ideas in the philosophy of Carl Schmitt, discriminating between friend and foe as a basis for politics, the notion of *nomos* as one of the foundations for existence of a political community and difficulty of neutrality and impartiality in international law. Alongside that to view the Istambul Convention and Marakesh Declaration through his philosophy.

Keywords: *Carl Schmitt, concept of the political, nomos, international law, Marakesh Declaration, Istanbul Convention*

Bibliografija

Carl Schmitt, *Glossarium: Aufzeichungen der Jahre 1947–1951*, Berlin: Duncker and Humblot (1991).

Carl Schmitt, *Political Romanticism* (prev. G. Oakes), Cambridge, MA: MIT Press (1986).

Carl Schmitt, *Political Theology, Four Chapters on the Concept of Sovereignty* (prev. G. Schwab), Cambridge, The MIT Press (1985).

Carl Schmitt, *The Concept of the Political* (prev. G. Schwab), Chicago: University of Chicago Press (1996).

Carl Schmitt, *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europeaum* (prev. G. Ulmen), New York: Telos Press (2004).

Carl Schmitt, *Writings on War* (prev. T. Nunan), Polity Press, Cambridge, Polity Press (2011).

http://www.mvep.hr/files/file/2018/1811161552-globalni-kompakt-o-sigurnim-uredenim-i-regularnim-migracijama.pdf, pristupljeno 15. 5. 2019.

J. de Maistre, *Considerations on France* (prev. Richard A. Lebrun), Cambridge, Cambridge University Press (2003).

John Fonte, *Democratic Self-Government or Mass Migration* https://europeanconservative.com/2019/04/democratic-self-government-or-mass-migration/, pristupljeno 15. 5. 2019.

Ministarstvo vanjskih i europskih poslova Republike Hrvatske, *Globalni kompakt o sigurnim, urednim, uređenim i regularnim migracijama*

Ured za ravnopravnost spolova, Vlada Republike Hrvatske, *Konvencija Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji* (prev. Globallink), Zagreb, (2014).

William Hooker, *Carl Schmitt's International Thought*, New York; Cambridge University Press (2009).

Prikaz knjige

MIROSLAV TUĐMAN

HAŠKI KRIVOLOV – ANALIZA DOKAZA O CILJEVIMA ZAJEDNIČKOGA ZLOČINAČKOGA POTHVATA U PREDMETU IT-04-74

Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2019., 511 str.

Autor: **Ivan Pepić**[1]

Proteklih godina u javnom i akademskom svijetu iznesene su negativne ocjene o ulozi hrvatskoga vojnoga i političkoga vrha tijekom rata u Bosni i Hercegovini (BiH) 1992. – 1995. Tomu najviše doprinose pogrješne interpretacije uzroka sukoba između Hrvata i Bošnjaka 1993. – 1994. godine. Značajan broj interpretacija uzroka toga sukoba temelji se na nikad dokazanim teorijama urote, poput one o „podjeli Bosne" između Franje Tuđmana i Slobodana Miloševića u Karađorđevu 1991. godine, ili granicama na salveti Paddyja Ashdowna.[2] Takav pristup doprinio je izjednačavanju politika Hrvatske i Srbije 1990-ih, stvaranju definici-

[1] mag. pol., mag. stud. eur., Institut za društveno-politička istraživanja, SPC Rondo, b.b., Kralja Petra Krešimira IV bb, 88000 Mostar, Bosna i Hercegovina, ivan.pepic@idpi.ba.

[2] Usp. Ivo Lučić, *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine* (2013), 377–471.

ja o „poljskom scenariju“ za BiH[3] i pojednostavljenim interpretacijama pojedinih inozemnih povjesničara i stručnjaka za međunarodne odnose.[4] Međutim, svakom imalo ozbiljnijem istraživaču jasno je da korijene toga sukoba nije moguće razumjeti zanemarivanjem ključnih činjenica, poput bilateralnih sporazuma između Republike Hrvatske i tadašnje Republike Bosne i Hercegovine, političkih ciljeva aktera, vojnoga i demografskoga stanja na terenu prije početka bošnjačko-hrvatskoga sukoba te ishoda mirovnih sporazuma međunarodne zajednice od 1992. do 1995. godine.

Unatoč važnosti teme za razumijevanje jednoga od još uvijek postojećih međunacionalnih kriza u jugoistočnoj Europi, premalo se autora usudilo uhvatiti u koštac s interdisciplinarnom analizom povijesnih, pravnih i međunarodnih dokumenata, bez čega zaključci ostaju parcijalni. Tu prazninu godinama ispunjava Miroslav Tuđman. Njegova posljednja knjiga *Haški krivolov – Analiza dokaza o ciljevima zajedničkoga zločinačkoga pothvata u predmetu IT-04-74* jedno je u nizu iscrpnih djela o ratu u BiH i ulozi vojnoga i političkoga vrha Republike Hrvatske. U odnosu na prethodne radove, Tuđman je otišao korak dalje i predstavio jasne odgovore, ali i zaključke o načinu vrednovanja dokaza i dokumenata na temelju kojih se gradi poslijeratna pravda. Kako bi uspio u tome, Tuđman je analizirao slučaj zajedničkoga zločinačkoga pothvata (ZZP) u predmetu IT-04-74, na temelju kojega je Žalbeno vijeće Međunarodnoga kaznenoga suda za bivšu Jugoslaviju (MKSBJ) 29. studenoga 2017. godine pravomoćno osudilo Jadranka Prlića, Brunu Stojića, Slobodana Praljka, Milivoja Petkovića, Valentina Ćorića i Berislava Pušića zbog njihove uloge u ratnom razdoblju u BiH. ZZP, prema

[3] Roberto Belloni, *State Building and International Intervention in Bosnia* (2008), 43.

[4] Usp. Attila Hoare, „The Croatian project to partition Bosnia-Hercegovina, 1990-1994“, *East European Quarterly*, vol. 31, br. 1, Central European University Budapest (1997).

zaključku sudaca, postoji od sredine siječnja 1993. godine „s ciljem da se stvori hrvatski entitet u Bosni i Hercegovini koji bi omogućio ujedinjenje hrvatskoga naroda“, i to dominacijom Hrvata „putem etničkoga čišćenja muslimanskoga stanovništva“ (11). Tom se zaključku Tuđman suprotstavlja analizom činjenica i interpretacijom ključnih dokumenata, poput međunarodnih i bilateralnih sporazuma, uvrštenih i neuvrštenih dokaza, rada tužitelja, svjedoka i stručnjaka u dokazivanju ZZP-a u predmetu IT-04-74. Riječ je o dosad najpotpunijem istraživanju o jednoj presudi MKSBJ-a u hrvatskoj literaturi. Tuđman budućim istraživačima ostavlja nezaobilazno djelo u tumačenju i razumijevanju politike, razvoja i ciljeva Hrvatske zajednice (Republike) Herceg-Bosne (HZ/R/HB), politike Republike Hrvatske prema BiH za vrijeme rata, ali i u tumačenju načina donošenja odluka MKSBJ-a.

Autor je knjigu podijelio u devet poglavlja. Pored uvodnoga i zaključnoga poglavlja, knjigu je moguće podijeliti u dva dijela. Prvi se odnosi na dva poglavlja s iscrpnom analizom sadržaja presude o ZZP-u i ključnim činjenicama (osobito o pitanju Banovine Hrvatske i konstitutivnosti) koje su Tužiteljstvo, Raspravno i Žalbeno vijeće MKSBJ-a pogrješno tumačili ili propustili uzeti u obzir. Drugi dio čini pet poglavlja koji „forenzičkom lingvistikom“ opisuju način svjedočenja petero svjedoka optužbe (Robert Donia, Ciril Ribičič, Herbert Okun, Josip Manolić i Peter Galbraith), kao i njihove tendenciozne izjave, kontradikcije te propuste Tužiteljstva i sudaca.

Uvodno poglavlje nudi konceptualni okvir predmeta IT-04-74 i rada MKSBJ-a. U njemu se pronalaze glavne definicije, osnovni podatci o ratu u BiH između Hrvatskoga vijeća obrane (HVO) i Armije BiH. Tuđmanova glavna teza, koju kasnije obrazlaže u knjizi, jest da se „[o]ptužnica i presuda o *Udruženome zločinačkom poth-*

vatu ne zasnivaju na materijalnim činjenicama, nego na interpretacijama pisanih dokumenata (primarno predsjedničkih transkripata), na iskazima svjedoka koji nisu neposredni sudionici određenih zbivanja, nego njihovi tumači, na ekspertizama i svjedocima teorije urote (sastanak u Karađorđevu krunski je dokaz urote, o čemu ne postoje ni svjedoci ni zapisnici" (18). S druge strane, Tuđman je u uvodnom dijelu propustio definirati strukturu knjige, poput sadržaja pojedinih poglavlja i njihovih ciljeva, ali bez da je obezvrijedio taj dio. Taj bi okvir čitatelju omogućio lakše snalaženje u mnoštvu podataka.

U drugom poglavlju, „Vrijeđanje pravde", autor se služi analizom sadržaja, u prvom redu temeljem frekvencije riječi i analize diskursa. Tom metodom Tuđman je analizirao središnje poglavlje *VIII Joint Criminal Enterprise* presude IT-04-74-T napisano na 68 (II. dio, str. 254 – 322) od ukupno 1400 stranica presude. Taj se ključni dio izravno referira „na 72 dokaza Tužiteljstva, s ukupnom učestalošću ponavljanja 204 puta. Od tih 72 dokaza 36 su transkripti koji se javljaju 137 puta" (30). S druge strane, protudokazi obrane uvršteni su u presudi Žalbenoga vijeća „20 puta na samo 13 dokaza" (35). O pitanju pojavljivanja svjedoka u presudi, omjer je „u konačnici 2,5 puta više svjedoka u korist Tužiteljstva, koji se citiraju pet puta više nego svjedoci obrane" (28). Takav podatak može biti jedan od pokazatelja smjera presude. Tuđman je frekvencijom riječi izmjerio učestalost ponavljanja osobnih imena koja se spominju više od pet puta. Znajući da se 23 imena ukupno navode 724 puta, ime koje se najčešće ponavlja jest Franjo Tuđman, ukupno 290 puta, odnosno 40 posto, što „već logikom statistike predsjednika Republike Hrvatske stavlja u središte doktrine ZZP-a" (71). Međutim, od 290 puta Franjo Tuđman citiran je ukupno pet puta, što je tek 2 posto od učestalosti spominjanja njegovoga imena" (48). Uz predsjednika Tuđmana

najčešće se spominju ključni svjedoci optužbe u donošenju presude o ZZP-u, američki diplomat Okun Herbert (92 puta), Josip Manolić (72 puta) i Ciril Ribičič (32 puta). Uz njih se 13 puta spominje i Peter Galbraith. Nakon iscrpne analize sadržaja, autor zaključuje da primjeri ponuđenih i korištenih citata predsjednika Tuđmana „sramote i čine smiješnima one koji ih žele iskoristiti kao dokaz zločinačkih namjera". Nakon podrobne analize, autor navodi da je prvi citat „očita krivotvorina", drugi „potpuna inverzija", treći „manipulacija redoslijeda političkih zbivanja i događaja", četvrti „besramna manipulacija iskazom", zadnji pokušaj dokaza „'dvosmislene politike' predsjednika" (72). To je u skladu s ocjenom predsjednika Raspravnoga vijeća sudca Jeana Clauda Antonettija koji je u svojem izdvojenom mišljenju analizirao čak 64 predsjedničkih transkripata (s citatima Franje Tuđmana, op. a.) i „sve ih odbacio kao mogući dokaz za postojanje ZZP-a" (71).

Treće poglavlje „Konstitutivnost i suverenost u predmetu IT-04-74" prikazuje sudčevo neshvaćanje konstitutivnosti, kao i neprestano izigravanje toga pojma od muslimanskoga vojnoga i političkoga vrha tijekom rata u BiH. U prvom dijelu Tuđman analizira dijelove presude u kojima se spominje Banovina Hrvatska iz 1939. godine. Raspravno vijeće zaključilo je da je „'ZZP uspostavljen kako bi se stvorio hrvatski entitet u BiH koji djelomično ponovno uspostavlja granice Hrvatske Banovine, olakšavajući ponovno ujedinjenje hrvatskoga naroda' (IT-04-74, II, para. 3, 31, 592)" (79). Autor dijeli stajalište obrane prema kojem je pojam Banovine samo „referentna točka" pomoću koje su se objašnjavala hrvatska stajališta u pregovorima o političkoj i teritorijalnoj organizaciji BiH. Riječ je o povijesnom pristupu, a ne političkom. Tako su hrvatski pregovarači dijelili „poučak da se druga Jugoslavija raspala jer nije osig-

urala punu ravnopravnost svih svojih konstitutivnih naroda“ (89). U poglavlju se pozorno analizira bošnjačka politika odbacivanja konstitutivnosti tijekom mirovnih pregovora 1990-ih, kao i neshvaćanje toga elementa od strane Žalbenoga vijeća. Niz dokaza obrane nije uzet u obzir. Oni potkrepljuju bošnjačko kršenje i povlačenje potpisa s međunarodnih i bilateralnih sporazuma, otvorene laži s kojima su međunarodna zajednica i hrvatski pregovarači bili upoznati (111) te nastojanja Alije Izetbegovića za vojnim preuzimanjem područja u srednjoj Bosni, koji su prema ranijim sporazumima bili pod dogovorenom upravom HVO-a, i svođenjem Hrvata na 12 posto u BiH (155 – 157). Prema Tuđmanu, takvo ponašanje sudaca označava naklonost nekritičkim tezama Tužiteljstva.

Četvrto poglavlje analizira iskaz i svjedočenje Roberta Donije, jednoga od glavnih svjedoka – vještaka haškoga Tužiteljstva koji je producirao vještački nalaz „Muslimansko-hrvatski sukob, 1992. – 1994.: Odabrane činjenice“. U njemu Donia citira 36 knjiga, od čega su u Zagrebu tiskane samo dvije, i to svjedoka Tužiteljstva Stipe Mesića i Cirila Ribičiča. Zanimljivo je da je od medija citirao bošnjačko Oslobođenje i srpski Tanjug koji su bili pod nadzorom vlasti. Tuđman ga definira kao „očiti primjer iznevjerenoga uvjerenja da haški sudski vještaci, bili oni vještaci obrane ili Tužiteljstva, trebaju dati vlastiti neovisni a objektivni prikaz događaja kako bi suci mogli ‘van razumne’ sumnje ustanoviti istinu i donijeti pravednu presudu“ (170). Donijini iskazi nude „proturječnosti i/ili proizvoljno tumačenje prikazanih povijesnih činjenica i događaja“ (*idem*), ili pak namjerno izostavljanje ključnih činjenica koje su utjecale na Tužiteljstvo i sudce. Primjerice, Donia priznaje da nikada nije vidio Prijedlog ugovornih odredbi za konvenciju Europske zajednice (EZ) za političko rješenje jugoslavenske krize od 3. studenoga 1991. go-

dine, u kojoj se donose odredbe o uspostavi autonomije nacionalnih ili etničkih skupina koje tvore većinu u određenom području. Na temelju toga, 18. studenoga 1991. godine osnovana je HZ HB, koja je u svoje strukture uključivala i muslimane (u nekim dijelovima su oni bili većina). Nadalje, u svojem vještačkom nalazu on se nije bavio pitanjem mudžahedina, vojnim operacijama Armije BiH i etničkim čišćenjem Hrvata iz Srednje Bosne, od kojih je oko 150 tisuća protjerano. Dobrom dijelu istraživača koji se godinama bave ovim pitanjima jasno je da je besmisleno donositi bilo kakve zaključke o tom sukobu bez uzimanja u obzir zločina mudžahedina i vojnih napadnih operacija Armije BiH (npr. „Operacija Neretva“ 1993. godine).

Peto poglavlje bavi se iskazom Cirila Ribičića, profesora ustavnoga prava i predsjednika Saveza komunista Slovenije za vrijeme 14. kongresa Saveza komunista Jugoslavije. On je, uz Doniu, bio svjedok-vještak Tužiteljstva. Ribičičevo svjedočenje i ekspertiza „bili su jedan od pet ključnih izvora“ prema kojem je Žalbeno vijeće donijelo zaključak o postojanju ZZP-a. Ribičič je izradio ekspertizu „Ustavnopravna analiza formiranja i djelovanja Hrvatske zajednice (Republike) Herceg-Bosne“ od 25. listopada 1999. godine. U svojoj je ekspertizi Ribičič izostavio niz zbivanja koji bi pobili njegove argumente o elementima državnosti HZ HB koja, prema njemu, nije bila usklađena s poretkom Republike BiH, ali i mirovne prijedloge međunarodne zajednice koje su polazile od formiranja teritorijalnih jedinica prema nacionalnom kriteriju. Primjerice, pokušao je dokazati da je HVO djelovao u trideset općina radi uspostave vlasti na teritoriju nekadašnje Banovine Hrvatske. Međutim, HVO je djelovao i tamo gdje su Hrvati imali manjinu, u ukupno pedeset općina, kao npr. u Sarajevu, Bihaću, Tuzli, Varešu, Jajcu, itd. (240 – 241). Nadalje, želio je dokazati „mononacionalnu“ i „monopartijsku“ koncepciju

HZ HB. Jasno je kako je to nedokazivo s obzirom na multinacionalnost brigada HVO-a u kojima je bilo ukupno 30 posto muslimana, a negdje i više od 50 posto. U jednoj brigadi HVO-a muslimani su činili i više od 75 posto poginulih (249). Obrana je dokazala da su muslimani obnašali visoke dužnosti u HZ HB-u, poput predsjednika Vojnoga suda, Općinskoga suda Mostar, pomoćnika predstojnika Odjela za pravosuđe i opću upravu itd. (247). Sve to nije bilo dovoljno da se uvjeri Žalbeno vijeće, koje je zaključilo: „Po riječima Cirila Ribičiča, HZ HB je koordinisala svoje vojne aktivnosti sa Hrvatskom“ (250). Ignoriranje multinacionalnoga karaktera HZ HB dokaz je apriorne pristranosti Tužiteljstva i većine sudaca Haškog suda.

U šestom poglavlju autor analizira iskaz svjedoka Tužiteljstva, veleposlanika Herberta Okuna, osobnoga izaslanika glavnoga tajnika Ujedinjenih naroda (UN) za bivšu Jugoslaviju (1991. – 1993.) i zamjenika supredsjedatelja Međunarodne konferencije za bivšu Jugoslaviju. Nakon analize sadržaja, Tuđman Okunu pripisuje barem tri ključna problematična tumačenja događaja, suprotna njegovim ranijim stavovima, koji su utjecali na donošenje presude. Prvo, nakon Ženevskih sporazuma u siječnju 1993. godine, usuglašeno je provođenje dogovora koji je predviđao podčinjavanje Armije BiH zapovjedništvu HVO-a u provincijama 3, 8 i 10, odnosno podčinjavanje HVO-a Armiji BiH u provincijama 1, 5 i 9. Hrvatska strana prihvatila je dogovor 15. siječnja, ministar obrane Vlade Republike BiH potpisao je zapovijed 16. siječnja, ali je Izetbegović držao da „to treba da se definira“ (296) te je 19. siječnja samoinicijativno poništio zapovijed i tako, opet jednostrano, prekinuo siječanjski ženevski sporazum. Istodobno, zapovjednik Armije BiH Sefer Halilović 27. siječnja 1993. godine otvoreno je zaprijetio u intervjuu El Paisu da „ako Europa ne promijeni stav, poduzećemo mjere i otpočećemo ter-

orističke akcije na njihovim teritorijama. Mnogi europski gradovi će gorjeti u plamenu“ (272). Okun je prešutio činjenicu da se HVO već otprije podčinjavao zapovjedništvu Armije BiH, da u tom razdoblju nije bilo vojnih djelovanja brigada i bojni HVO-a koje su bile pod zapovjedništvom Armije BiH (npr. u Bihaću). Upravo suprotno, on je prikazao siječanjski dogovor kao ultimatum hrvatske strane zbog kojega je započeo rat, što je navelo Raspravno vijeće da usvoji zaključak prema kojem su Hrvati krivi za neprovođenje Vance-Owenova plana i sukob s Armijom BiH (293). Drugo, Okun je optužio HZ HB za stvaranje hrvatskoga teritorija u granicama Banovine Hrvatske, ali je istodobno priznao da su zemljovidi Cutileirovoga, Vance-Owenovoga i Owen-Stoltenbergovoga plana „u osnovi isti sa zemljovidom Banovine Hrvatske“, što znači da nije riječ o hrvatskim skrivenim namjerama, nego je dokaz da su „pregovarači poštivali formiranje teritorijalnih jedinica prema nacionalnim načelima“ (307). Na kraju, Okun je u jednom intervjuu 15. travnja 2006. godine priznao da su „u Bosni samo Hrvati nudili organiziranu obranu i spasili je od pada, što mediji i političari često prešućuju“, ali u svojem iskazu godinu kasnije nije želio priznati da je HVO bila legalna sastavnica oružanih snaga BiH riječima „moglo je to biti u jednom trenutku“, iako je Izetbegović (nelegalno, op. a.) tek 14. prosinca 1993. godine izbrisao HVO iz sastava oružanih snaga BiH (322).

Sedmo poglavlje sadržava analizu iskaza Josipa Manolića u funkciji svjedoka Tužiteljstva. Jedan od glavnih temelja presude u predmetu IT-04-74 odnosi se na sastanak Franje Tuđmana sa Slobodanom Miloševićem u Karađorđevu 25. ožujka 1991. godine. Zahvaljujući Manolićevom svjedočenju, Raspravno je vijeće odlučilo da se sastanak dogodio „radi preciziranja ‘planova’ – o kojima Vijeće nema detaljnija saznanja – za podjelu BiH između Hrvatske

i Srbije“ (349). S druge strane, iskazi tada prisutnih članova hrvatskoga i srbijanskoga tima, koji su iskazima negirali da se o tome razgovaralo u Karađorđevu „nisu uzeti kao ključni dokazi o sadržaju tih sastanaka, odnosno koja je stajališta zagovarala hrvatska, a koja srpska strana“ (356). Obrana je dokumentirala da je jedino Manolić „zagovarao podjelu BiH, i to na sjednici VONS-a [Vijeća za obranu i nacionalnu sigurnosti, op. a.] 11. svibnja 1993., dakle prije proglašenja Republike Herceg-Bosne“ (365). Odvjetnici su citirali predsjednički transkript s VONS-a u kojem Manolić tvrdi: „[G]ospodo, Bosna se ne može održati kakva je sada, – jedino rješenje je podijeliti, pa neka ostane mala Bosna sa Muslimanima“ (*idem*), što je u sudnici pokušao opovrgnuti. Nevjerodostojnost Manolićevoga iskaza autor vidi i u negiranju saznanja o djelovanju mudžahedina u BiH, iako je on sudjelovao na sastancima VONS-a kad se o tome raspravljalo. Manolićevo negiranje saznanja o mudžahedinima omogućilo je ignoriranje rasprave o stranim borcima, jer „Vijeće ne vidi kako su ti dokumenti na bilo koji način relevantni za ovaj predmet i stoga odbija prihvaćanje tih dokumenata“ (379). Tuđman primjećuje kako „doslovno ni jedan od dokumenata i dokaza obrane uvedenih tijekom svjedočenja Josipa Manolića suci nisu prihvatili, niti su smatrali potrebnim obrazložiti zašto ih nisu uzeli u razmatranje“ (389), što još jednom potvrđuje pristranost većine sudaca koji su donijeli presudu, jer upravo u Manolićevom slučaju postoji značajan dio sumnjivih (čak i lažnih) iskaza.

U osmom poglavlju Tuđman analizira svjedočenje Petera Galbraitha, veleposlanika SAD-a u Hrvatskoj od 24. lipnja 1993. do 3. siječnja 1998. godine. Galbraitha su stroga pravila Državnoga tajništva SAD-a pretvorila u „svjedoka pod staklenim zvonom“ u Haagu (402). Pored toga, čl. 70 Pravilnika o postupku i dokazima

Haškoga suda omogućio je tužitelju Kennethu Scottu da intervenira u „niz navrata, pozivajući se na Vladu SAD-a koja nije dala suglasnost da njezin veleposlanik odgovori na određena pitanja“ (401). Podrobnom analizom Tuđman je zaključio da temeljem čl. 70 Galbraith nije odgovarao na ključna pitanja obrane, i to o embargu na oružje, naoružavanju Armije BiH, priznanju Republike Srpske, mudžahedinima i al-Qaedi te zločinima nad Hrvatima (401 – 405). Tako su tužitelji mudro usmjerili Galbraithovo svjedočenje u svoju korist. Tuđman primjećuje da Galbraith nije odgovorio na jedno važno pitanje Slobodana Praljka. Naime, Galbraith je bio veliki zagovaratelj federalizma u korist Kurda i iračkoga Kurdistana, ali nije odgovorio zašto „načela federalnoga uređenja za Kurde u Iraku ne vrijede i za Hrvate u Bosni i Hercegovini? [Zašto] nije imao hrabrosti priznati da se hrvatska politika prema istim načelima federalizma zalagala za opstanak BiH?“ (453).

Zaključno poglavlje „Haaška presuda – stranputice i proturječnosti“ sažima sve glavne naglaske koji se nalaze u prethodnim poglavljima. Presuda zaključuje da je ZZP postojao od sredine siječnja 1993. do travnja 1994. godine te „da je krajnji cilj rukovodstva HZ(R) HB i Franje Tuđmana tijekom razdoblja na koje se odnosi Optužnica bilo uspostavljanje hrvatskoga entiteta dijelom u granicama Banovine Hrvatske iz 1939. godine, kako bi se omogućilo ujedinjenje hrvatskoga naroda. Taj hrvatski entitet u BiH trebao je da se u slučaju eventualnoga raspada BiH direktno pripoji Hrvatskoj ili, u protivnom, da egzistira kao nezavisna država unutar BiH, čvrsto povezana s Hrvatskom“ (463 [IT-04-74-T, I, Tom 4, para. 24]). Pored autorovih zaključaka, posljednje poglavlje važno je iz barem tri razloga. Prvo, detaljno se navode „usvojeni dokazi koji nisu obrazloženi u presudi“. Među njima su dokumenti Međunarodne konfer-

encije o bivšoj Jugoslaviji, koji su ključni za razumijevanje kriterija za oblikovanje ustavnoga uređenja BiH prema čemu su predlagani Cutileirov, Vance-Owenov i Owen-Stoltenbergov mirovni plan. Zanimljivo, Cutileirov i Owen-Stoltenbergov plan uopće nisu razmatrani. S njih je Izetbegović povukao potpis. To Tuđmana navodi na zaključak da „nepoznavanje povijesnoga i političkoga konteksta nema samo za posljedicu povredu prava na obrazloženu sudsku presudu, nego Raspravno vijeće nužno vodi u pogreške u zaključivanju" (471). Drugo, Tuđman citira „dokumente koji nisu prihvaćeni kao dokazi". Prema pravilniku sudci nisu dužni obrazložiti „dokaze i činjenice koji su prihvaćeni tijekom procesa od strane optužbe" (472), zbog čega će „za optužene i javnost ostati nejasno zašto dio dokaza i činjenica u donošenju presude nije bio relevantan i nije imao dostatnu dokaznu vrijednost" (473). Među dokumentima koji sudci nisu prihvatili jest tajni sporazum Tuđman – Izetbegović od 14. rujna 1993. godine. On je postavio temelj za Washingtonski sporazum 1994. godine, jer je predvidio konfederalni odnos između muslimanske i hrvatske republike u okviru Unije Bosne i Hercegovine s Republikom Hrvatskom. Unatoč sporazumu, Armija BiH nastavila je s vojnim napadima, o čemu sudci nisu raspravljali. Slično, sudci nisu uzeli u obzir niti su u presudi obrazložili ključni dio dokaza o sjednici Predsjedništva Republike BiH od 29. prosinca 1993. godine, na kojoj je Alija Izetbegović predvidio smanjiti broj „Hrvata u BiH za jednu trećinu", odnosno svesti ih na 12 posto, što objašnjava vojne napade protiv HVO-a u Srednjoj Bosni usprkos dogovorima na kojima je sudjelovala i međunarodna zajednica (475). Nije prihvaćena ni studija Charlesa R. Shradera,[5] kao ni *affidavit* svjedočanstva generala Jacquesa Paula Kleina, kojem je Izetbegović rekao da je

[5] Riječ je o knjizi prevedenoj i na hrvatski jezik: Charles R. Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni: vojna povijest 1992. – 1994.*, Golden marketing (2004.).

nudio pripojenje Hercegovine Hrvatskoj (što je predsjednik Tuđman odbio) „jer su Hrvati glavna blokada pri stvaranju bosanske države“ i kompromisa sa Srbima (470). Treće, Tuđman dokazuje „nelegalno prikupljanje dokaza Tužiteljstva“, poput predsjedničkoga transkripta od 27. prosinca 1991. godine (sa sastanka HDZ-a Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine), temeljan za Ribičičevo svjedočenje. Pomoćnica glavne tužiteljice Susan Somers primila je taj dokument prije nego što su ga državne institucije dostavile. Tuđman je uvjerljiv kad zaključuje kako je porazno „da se u poglavlju *VIII. Joint Criminal Enterprise* suci referiraju na 34 predsjednika transkripta, a samo je 22 transkripta Tužiteljstvo dobilo legalnim putem od Ureda za suradnju s Haagom“. Čak ni korištenje ta 22 transkripta nije bilo legalno, jer je prema pravilnicima Tužiteljstvo bilo dužno zatražiti suglasnost Vlade Republike Hrvatske za njihovu uporabu pred sudom, što se nije dogodilo. Na koncu, većina sudaca ključne je dokumente i svjedočenja (tzv. „podjela Bosne“, nerelevantnost mudžahedina, „elementi državnosti HZ/R/HB“ itd.) ocjenjivala na temelju stavova Tužiteljstva koje je izostavljalo temeljne dokaze u cilju potvrđivanja optužnice. Pravnom terminologijom to se može označiti kao „prikrivanje dokaza“ i „opstrukcija pravde“.

Interdisciplinarni pristup kojim je Tuđman analizirao predmet IT-04-74, u prvom redu ZZP, otkriva važnost razumijevanja politoloških pojmova, s jedne strane federalizma i konsocijacije te, s druge strane, unitarizma i centripetalizma. Suvremena politološka istraživanja o političkom sustavu i djelovanju aktera u BiH ne mogu zaobići te pojmove. Za razliku od nekih istraživača koji ignoriraju te pojmove, Tuđman je prepoznao da je uzrok bošnjačko-hrvatskoga sukoba ležao u nejednakom razumijevanju budućnosti ustavnoga i političkoga uređenja BiH. Dok se bošnjačka politika vodila unitaris-

tičkim ciljevima, hrvatska je strana nastojala slijediti federalistička rješenja. Nadalje, svi sporazumi međunarodne zajednice 1992. – 1994. godine sadržavali su teritorijalno-administrativna federalistička rješenja. To objašnjava zašto je vodstvo Hrvata u BiH potpisivalo i implementiralo sve međunarodne sporazume, dok je bošnjačka strana permanentno kršila sporazume. Ti isti uzroci ukidanja federalističkih i konsocijacijskih načela koji su doveli do rata između Hrvata i Bošnjaka prepoznaju se i danas.[6] Argumenti o agresivnoj politici Republike Hrvatske prema BiH danas su također prisutni kao i 1990-ih. Sve se više u slučaju BiH dokazuje kako je tranzicija iz komunizma u demokraciju dogovorena između svih konstitutivnih naroda, no ona „ništa ne znači ako nema konsenzusa o državi".[7] Kad su u pitanju bošnjačko-hrvatski odnosi u BiH, nemogućnost postizanja dogovora između bošnjačkih i hrvatskih političkih elita vodi ka ciprizaciji Federacije BiH.[8]

Rješenje leži u ponovnom, ovaj put iskrenom, prihvaćanju federalizma i konsocijacije. To je ranih 1990-ih i međunarodna zajednica prepoznavala u BiH, a danas prepoznaje i drugdje. Međutim, institucije međunarodne zajednice danas uglavnom negiraju ta načela i promiču unitarističke politike, a Miroslav Tuđman otkriva nam početke promjene filozofije međunarodne zajednice. Primjerice, Peter Galbraith tijekom svjedočenja je zagovarao federalizam i autonomiju u korist Kurda u Iraku, no to pravo negira Hrvatima i

[6] Ivan Pepić, „A War by Other Means? Conceptions of Democracy and the Election Law in Bosnia and Herzegovina", *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, vol. 15, br. 1, (2018), 50–51.

[7] Mirjana Kasapović, „The Relationship between Peace, State and Democracy: Bosnia and Herzegovina as a Deviant Case", *Teoria polityki*, br. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, (2018), 258.

[8] Usp. Ivan Pepić, Mirjana Kasapović, „The Gradual Cyprusization of the Federation of Bosnia and Herzegovina: Structural, Institutional and Process Assumptions", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 21, br. 9, Routledge Taylor and Francis Group (2019), 553–575.

odbacuje taj politički sustav u BiH. Slično, Haški je sud presudom u kojoj je naveo postojanje ZZP-a također potvrdio sklonost međunarodne zajednice prema centralističkom modelu političko-administrativnoga uređenja BiH, jer su njegovi sudci u predmetu IT-04-74 odbili razmatrati ključne dokaze koji potvrđuju kršenja sporazuma i zločine u uspostavi unitarističke BiH 1992. – 1995. godine, poput zločina mudžahedina u srednjoj Bosni, vojnih napada i zločina Armije BiH, Izetbegovićevo jednostrano prekidanje bilateralnih i međunarodnih sporazuma te brojne druge dokumente. Tako je potpuno legalizirana nelegalna, ali i nasilna, unitaristička politika bošnjačkoga vodstva prema najmanjem konstitutivnom narodu, Hrvatima u BiH. Takvi stavovi međunarodnih dužnosnika svakako ne doprinose stvaranju konsenzusa o državi koja može opstati isključivo na temeljima federalističke filozofije, na čemu su se jedino i temeljili ciljevi HZ/R/HB.

Bibliografija

Attila Hoare, „The Croatian project to partition Bosnia-Hercegovina, 1990-1994“, *East European Quarterly*, vol. 31, br. 1, Central European University Budapest (1997.), 121–138.

Ivan Pepić, „A War by Other Means? Conceptions of Democracy and the Election Law in Bosnia and Herzegovina“, *Anali Hrvatskog politološkog društva: časopis za politologiju*, vol. 15, br. 1, (2018.), 29–58.

Ivan Pepić, Mirjana Kasapović, „The Gradual Cyprusization of the Federation of Bosnia and Herzegovina: Structural, Institutional and

Process Assumptions“, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, vol. 21, br. 9, Routledge Taylor and Francis Group (2019.), 553–575.

Ivo Lučić, *Uzroci rata: Bosna i Hercegovina od 1980. do 1992. godine.* Hrvatski institut za povijest i Despot Infinitus (2013.)

Mirjana Kasapović, „The Relationship between Peace, State and Democracy: Bosnia and Herzegovina as a Deviant Case“, *Teoria polityki*, br. 2, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, (2018.), 249–260.

Roberto Belloni, *State Building and International Intervention in Bosnia*. Routledge (2008.)

UMJETNOST

PRIKAZ RADOVA ANTONA CETINA

ANTON CETIN

Preuzeto sa: https://m.vecernji.hr/kultura/anton-cetin-slavi-rodendan-uz-donacije-1117291

PREDGOVOR

Velikan crteža, Anton Cetin, pripada starijoj generaciji likovnih umjetnika koji lirski prožetom tematikom likovnih opusa produhovljuju gledatelja svojim pogledom na svijet koji se zrcali na likovni medij. Iako većinu svojega života provodi u Torontu u Kanadi, njegova veza s rodnim krajem, napose Bojanom pokraj Čazme, vidljiva je u njegovim radovima. Domovina njemu nije tek mjesto odrastanja i obrazovanja, već dio identitetskoga čimbenika koji se stapa s temama i pogledima koje dobiva Francuskoj ili Kanadi. Time on nije samo umjetnik dvaju svjetova od kojih jedan nadmašuje drugi već njihov spoj u jedan jedinstveni likovni kalup koji nam daje opći smisao i vjeru u nešto više i plemenitije. Ta jaka subjektivna nota koja crtu i boju u njegovim crtežima čini poetskima ne može se poistovjetiti s površnošću. Jer sama lirska tendencija smisaonim temama i pogledima izrazito je duboka, tvorena na našoj patnji i realnosti života, okrenuta ka boljem i duhovnijem. Time Cetin u svo-

jem desetljećima dugom životnom radu nije samo okrenut ka težnji za istinitošću, već i potrazi za onim smisaonim.

Ante Brešić Mikulić, doktorand humanističkih znanosti, mag. art.

ŽIVOTOPIS

Anton Cetín rođen je 1936. u hrvatskom mjestu Bojana. Od 1954. do 1959. polazi Školu primijenjenih umjetnosti, slikarski odjel, u Zagrebu, gdje diplomira u klasi profesora Ivana Šebalja. Od 1959. do 1964. studira slikarstvo i grafiku na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje diplomira 1964. u klasi profesora Marijana Detonija. Za vrijeme Škole i Akademije radi kao ilustrator za razne izdavačke kuće u Zagrebu.

Od 1966. do 1968. živi i radi kao slikar i grafičar te kao ilustrator za J. M. Rabeca i izdavačku kuću Larousse (*Planètes et Satellites: mondes de l'espace*), u Parizu.

Lik Eve rođen je u Parizu 1967.

Od 1968. živi i radi u Torontu u Kanadi kao samostalan umjetnik. Godine 2019. seli se u glavni grad Kanade, Ottawu.

Do sada je održao 160 samostalnih izložbi te sudjelovao u više od 200 skupnih izložbi diljem svijeta. Godine 1975. objavljuje prvu grafičku mapu „Eva i mjesec", a 1988. s hrvatskim književnikom Stjepanom Šešeljem pjesničko-grafičku mapu „Amerika Croatan America". Godine 1986. izdana je luksuzna monografija o životu i djelu Antona Cetína, s kronološkim prikazom od 1955. do 1986. Tekst je napisao David Burnett iz Toronta. Iste godine priređuje svoju prvu veliku samostalnu izložbu u domovini, u Muzeju za umjetnost i obrt, u Zagrebu.

O njegovom životu i djelu snimljeno je više dokumentarnih filmova. Za svoj rad primio je više nagrada i počasti. Kanadsko-hrvatska umjetnička udruga izabrala ga je 1986. za umjetnika godine. Godine 1995. primio je od Vlade Republike Hrvatske dva odličja: „Red Danice Hrvatske s likom Marka Marulića“ za osobite zasluge u kulturi i „Red hrvatskog pletera“ za osobit doprinos razvitku i ugledu Republike Hrvatske i dobrobit njezinih građana.

Mare nostrum Croaticum dodjeljuje mu 2001. u Zagrebu plaketu i priznanje za izniman doprinos u području umjetnosti i kulture. Iste je godine u Čazmi otvorena „Galerija Anton Cetín“ sa stalnim postavom njegovih djela. Također, 2001. godine Círculo del Arte u Barceloni izdaje dvije edicije njegovih litografija. U Zagrebu je 2004. godine izdana nova monografija o životu i djelu Antona Cetína, s kronološkim prikazom od 1951. do 2004. Tekst je napisala Branka Hlevnjak iz Zagreba. Monografija „EVA 1967-2017“ izdana je u Zagrebu 2017. godine. Tekst je napisala Ivanka Reberski iz Zagreba.

Djela mu se nalaze u muzejima, galerijama i privatnim zbirkama u mnogim zemljama svijeta.

.

MATERINSTVO, 1967., ulje na platnu, 91.5 x 72 cm

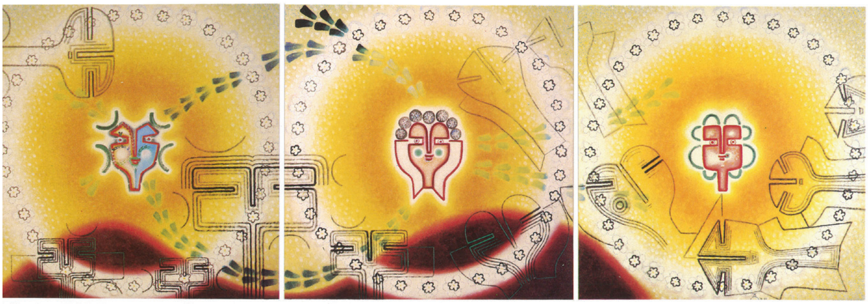
POSTOJANJE – NASTAVLJANJE, 1973.,
akrilik na platnu, 132 x 101.5 cm

SLAVLJENJE SVEMIRA – triptih, 1975. / 1976., ulje na platnu, 183 x 549 cm

EVA XI, 1976., ulje na platnu, 76 x 76 cm

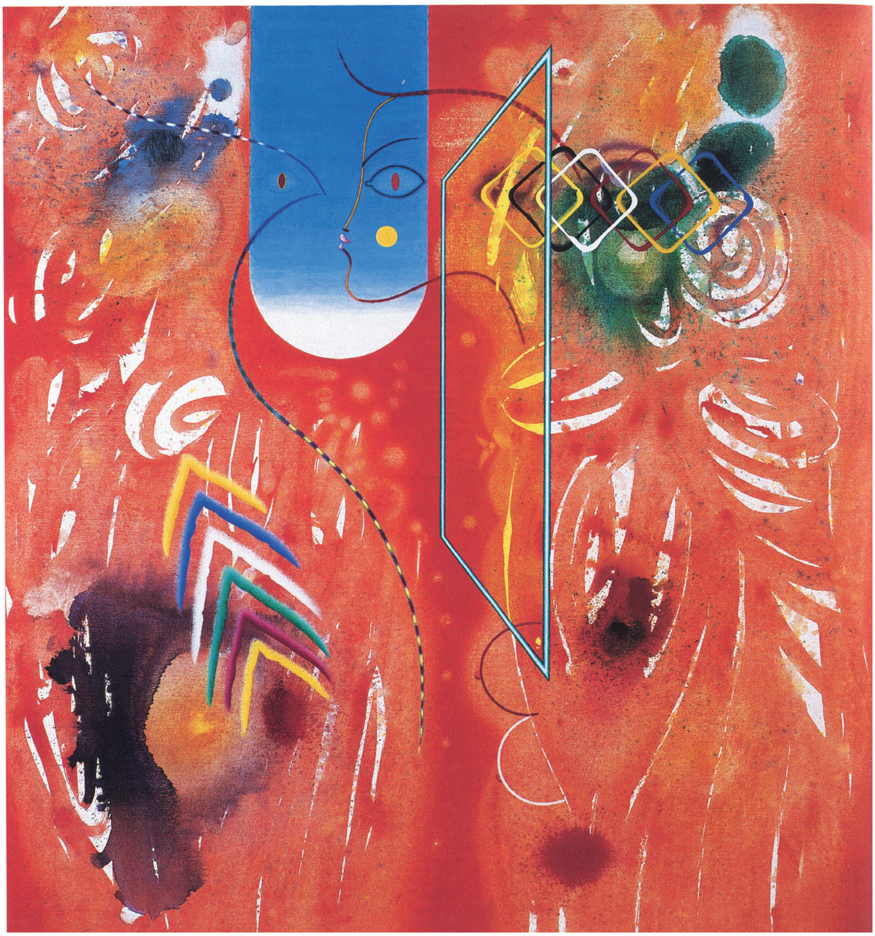
TRI GRACIJE – triptih, 1976. / 1977.,
ulje na platnu, 122 x 366 cm

SA ZELENOM KOSOM, 1986., akrilik na platnu, 101.5 x 142 cm

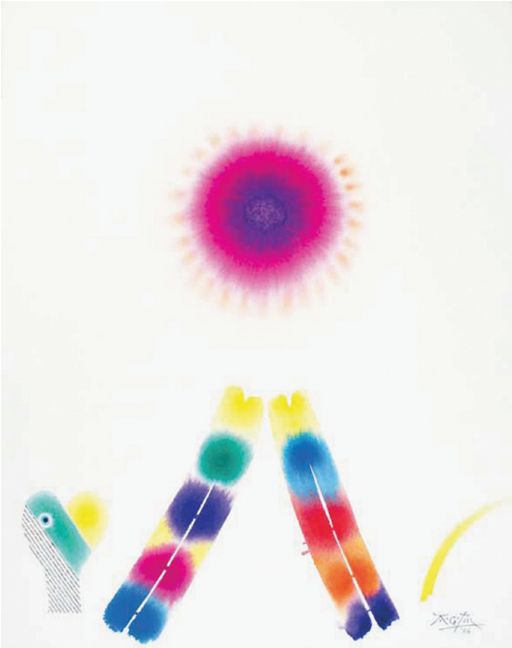
JEDNOST, 1993., akrilik na platnu, 122 x 147 cm

RAZMIŠLJANJE O ONOSTRANOM SVIJETU III, 2000.,
akrilik na platnu, 160 x 148 cm

UZNEMIRENI SVEMIR 39, 2002., miješane tehnike na platnu, 56 x 68 cm

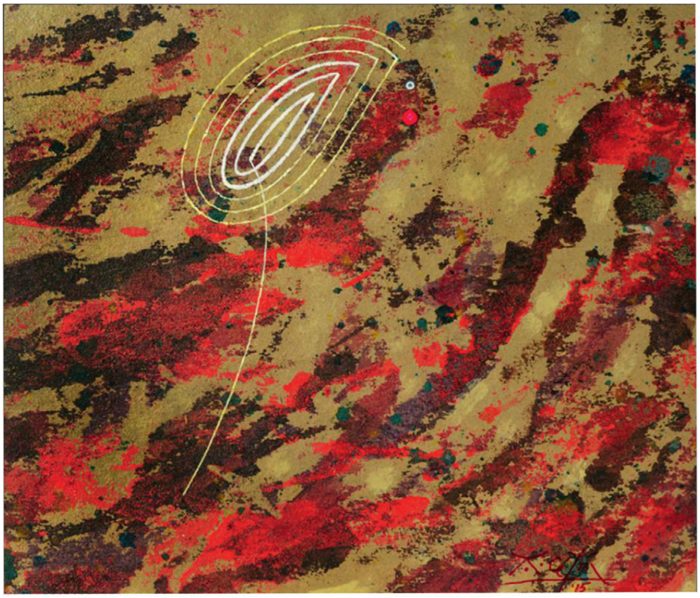
OŽIVLJAVANJE LXIII, 2006., akrilik na platnu, 51 x 66 cm

SERIJA DÚGA 17, 2010., miješane tehnike na platnu, 51 x 51 cm

OTMJENA EVA, 2000 / 2013., miješane tehnike, 30 x 25 cm

SERIJA INSPIRACIJE POLJA I, 2015, miješane tehnike, 25 x 30 cm

KONCENTRACIJA, 2016., tuš, 30 x 25 cm

The Last Door: Pikselizirani svijet Lovecrafta i Lyncha

Autor: **Dino Ljubić**[1]

Španjolska tvrtka „The Game Kitchen“ gotovo sigurno nije mogla ni zamisliti uspjeh koji danas uživa. Izdali su vrlo uspješnu „Metroidvania“ žanra videoigru zvanu „Blasphemous“, čiji je iznimno bogati, španjolskom gotikom te općenito kršćanskom teologijom nadahnuti svijet prožet užasom, patnjom i iskupljenjem, pokupio odlične kritike. Blasphemousov uspjeh postao je očit i prije same produkcije, tijekom „Kickstarter“ kampanje 2017. godine traženi iznos od 50 000 dolara probili su u nekoliko dana, na kraju prikupivši nevjerojatnih 333 000 dolara, čime su postali španjolska nacionalna senzacija. Kakav je samo kontrast s usporedbom *incepcije* njihovoga prvijenca „The Last Door“ deset godina unazad, kada su kroz mjesec dana Kickstarter kampanje, prikupili jedva 7000 dolara, nakon čega je izdana epizoda. Ja sam osobno bio jedan od 285 backera koji su donirali igru, te nastavio biti jedan od obožavatelja koji je sudjelovao s ekipom iz „The Game Kitchen“ u krojenju njihovoga remek-djela-u-nastajanju vlastitim doprinosima i sugestijama, te u dijeljenju stresne neizvjesnosti uzrokovane krpanjem s donacijama kako bi se na jedvite jade finan-

[1] univ. bacc. ing. naut., uvelavristina@gmail.com

cirala sljedeća epizoda, što je postalo standardni obrazac sljedećih sedam epizoda izdanih u nešto više od šest godina.

Bilo bi nepošteno samo povezivati ime Lovecrafta i Lyncha uz *mythos* „The Last Doora“, s obzirom na to da prva epizoda sadržava jake poveznice uz još jednoga velikana užasa, Edgara Allana Poea, čiji se personalizirani motivi gavrana i slijepoga mačka koriste kao ključni kotači radnje prvoga poglavlja, sama srž *mythosa* uvelike je *lovekraftijanska* i mnogo suptilnije *lynchevska*. Odavanje počasti baštini Davida Lyncha najviše se očituje u uporabi prepoznatljivih crvenih zastora često viđenih u „Twin Peaksu“ i „Mulholland Driveu“ te stalne prisutnosti grozničave sanjivosti, gdje se kako radnja serijala odmiče, sve teže raspoznaje granica jave i onostranosti. Utjecaj Lyncha najavljen je i prije izdavanja poglavlja koji su njegove motive temeljitije razrađivali, s obzirom na to da je na internetskim forumima službene stranice glavi redatelj igre, Enrique Cabeza, u raznim filmskim raspravama nedvosmisleno hvalio Lyncha, navodeći kako je upravo „Mulholland Drive“ njegov najdraži film.

No u Last Dooru, kada se razgrnu crveni zastori, umjesto ekvivalenta „The Man from Another Place”, jednako ćemo često susresti i najodvratnije *lovekraftijanske* monstruoznosti, koje izazivaju pomor uma pri samom pogledu na njih, što je standardna sudbina svakog *lovekraftijanskoga* protagonista, a što je u konačnici uloga i sudbina protagonista „The Last Doora”, Jeremiah Devitta. Počevši od kriptičnoga pisma, ali i još kriptičnijega samoubojstva svojega prijatelja iz djetinjstva, nastavljajući kopanjem po vlastitim sjećanjima i podsvijesti kroz internate Abeerdena i favela Londona, konačno i on biva svjedokom ultimativnoga užasa koji ga kriomice prati od djetinjstva i koji ga u konačnici konzumira kao *gambroziju,* od čega ga ne uspijevaju spasiti ni kasniji nadprosječno sposobni protagonisti (ekvivaletni Sherlocka Holmesa i Jamesa Watsona). Iako

započinje *lovekraftijanski*, zadnje epizode prevažu u *lynchevskom* stilu, gdje umjesto zadovoljavajućega raspleta imamo rasplinjavanje većine likova i podradnji, što je djelomično i uzrokovano manjkom donacija, a ne samo isključive namjere.

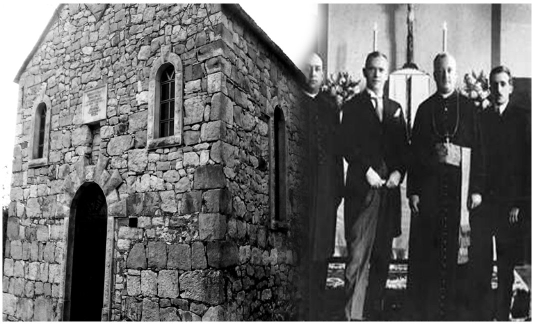
Bez obzira na prethodno spomenuto, „The Last Door" nudi pregršt kvalitetno skrojenoga užasa i misterija te je imperativ za svakoga horor-entuzijasta, pogotovo onoga koji i nema previše dodira s videoigrama, da se uvjeri u isto, čisto da sebi odgovori na potencijalno pitanje kako nešto što dijeli stil grafike sa „Super Marijem", sadržava kvalitetniju atmosferu užasa nego velik broj filmova i knjiga, pa i samih drugih horor videoigara, koji s najnaprednijom i najrealističnijom grafikom jednostavno ne mogu *kaptivirati* atmosferu jednoga kadra iz trećega poglavlja, kada je protagonista potraga za nestalom časnom sestrom iz Abeerdenskoga internata u konačnici dovela do napuštene plaže, gdje se sunovratna purpurnost neba zlokobno spaja s prljavo sivim, uskovitlanim morem. Izgleda da sama mutnost i nejasnoća minimalističke 16-bitne grafike dodatno katalizira sveopću prisutnost tajanstvenosti i straha.

Za spomenutu atmosferu odgovorni su predivno skrojena estetika viktorijanske Velike Britanije 19. stoljeća, (okruženje sasvim strano *lynchevskim* motivima koje smo se naviknuli gledali u urbanim metropolama Kalifornije, koliko i zabačenim gradićima na granici s Kanadom), ali i majstorski, Chopinom nadahnuti, *soundtrack* koji se bez problema može i samostalno slušati.

Skladatelj Carlos Viola izravno referencira i razrađuje Chopinov preludij u e-molu u skladbi iz prve epizode zvane „Letter From a Friend" te mu nekako polazi za rukom učiniti glavnu melodiju još ljepšom, dok primjerice skladba iz četvrtoga poglavlja zvana „The Forgotten Streets" uopće ne bi odudarala kada bi ju se smjestilo kao zasebni stavak u nekim od Bachovih violinskih sonata ili preludija za violončelo.

STAROKATOLIČKA CRKVA U BOGOMOLJU NA OTOKU HVARU

Autor: **Ante Brešić Mikulić**[1]

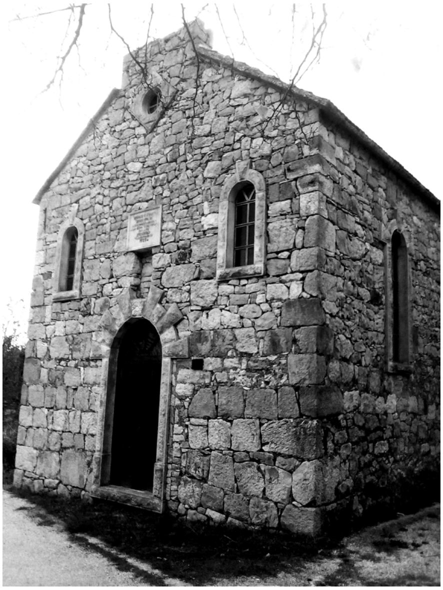

Sažetak: Starokatolička crkva u Bogomolju na otoku Hvaru jedinstven je primjer povijesno-vjerskoga fenomena na dalmatinskim otocima. Kao prva starokatolička župa u Dalmaciji, čija je crkva izgrađena 1935. u stilu pseudoromanike karakteristične za modernu prve polovine 20. stoljeća, pokazuje nam spoj domaće graditeljske baštine i nauka Starokatoličke Crkve, pretočena u stilskim izražajima, koji oblikom detalja i graditeljskim rješenjima naglašavaju želju za arhitektonsko-graditeljskom reprezentacijom nastavka crkvenoslavenske tradicije srednje Dalmacije. Crkva nastaje naporima njezinoga prvoga župnika Jurja-Ive Barbarića, bivšega katoličkoga franjevca koji se pridružuje Hrvatskoj starokatoličkoj Crkvi, čiji je jedan od značajnijih pokretača Marko Kalogjera, koji postaje ujedno i prvim njezinim biskupom.

Ključne riječi: *Starokatolička Crkva na otoku Hvaru, Bogomolje, Otok Hvar, Hrvatska starokatolička Crkva, sakralna arhitektura*

[1] Doktorand humanističkih znanosti, mag. art., Poslijediplomski sveučilišni studij, Sveučilište u Splitu Filozofski fakultet, HR-21000 Split, Poljička cesta 35, ante.b.m@hotmail.com

1. Uvod

Slika 1.
Glavno pročelje starokatoličke crkve okrenuto u općem smjeru Juga

Unutar reformatorskoga pokreta u Katoličkoj Crkvi vezanoga uz Prvi vatikanski sabor, koji se održao tijekom 1869. i 1870. godine dolazi do stvaranja kritičnoga kruga osoba vezanih uz propitkivanje definicije o papinskoj nezabludivosti o pitanjima vjere, posebice u odluci koju je donio papa Pio IX. po principu *Ex cathedra*.[2] Ista odluka jedan je od glavnih razloga za odvajanje jednoga dijela katoličkoga klera koji će formirati odvojenu Starokatoličku Crkvu, čiji pobornici na prostoru Hrvatske stvaraju tzv. „Hrvatsku Crkvu".[3] Razlogom odvajanja dijela katoličkoga klera u Hrvatskoj drži se odluka novoga crkvenoga zakonika o jeziku 1917. – 1918. godine.[4] Službena registracija i priznanje vlasti Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca doneseni su 18. prosinca 1923., dok je na prvom crkvenom saboru za

[2] Franzen, August, *Pregled povijesti Crkve,* Kršćanska sadašnjost (2004), 279–282.

[3] Već od samih početaka ideje nastanka zasebne Crkve, inzistira se na njezinom narodnom imenu pod nazivom „Hrvatska Crkva", kako bi na kraju došlo do kompromisnoga rješenja pri registraciji crkvene zajednice pod nazivom „Hrvatska starokatolička Crkva'. O tome više u Kalogjera, Marko, *O Hrvatskoj crkvi*, Štamparija Gaj (1938), 2–4.

[4] S obzirom na kasniji nastanak hrvatskoga ogranka Starokatoličke Crkve, uzet je kao osnovni lokalno-nacionalni razlog donošenje novoga crkvenoga zakonika iz 1917., koji stupa na snagu 1918. Isti regulira jezik bogoslužja pridodajući važnost latinskom jeziku. O tome više u Škiljan, Filip, „Starokatolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", *Historijski zbornik*, 67, vol. 2014., 196.

biskupa izabran tadašnji osnivatelj Marko Kalogjera.[5] S obzirom na podrijetlo i vezu tadašnjega biskupa Marka Kalogjere s prostorom Dalmacije, a posebice s gradom Splitom,[6] može se iščitati važnost potrebe za nastavkom kontinuiteta splitske crkvenoslavenske tradicije, koju je zagovarao upravo biskup Kalogjera. Unatoč nastojanjima da se prva starokatolička crkva otvori u Splitu, slučajnom okolnosti prva veća zajednica i župa formirana je na otoku Hvaru u mjestu Bogomolje. Sam prelazak i formiranje župe organizirani su 1925. godine,[7] dok prikupljanje sredstava za crkvu omogućuje njezinu izgradnju 1935. godine.[8] Stilska rješenja u procesu izgradnje pokazat će spoj i prilagodbu lokalnoga graditeljskoga stila i tradicije, s liturgijskim potrebama Starokatoličke Crkve, kao i razvojem starokatoličkoga koncepta sakralne umjetnosti i arhitekture.

2. Stvaranje starokatoličke župe Bogomolje na otoku Hvaru

2.2 Položaj

Bogomolje je mjesto u blizini Sućuraja na istočnom dijelu otoka Hvara, koje je, povijesno gledajući, bilo napućeno većinskim katoličkim stanovništvom. U mjestu se nalazi barokna crkva Gospe

---

[5] Škiljan, *Starokatolička crkva*, 196.

[6] Prvi biskup Marko Kalogjera pripada korčulanskom ogranku znamenite dalmatinske obitelji, koji je prethodno raskolu služio kao splitski kanonik i župnik. O tome više u Patafta, Daniel, *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.*, KBF (2016), 152.

[7] U knjizi Franzena, *Pregled povijesti Crkve,* pogrješno se navodi godina prelaska dijela stanovništva mjesta Bogomolje, godine 1926. (Franzen, *Pregled*, 200), u odnosu s navedenim izvorom iz časopisa „Starokatolik“ koji navodi godinu 1925. („Starokatolik“*,* br. 6., 1925., 6–7).

[8] Franzen, *Pregled*, 200.

od Karmena, s pripadajućim grobljem. Crkva i groblje smješteni su zapadno od samoga mjesta Bogomolje. U središtu mjesta nalazi se stari župni dvor i zgrada općine, preko puta kojih se na sjevernoj strani nalazi starokatolička crkva, čije je pročelje okrenuto u smjeru juga.

2.3. Osnivanje starokatoličke župe i izgradnja crkve

Slika 2.
Zapadna bočna strana crkve s karakterističnim izduženim prozorima u obliku monofora

Zbog manjka povijesnih izvora ne mogu se sa sigurnošću utvrditi svi važniji razlozi prelaska stanovništva upravo na starokatoličku vjeru. Na temelju postojećih izvora, kao i svjedočanstva mještana, može se postaviti osnova vezana uz prelazak tadašnjega župnika, franjevca Jurja-Ive Barbarića i dijela stanovništva na starokatoličku vjeru. Godine 1915. tadašnji franjevac i bogomoljski župnik Juraj-Ivo Barbarić[9] napušta franjevački red i Katoličku Crkvu.[10] Najraniji napori osnivanja starokatoličke župe sežu u 1924. godinu.[11] Prvi pravni potezi i osnivanje dogodilo se 3. svibnja 1925. godine kada je Juraj-Ivo Barbarić izabran za župnika.[12] Prema svjedočanstvima starijih mještana, iako se ne mogu držati krajnje pouzdani-

[9] U pojedinim izvorima spominje se kao Ivan Barbarić.

[10] Ivanuš, Rhea, *Zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944. – 1946.),* HPM (2007), 60–66.

[11] *Preporod*, br. 7 (1924), 14–16.

[12] Spominju se razlozi za osnivanje hrvatsko-katoličke crkve s liturgijom na hrvatskom jeziku, kao i potrebom za lišavanje celibata koji nameće Katolička Crkva. O tome više u

ma, ona nam potvrđuju osnovni razlog prelaska dijela stanovništva na starokatoličku vjeru upravo zbog nezadovoljstva istupom iz crkvenoga reda njihovoga dotadašnjega župnika.[13] Nakon osnutka starokatoličke župe započela su prikupljanja sredstva za gradnju crkve koja će biti sagrađena.[14] Samo središte mjesta uzeto je za lokaciju, nasuprot katoličkoga župnoga dvora.[15] Sredstva za izgradnju prikupljena su od lokalne zajednice, dok je dozvola za gradnju dobivena na privatnom zemljištu starokatoličkoga župnika.[16] Crkva ostaje aktivna sve do razdoblja zabrane u Drugom svjetskom ratu, kada župnik odlazi s dijelom župljana u zbjeg u El Shatt.[17]

3. Karakteristike crkve

3.1. Osnovna stilska obilježja, opis i položaj

Crkva je 1935. građena u skromnijem duhu stila monumentalne arhitekture moderne, sa spojem lokalnoga tradicijskoga graditeljstva, u pseudoromaničkom stilu, s utjecajem lokalne sakralne barokne arhitekture. Tlocrt crkve prikazuje jednobrodnu baziliku s

„Starokatolik“ (1925), 6–7.

[13] U razgovoru sa starijim mještaninom (r. 1926.) koji je prema vlastitom priznanju svjedočio gradnji i radu same starokatoličke crkve. Razlog prelaska dijela mještana počiva u činjenici da je dotadašnji župnik franjevac Juraj-Ivo Barbarić bio razriješen svoje svećeničke dužnosti zbog osobnih razloga i stvaranja vlastite obitelji. Dio mještana nije bio zadovoljan te su tražili način na koji bi mogli zadržati svojega dotadašnjega župnika, s pomoću prelaska na starokatoličku vjeru, čija je crkva upravo u tim trenutcima bila u osnivanju (audio-razgovor s Miroslavom Matijaševićem, r. 7. veljače 1926. u Bogomolju na otoku Hvaru, prebivalište Lučica 818., Jelsa, otok Hvar, obavljen 20. listopada 2018.).

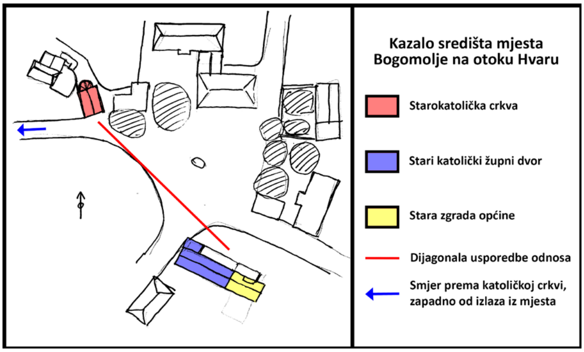
[14] Škiljan, *Starokatolička crkva*, 200.

[15] U vrijeme izgradnje starokatoličke crkve na dužnost bogomoljskoga katoličkoga župnika Niko Franković. O tome više u: Draganović, Krunoslav, *Opći* šematizam *katoličke crkve u Jugoslaviji*, Regina apostolarum (1939), 221.

[16] Navodi se izgradnja i dovršetak crkve u Bogomolju na otoku Hvaru. O tome više u: Kalogjera, *O Hrvatskoj crkvi*, 40–50.

[17] Ivanuš*, Zbjeg*, 60–66.

apsidom nasuprot pročelja. Glavno pročelje (Slika 1.) okrenuto je u općem smjeru juga, sastoji se od portala smještenoga u središtu, iznad kojega se nalazi niša četvrtastoga oblika, s čije se svake strane u simetričnom odnosu nalaze prozori u obliku monofora. Iznad niše nalazi se spomen-ploča te prozor kružnoga oblika izrađen u obliku rozete. Na samom vrhu glavnoga pročelja nalaze se temelji zvonika na preslicu. S obje bočne strane crkve stoje dva prozora u obliku monofora (Slika 2.), dok apsida sadržava samo jedan prozor, pri vrhu samoga središta apside. Karakteristično je da su prozori, osim onog na apsidi, značajno izduženiji te sadržavaju kameni okvir koji naglašava pseudoromaničku monumentalnost građevine, koja je tipična za stilska kretanja toga razdoblja. Unutrašnjost se sastoji od podignutoga dijela vezanoga uz apsidu i deambulatorij, na čijem se početku nalazi oltar. Crkva je smještena s glavnim pročeljem okrenutim prema općem smjeru juga, čime su apsida i oltar okrenuti prema sjeveru. Crkva se nalazi na sjeverozapadnoj strani središnjega trga, čineći nasuprot dijagonalu nekadašnjoj staroj zgradi općine i katoličkoga župnoga dvora (Slika 3.). S obzirom na veliku sličnost starokatoličke liturgije s onom katoličkom, starokatolička crkva u Bogomolju na otoku Hvaru zadržala je sličan obris sakralne umjetnosti kao i slične katoličke crkve na otoku, s naglascima na narodni stil, arhitekturu i jezik, koji je prisutan u crkvenom inventaru. Crkva su izgradili lokalni majstori, kao i oni „uvezeni“ s priobalja, dok je dvovratne vratnice s motivom školjke izradio Stjepan Kuljić. Može

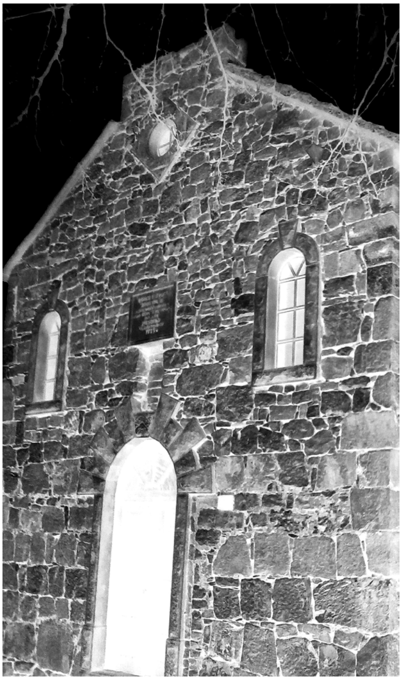

Slika 3. Skica položaja i odnosa starokatoličke crkve naspram drugih građevina na trgu

se pretpostaviti da su uzor crkvi bila slična povijesna zdanja, napose barokne kapele na otoku, poput onih u obližnjim mjestima Gdinju i Sućuraju.

3.2. Trenutačno stanje (2019.)

Općim pregledom stanja crkve u studenom 2019., može se utvrditi da je njezina osnovna struktura očuvana, a statika i konstrukcija nisu pretjerano narušene. Vratnice pokazuju oznake propadanja drva zbog negativnih mirko-makro uvjeta, uzrokovanih atmosferilijama. Krovište djelomično prokišnjava i pokazuje dotrajalost, vidljiva su oštećenja zbog dugotrajne izloženosti vremenskim uvjetima i udarima gromova. Pojedini okviri prozora su oštećeni, dok vanjski inventar koji uključuje skulpturu i križ nedostaju ili su uništeni (Slika 4.). Spomen-ploča je oštećena te je teško prepoznati njezin sadržaj. Unutarnji zidovi propuštaju vlagu, podnica je također znatno oštećena i neodržavana. Crkveni inventar nedostaje, sačuvan je osnovni oblik oltara koji je izrađen od lokalnoga kamena i uvezenoga mramora. Do njega se s lijeve strane još uvijek nalaze manje prijenosne orgulje, koje su vrlo oštećene.[18] Crkva je u ovakvom stanju desetljećima, ne koristi

Slika 4.
Glavno pročelje kroz obrnuti CB spektar s jasnijim obrisima stanja portala i oštećenjima na pročelju

[18] Orgulje su vrlo oštećene, a izrađene su u obliku prijenosnih orgulja, portativa.

se za svoju osnovnu funkciju, koju gubi u razdoblju nakon završetka Drugoga svjetskoga rata.

4. Zaključak

Starokatolička crkva u Bogomoljama na otoku Hvaru predstavlja jedinstven povijesno-vjerski fenomen, koji nam, uz primjer pravoslavne crkve na otoku Visu sagrađene 1933., pokazuje povijesni uvid u zatvorene otočke cjeline. Također, pokazuje uvid i u stilski razvoj te rješenja u arhitektonskom pregledu primjene lokalnoga tradicijskoga graditeljskoga stila u nova rješenja i zahtjeve koji navedeni primjeri traže. Kako se radilo o prvoj starokatoličkoj župi u Dalmaciji, jasno je vidljivo da arhitektura stilski pokušava naglasiti pojedine odrednice Starokatoličke Crkve. Posebice njezina veza s crkvenoslavenskom tradicijom srednje Dalmacije, pri čemu se uz oblik jednobrodne bazilike s apsidom daje stilski naglasak na izdužene prozore, čiji su okviri dodatno povećani kako bi naglasili monumentalnost. Iako je vidljivo da su crkvu gradili lokalni graditelji, dosta je skromnija od drugih primjera starokatoličkih crkvi u Kraljevini Jugoslaviji. Pokušaji monumentalnijega prikaza okvira prozora i vratnica značajka su onodobnoga stila, čime ona dobiva na važnosti u samom prostoru središta mjesta u kojem se nalazi. Njezina se jedinstvenost temelji na pripadnosti vjerskoj skupini koja je u to vrijeme jedino prisutna na tom otoku, te predstavlja rijedak primjerak otočke arhitekture 20. stoljeća. Estetski gledano, uvodi pojedine nove elemente stilskoga promišljanja starokatoličke umjetnosti i arhitekture, iako kao osnovu i dalje koristi katoličko nasljeđe tipično za arhitekturu i stil umjetnosti dalmatinskih otoka iz prve polovice 20. stoljeća.

The Old Catholic Church in Bogomulje on Island of Hvar

Abstract

The Old Catholic church in Bogomolje, island of Hvar, is an unique example of historic-religious phenomena on Dalmatian islands. As the first Old Catholic parish in Dalmatia, which church was build in 1935. In the style of Pseudo-Romanesque architecture typical for the first half of the 20th century. It shows us a combination of domestic local style of masonry and architecture with Old Catholic teachings and principals, which highlight with specific ornamental details and architectural solutions, the aim for an architectural representation of the continuation of Church-Slavonic traditions of Central Dalmatia. The church was established with efforts of her first parish priest Juraj-Ivo Barbarić, a former Catholic Franciscan monk, who would join the Croatian Old Catholic Church. Which one of her principal founders was Marko Kalogjera, who would become its first bishop.

Key words: *Old Catholic church on the island of Hvar, Bogomolje, Island of Hvar, Croatian Old Catholic Church, Sacral architecture.*

Bibliografija

Tiskane publikacije:

Draganović, K. (1939). *Opći* šematizam *katoličke crkve u Jugoslaviji.* Sarajevo: Regina apostolarum.

Franzen, A. (2004). *Pregled povijesti Crkve*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Ivanuš, R.. (2007). *Zbjeg iz Hrvatske u pustinju Sinaja, Egipat (1944. – 1946.)*. Zagreb: Hrvatski povijesni muzej.

Kalogjera, M. (1938). *O Hrvatskoj crkvi.* Zagreb: Štamparija Gaj.

Kalogjera, M. (1935). *Hrvatski katolički kalendar Grgur Ninski*, Zagreb: Naklada Hrvatske starokatoličke biskupske kancelarije.

Starokatolik (1925). Zagreb, 6, 5–7.

Preporod, (1924). Zagreb, 7–8., 14–16.

Škiljan, F. (2014). „Starokatolička crkva u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj“, *Historijski* zbornik, 67, 195–213.

Diplomski, magistarski i doktorski rad:

Patafta, D. 2016. *Reformni pokret i Hrvatska starokatolička crkva 1919. – 1929.* Doktorski rad. Zagreb: Katolički bogoslovni fakultet.

Slika 5.
Apsida crkve okrenuta prema općoj sjevernoj strani

Prikaz filma

1917.

Autor: **Andrej Kozina**[1]

Rat je doslovno i metaforičko gaženje beživotnih tijela. Doslovno, jer kao i naši likovi često pût jest takav, a metaforičko jer je sâm rat gaženje prošlosti i one famozne krilatice da je „povijest učiteljica života“.

Ignorirajući ljudsku prirodu, mi ignoriramo i sebe. Pod time ne mislimo na granice, jer svatko ima svoje, nego imperativ nesavršenstva iste. Ono što gledamo na platnu nadahnuto je istinitim događajima: doživljajima Mendesovoga djeda koji su *patchwork* metodom pretvoreni u filmski narativ. Upravo zbog toga ovaj je film realističan. Njegova poetika proizlazi prije svega iz Deakinsovoga finoga estetiziranja bojom i svjetlom te Mendesovoga kadra, no i

[1] univ. bacc. croat. et phil., student, akozina2@gmail.com

iz tema kojima se bavi: prijateljstvo, smisao života, smisao rata i tako dalje. Ideja da rat dobivaju savršeni potezi nigdje ne piše, ali je nekako *apriorna* presupozicija. No kada bismo išli pisati narativ u kojemu je naš lik „savršen“, ne bismo isti imali. Možda je to i najveći razlog zašto ovaj film klasičan, kao i mnogi. Aristotel u pogledu dramaturgije: koristi one elemente, u priči, koji dovode do maksimalno učinkovite katarze na koncu trećega čina. Ne mislimo pritom da je takvo „igranje na sigurno“ loše, samo da sprječava film da bude više od onoga što mu ono dozvoli. *Ergo*, ako se isti drži u granicama starih, isti je lišen mogućega bolje funkcionalnoga novoga, imperativom. Stepenasta dramaturgija tako se koristi kao glavni postupak, uz nekoliko vještih elipsi. S obzirom na glavnu premisu, sve je nekako lišeno života. Osim nekoliko scena, jedina osoba koja je u tom metafizičkom smislu živa jest okoliš – ali i on umire. To ni na koji način ne umanjuje sjajnu, minimalističku glumu, nego samo pokazuje koliko je onaj aspekt prostor-vremena bio važan umjetnicima. Dokidanje suvišnoga, taj Occamov skolastički koncept, ovdje se izvodi s pomoću paradigme „putovanja junaka“. Mi pratimo priču, pa tako i naše likove na doslovnom i metaforičkom putovanju. S obzirom na ograničenost vremena, autori su prisiljeni izvesti koncept koji Neil Geiman naziva „smiješni šeširi“. Načelno, radi se o tome da se s pomoću lajtmotiva karakteriziraju likovi (npr. rane, navike…). Za razliku od „Dunkirka“, Tarantinovoga najboljega filma desetljeća, gdje su likovi lišeni svih sličnih stilizacija za potrebe ilustriranja surovoga egzistencijalizma, ovdje se ipak našlo trenutaka da kamera stane, doslovno i metaforički, i u neke se stvari više „zagleda“ nego u druge. Film fino balansira akciju i dramu (šetnje uz razgovor, bijeg od kiše metaka). Točnije, razlog zašto naši likovi uopće i putuju, naš *inciting incident* (paljenje fitilja), jest da spase brata jednoga od likova. Likovi se očituju aristotelijanski: kroz pos-

tupke, tako da nasumičnim odabirom partnera za misiju za koju nismo znali da je opasna jednoga od likova, drugi nam je mnogo rekao o sebi. Najveću napetost u filmu stvara činjenica da tamo gdje i nema neprijatelja, oni su na neki način prisutni. To nas podsjeća na Nolanov „Dunkirk“: Nijemce koje nikada nismo vidjeli, a opet su bili cijelo vrijeme prisutni „transcendentno“, ali i „transcendentalno“. Prepreke na koje dvojica mladića nailaze razne su, bilo opasne po život, bilo psihološki i emocionalno teške. Govora ima malo (likovi govore samo kada bi i u stvarnom životu) i više se toga govori kroz geste i mimiku. Primjerice, kada lik naiđe na ženu i dijete ima priliku ostati s njima, ali to ne učini. Svojevrsna poglavlja u filmu predstavljaju lokacije, svaka lokacija nosi svoje probleme, svaka svoje prednosti: negdje zaklon, negdje metak. To posve uvjerljivo prikazuje tu neizvjesnost rata. Tijela ljudi, ali i životinja, rasuta su po putu kojim naši junaci hrabro koračaju, ironično, često ih koriste i kao orijentire, što nihilistički pokazuje da i smrt može biti utilitaristička. Razlog zašto naš dvojac uopće kreće na misiju jest čista sebičnost, govori nam se da će se, ako se dostavi poruka, spasiti mnogo života, ali i brat jednoga od likova. Iz prvih nekoliko scena vidi se da je motiv sebičnost. Tu Mendes vješto propitkuje odnos te „računicu“ života u ratu. Pita likove, ali i nas: Što zaista vrijedi? Što je zaista bitno? Za našega drugoga lika, koji postaje dio te priče bez pristanka, bitno je preživjeti. A za onoga koji želi spasiti brata, bitno je očuvati obitelj. Obadvojica tako imaju snažnu motivaciju za svoj put, ona je posvema više intrinzične nego ekstrinzične prirode, što je na koncu pokretač mnogih unutarnjih, ali i vanjskih sukoba. Kamera ih pritom uvijek prati. Bilo *en face*, iz profila, uvijek smo uz njih i time se dobiva poseban osjećaj prisnosti, ali i opasnosti. Ostali likovi karakterizirani su šturo, uglavnom svojim „uniformama“, doslovnim i metaforičkim i idealima za koje ginu. Propitkuje se tako sama svrha rata,

kao i njegovo amoralno stanje. Činjenica da moralnost (za razliku od „Grebena spašenih“) vodi ozljedama i smrti. Uvjerenja tako postaju ono jedino za što se isplati dati život i to nam je sve jasnije kako se film bliži svojem spektakularnom vrhuncu. Film ne bi bio efektan koliko je da ga nije „naslikao“ veliki Roger Deakins, „slikar“ ovoga djela, jedan od prvih ljudi koji je u svoje ruke dobio poseban kist (novu digitalnu kameru tvrtke Arriflex: ALEXA Mini LF[2]). Deakins u intervjuu koji je dao tom prilikom zanimljivo iznosi metafizičku bît poštivanja medija (da film mora biti film, a digitalno digitalno). Svojevrsnu poetiku čistoće. Naime, radi se o tome da navedeni umjetnik voli čistinu najnovijih objektiva, ono što je posve intrigantno jest njegov pogled na sliku. Deakins želi najčišću moguću sliku; ne želi obljeske, vinjete, nesavršenstvo promjene oštrine – razna nesavršenstva *vintage* modela objektiva[3], želi savršenstvo. Video otvara izjavom da je način na koji ovaj model kamere uz Signature Prime objektive hvata (*eksplicite* računa) svjetlo najbliži onome kako to ljudsko oko zapravo radi. No ta rečenica *I want the lens that shows the word, records the world, the way I see it* („Želim objektive koji prikazuju, zabilježavaju, stvarnost onakvom kakvu je vidim.“), rezultat je stava da takve stvari, nesavršene, pokazuju da ono što gledamo nije stvarnost.

U prezentacijskom videozapisu za ALEXU Mini LF vidimo da digitalno i dalje pokušava dostići svojstva filma simulacijom.

[2] Veličina senzora, kamera snima u pravoj 4K rezoluciji, prije *upscale*, i senzor daje estetičke te optičke kvalitete *large format* sustava (70mm vrpce).

[3] Trend koji se veže uz pokret koji na oštre digitalne senzore dodaje stare objektive te se služi njihovim optičkim svojstvima kako bi kliničku sliku „pretvorio“ u filmsku. Nasuprot tome imamo pokret, koji i Deakins zastupa, a koji smatra da digitalno mora imati svoj identitet i da se pri snimanju trebaju koristiti najnoviji objektivi i slika koja se na koncu dobije mora biti „čista“.

To je zanimljivo jer možemo li onda reći da zaista ima svoj identitet? Prema Deakinsu ima, ako se prihvati kakvo je uz sve prednosti i mane (da nije film). U drugom intervjuu, za film „Skyfall“, koji je također radio dvojac Mendes – Deakins, Deakins spominje nepraktičnost snimanja na filmu u današnje vrijeme, rezultat čega je nedobivanje najboljega mogućega, što ga je prisililo na snimanje digitalnom tehnologijom. Nasuprot tome, Christopher Nolan, veliki zagovornik Vrpce, smatra drukčije te na panelu o umjetnosti filma iznosi argumente zašto se bilo tko, tko to želi, može i danas – jednako efektno kao i prije – baviti filmom. Daje primjere filmaša koji sami u kadi razvijaju svoj negativ, jer je jedan od problema nepristupačnost laboratorijima. Također, sjeća se vremena kada se film trebao prestati proizvoditi jer je Kodak bio pred bankrotom, no do toga nije došlo. Predvodnik digitalne revolucije bio je George Lucas koji je predmetak serijala „Ratovi zvijezda“ odlučio snimati digitalno. Začetnik ideje digitalne kamere bio je Sony pa je simbiozom Sonyja i Panavisiona[4] stvorena i prva digitalna kamera za snimanje filmova (koja je mogla snimati 24 sličice po sekundi, jer je dotadašnji standard bio 30[5]). Kasnije David Fincher Viper (HD) kamerom snima „Zodijaka“, te potom i RED ONE MX (4K) „Društvenu mrežu“. Kamere postaju sve bolje, bliže „kvaliteti“ vrpce te i Arriflex izdaje prvu digitalnu kameru (2K). Prednosti digitalne kamere za Deakinsa su, dakle, uz spomenuti senzor, brzina „filma“, mala forma – intimnost (vidi sliku 70 mm kamere na setu filma Quentina Tarantina

[4] Famozni *rental* otvoren 1953. koji je najpoznatiji po svojim anamorfičnim (način na koji se filmska sličica optičkim putem pretvara u onu sinemaskopa) objektivima, a koji i dan-danas iznajmljuje svoje objektive, kamere (filmske i digitalne).

[5] Glavni problemi digitalnih kamera na početku su bili rezolucija, veličina senzora te dinamički raspon.

„Mrska osmorka“), te mogućnost kombinacije sa stabilizacijskim sustavom Trinity koji nam omogućuje te mirne, elegantne pokrete, kojih je slikopis prepun, a *steadicam* ih nije u stanju producirati tako da istom odgovaraju: *mise en scène* ovoga filma bio je prvotan. Sukladno njemu dogovarali su se setovi. Najveći tehnički problem kod *One take* filmova jest „prolaznost“ kamere. Birdman to rješava „transcendentnim“ modusima. Ovdje s obzirom na to da se radilo o poetskom realizmu, pa i naturalizmu, cilj je bio ne ići previše u metajezik te više boraviti u jeziku. Vidljivom svijetu, ne onom ideja (platonistički postavljeno), raznim tehnikama (spajanjem klasičnih te modernih) sineasti su ostvarili takav efekt, koji je najveći adut ovoga filma, jer u njemu sve nekako „teče“, uz sjajnu metafizičku fotografiju Rogera Deakinsa koji je maksimalno „upregnuo“ novu Alexu. Upravo zbog toga ovaj je film realističan. Njegova poetika proizlazi prije svega iz Deakinsovoga finoga estetiziranja bojom i svjetlom, no i iz tema kojima se bavi: prijateljstvo, smisao života, smisao rata itd. Ovo nije običan ratni film, ima tu neku profinjenost i formalnost koje ga uzdižu na razinu moderne antičke tragedije, bliži je Kubrickovim „Stazama slave“ nego „Spašavanju vojnika Ryana“. Sama ta antička ideja umiranja za vlastite ideale nekako je pogodna za temu rata, jer mnogi umiru za one drugih. Metajezično tu autor propitkuje formalnost te njezinu svrhu u umjetničkom diskursu. Od same tehnike koja je primat do umjetničkih kvaliteta. Naposljetku, ostaje nam se zapitati u kojoj mjeri zapravo umjetnost smije, ili pak mora, moći biti sluškinja, a u kojoj gospodar. Točnije, jesu li oni okovani u Platonovoj spilji gospodari ili su pak Prometeji, gospodari, a Oni robovi iste.

Izvori:

Intervju: https://www.youtube.com/watch?v=lC4eGpfhpm8&t=94s

Deakins – problem snimanja na filmu: https://www.youtube.com/watch?v=KjFJAwXbGyI

Nolan – prednosti filma: https://www.youtube.com/watch?v=wr6N-dyP4y-k

Prezentacija kamere: https://www.youtube.com/watch?v=9Ddgsh-VU_MY

URBANO ISTRAŽIVANJE -
KOMENTAR UZ FOTOGRAFIJE 13. BROJA OBNOVE

Autor: **Nera Meštrović**

Urbano istraživanje (engl. *urban exploration*) u Hrvatskoj je još uvijek bizaran, pomalo čudan i definitivno neočekivan odgovor na usputno dobačeno pitanje čime se baviš. Redovito popraćeno kratkom stankom, teško je složiti politički korektno objašnjenje za to zbunjeno lice koje želiš uvjeriti da nisi neka mutna persona, morbidni čudak ili u najboljem slučaju guska u magli na minskom polju. Što se i zna dogoditi no...kasnije. I tako krene kratak monolog o urbexu, hobiju ili pozivu kako kome, koji nije samo zavlačenje u one ružne napuštene zgrade gdje smo derali odjeću i dlanove kao klinci već totalno odraslo(!), ozbiljno, sustavno pristupanje predmetu istraživanja. S pravim voki-tokijima! Pravim kartama, kvalitetnim lampama i dobrim fotoaparatom. Ono što se s vremenom ne mijenja jest taj osjećaj. Tko god je ikada iskoraknuo sa civiliziranoga asfalta u koprive i drač kako bi virnuo u mrak sive ruševine zamotane u gusti bagrem, poznaje taj lagani adrenalinski zanos što napregne osjetila i prostruja tijelom. Za to žive urbani istraživači. Čak i nakon kompleksnijih, privlačnijih i opasnijih ekspedicija zaškiljit će na neuglednu brvnaru

na koju se oko prosječnog prolaznika ne vrati dvaput. Predmeti toga neumornoga interesa vrlo su raznoliki, mogu to biti javne ustanove ili privatne građevine, lijepe stare vile i čak povijesno-arheološke lokacije, industrije i tvornice bilo kakvoga djelokruga, objekti i danas pečatirani nekim stupnjem vojne tajne. Jedini određujuć parametar cijele priče jest da se radi o napuštenome ili..barem djelomično napuštenome..objektu koji nije u organiziranoj upotrebi. Naša domovina ih na žalost ima dovoljno za jedan dug niz godina bavljenja ovom aktivnošću.

Dug niz lokacija kojima bih mogla predstaviti urbex široj javnosti, za potrebe ovoga tematskog broja podšišan je po socijalističkoj stilistici, na objekte koji su građeni ili su živjeli svoje vrhunce u doba državne tvorevine SFR Jugoslavije. Ovdje se nižu prvenstveno vojne lokacije, u urbexu mi osobno najomiljeniji izvori mraka, mahom sve utemeljene oko 1950. godine i čija je duga izgradnja nerijetko trajala do samoga kraha režima, kraja 1980-ih. Silan je novac ulagan u njihovo podizanje (iako češće, ukopavanje), moglo bi se reći kako je zastrašujuće ogroman dio državnog proračuna usmjeravan u ovu domenu, kao uostalom i kod svih tadašnjih socijalističkih režima koji su dijelili nezdravu paranoju od nuklearne prijetnje. Međutim ta gusta mreža bunkera i podzemnih skloništa u koju su države istočnoga bloka uplitale sve dostupne resurse nije bila namijenjena svome zaduženom građanstvu i narodu, već malenome krugu odabrane političke elite. Tužna okolnost svakako jest i ta da, dok su napokon dovršene, te strukture uglavnom bijahu već odavno zastarjele, i tehnološki i čisto strateški. Hladan zrak struji danas tim mračnim hodnicima kvalitetne gradnje a neiskorištenoga potencijala.

Svima najpoznatiji primjer tadašnje vojne sile bila bi Željava, i njezina priča:

Godine 1956. život je u malom naselju Željava, na istočnim padinama planine Plješevice i budućoj granici država Hrvatske i BiH, uzburkan iznenadnim dolaskom vojnih postrojbi. Nekoliko obitelji iseljeno je iz svojih domova, i premješteno u novoizgrađene kuće na sjevernom rubu naselja. Jugoslavenska narodna armija zauzela je i ogradila širok prostor dotadašnjih poljoprivrednih površina, te pozicionirala vojnike i radnike na nekom tajnom, javnosti neproglašenom projektu. Godine 1968., cijelo desetljeće i 4 milijarde američkih dolara kasnije, napokon je aktiviran objekt Željava. Pod kodnim imenom Klek ili Objekt 505, a ponekad kolokvijalno i "Rupa", dovršena je zrakoplovna baza, podzemni aerodrom i popratna vojarna dakle jedno kompleksno multidimenzionalno vojno operativno čvorište logistike i prakse. Kao baza vrhunski zaštićena od optičkoga prepoznavanja iz zraka (ako isključimo zrakoplovne piste), pozicija inkorporirana u planini Plješevici pružila je i izvrsnu zaštićenost od nuklearnih prijetnji - procijenjena izdržljivost objekta iznosila je preko 20 kilotona, što je za tadašnje standarde predstavljalo vrlo visok prag. Objekt je sukladno svome značaju u tadašnjoj državnoj tvorevini bio opremljen najnovijom industrijom i tehnologijom - Mig 21f-13, Mig 21-U, Mig 21PfM, zatim R, M i K, što znači da se radilo na starijim (U i US) tipovima iz sredine 50-ih, ali većinski ipak novijim modelima 60-ih (PfM i M). Ranih 80-ih godina predstavljen je i nov Mig-29 kao inovacija na globalnoj razini. Njihov uzlet najavljivao se komandom "vihor", i kontrolirao iz nadzorne stanice također inkorporirane u planini, sa podzemnim objektom povezane dizalom. Osim ovih vrijedno je spomenuti i opremljenost klasičnim 2K12kub tenkovskim minobacačima iz '68. Dobra pozicija iskoristila se i na

vrhu planine Plješevice (1.650 m nadmorske visine), gdje je postavljen radarski položaj povezan s europskom i NORAD mrežom zračne kontrole. Postavljeni britanski modeli S-613 uz manje popratne instalacije nadzirali su zračni prostor promjernoga dometa oko 400km. Osim što se radi o najvećoj vojnoj bazi tadašnje države Jugoslavije, Željavu Hrvati pamte i po herojskome činu Rudolfa Perešina, koji je obilježio i tek najavio brojne junačke pothvate Domovinskoga rata. U danima kada je postalo jasno kako se situacija hrvatskoga osamostaljenja nažalost neće moći riješiti mirnim putem već joj osim političko-ekonomskoga pritiska slijedi i otvorena agresija, Perešinov izlet Mig-om 21 prema Zagrebu, Ljubljani te konačno Klagenfurtu i danas odjekuje kao jedan od ključnih simbola otpora nasilju bivše države. Godine 1992. kada su oslobodilačke akcije već buktale hrvatskim prostorom, JNA shvaća kako se omjer snaga mijenja te odlučuje napustiti bazu (samo privremeno, prema njihovim procjenama hrvatskih vojnih mogućnosti). U tu svrhu pripremljeno je sveobuhvatno povlačenje ljudstva, opreme i sve pokretne imovine a sama baza predviđena je za maksimalno onesposobljavanje za moguće iskorištavanje u rukama Hrvatske vojske. U ovim poduzimanjima povlačenja s hrvatskoga teritorija posegnulo se i za ekstremnim mjerama pa je kompletan prostor objekta sustavno miniran i destruiran eksplozivima. Nažalost stanje do danas još uvijek nije riješeno pa su sva neasfaltirana područja visoko rizična za kretanje.

Godina je 2020., i naselje Željava u tišini spava pomaknuto od svoga izvornog položaja. Nedaleko sela, ako pratite liniju obronaka Plješevice i široke ravnice na koju se spušta, otkrit će vam se Objekt 505 - simbol vojnih ambicija Jugoslavije, i simbol hrvatskoga oslobođenja.

Osim "bihaćkog aerodroma", koji je danas vrlo prisutan u javnome forumu, osvjetljen aktualnom migrantskom krizom kao novim oblikom sigurnosne prijetnje našoj Domovini, u vojnoj domeni kojom želim predstaviti urbex izdvojila sam i neke češće, ali ne i manje privlačne objekte.

Temeljna stavka funkcionalnoga vojnog mehanizma, a često zanemarena i podcijenjena, jest komunikacija. U Jugoslaviji to su bile radio relejne postaje, stalnoga ili privremenoga tipa. Čvorovi ove komunikacijske mreže postavljali su se u skladu s uvjetima radio-relejne veze (koja se standardno vršila na visokim frekvencijama, pa i u mikrovalnom području), na povišenim nadmorskim visinama i udaljenima od civilnih naselja i prometnih putova. U vojnim arhivama znaju se navoditi kao "meteorološke stanice" kako su se predstavljale građanstvu. Prosječna radiorelejna postaja dugoročnog tipa nalazi se na visinskom, teško pristupačnom području, a strukturološki je podijeljena na dvije zone - nadzemnu i podzemnu. Osim građevine jednostavnog i skroz običnog izgleda, nekoliko antenskih stupova i manjih okolnih struktura (primjerice heliodrom, nadzorni postovi, platforma za prikupljanje kišnice itd.), glavno mjesto radnje nije vidljivo na prvi dvogled. Ta neupadljiva nadzemna kuća zapravo skriva svoju podzemnu presliku, ukopanu duboko u brdo zajedno s tunelskim izlazima orijentacije vertikalne (ventilacijske) ili horizontalne (protuudarne, tzv. "brkovi"). Otprilike isti tlocrt ili barem princip gradnje slijede primjerice Guslica, Panos, Promina i Ćelavac. Većina je postaja stiglo biti stavljeno u pogon te su zbilja i ugostile pokoju generaciju ročnika, s apsurdnom iznimkom Guslice, dovršene tik pred kraj 1980-ih, jedva se oglasivši prije no što je mirnim putem predana oslobodilačkim hrvatskim snagama. Istu bijelu zastavu mirno su razvili i Promina, Ćelavac te

Kuk-1 ali i Panos, objekt smješten među nepristupačnim velebitskim valovima, prema pričama oslobođen osobnim i lovačkim oružjem u odlično koordiniranoj akciji iz dva smjera, sa strane kontinenta i sa obale na zapadu.

Vrijedno je ovdje spomenuti i privremenu, ili možda prikladnije poziciju Šašina Greda, danas teško miniranih okolnih područja (kao i zapravo svaka navedena vojna lokacija). Ovaj radarski punkt smješten je na ravničarskom terenu u široj okolici Siska, no itekako je dobro služio svoju ulogu i u rukama JNA i pod kasnije preuzetim hrvatskim upravljanjem.

Kao posljednji vojni objekt spomenula bih jedan poseban pothvat svojih urbex arhiva, Objekt 182. Maleno brdovito naselje Žrnovnica ponad Splita jedno je od onih mjesta koja se prikazuju samo na kartama krupnijih mjerila. Žrnovnica ipak, skriva i tajne - njena djeca se igraju pod budnim okom starijih koji paze da ne skrenu s puta. Stari još čuvaju sjećanje na ne tako davne tajne ukopane pod naizgled nevinim delmatskim brdima.

Kodnoga imena Objekt 182 izgrađen je 1950-ih (i kasnije, 70-ih nadograđivan) podzemni vojni kompleks Vojno-pomorske oblasti. Kao središnji operativni centar i rezervno zapovjedno mjesto za ratne operacije, objekt je služio slijevanju i koordiniranju informacija prikupljenih sa radarskih i promatračkih postaja diljem Jugoslavije. Jedan od radara ostao je i danas ukopan u brdo, usmjeren prema zapadu. Uloga ovoga centra bilo je mornaričko i zrakoplovno upravljanje visokorizičnim i borbenim situacijama na Jadranu, uz komunikaciju sa svim većim vojnim pozicijama u državi. U slučaju neposredne nuklearne opasnosti objekt je mogao izdržati atomske

udare do 20 kilotona. Od nekoliko ulaza koji su danas zatvoreni, kao jedini mogući ostao je otvoren ventilacijski šaht s ljestvama, promjera 2m, i dubine 60 metara. Objekt 182 danas je pod vlasništvom i stalnom kontrolom Oružanih snaga Republike Hrvatske.

Uz vojne, totalitarni je bivši režim prikazan u svome političkom (politička škola Kumrovec) te izvršnom autoritetu (Goli otok). Obzirom kako se radi o jednom izrazito popularnom lokalitetu u urbex krugovima pa i na međunarodnoj razini, Kumrovec je začuđujuće dobro očuvan objekt s mnoštvom opstalih detalja i predmeta. Većinom se, doduše, radi o polutruloj propagandnoj literaturi te evidencijama knjižničkih dugova i zakasnine tadašnjih polaznika, no sve je to pravo bogatstvo u odnosu na uobičajeno stanje tako pristupačnih lokacija. Mnogi ga kolege obilaze više puta jer je svjedok jednom ružnom običaju sebičnih fotografa - poznat prizor otvorenog bara sa visokim stolcima zaraslima u paprat zlonamjerno se kida i uništava, kako bi se spriječio isti lijep kadar budućim prolaznicima(!). Zgrada škole danas je u privatnom stranom vlasništvu, i pokrenuti su neki još nam nepoznati planovi za njenu restauraciju i upotrebu.

Goli se otok, s druge strane, posljednjih godina pretvara u egzotičnu turističku destinaciju s jeftinim, minimalnim ulozima (te sukladno nedostojnom ponudom u odnosu na potencijal). Jednom davno dok razorni masovni turizam još nije zajedrio našim obalama, vez na otoku nije bio siguran i do njega su rijetki nautičari mogli samo čamcem. Tada se mogla vidjeti raznolika ostavština nekadašnjeg zatvora, instrumenti, predmeti i metri, metri žice, a priče o jugoslavenskoj pravdi u nevinog prolaznika urezivao je divlji vjetar i zapeklo usijano sunce.

O stravama Golog otoka pišu se romani i znanstveni radovi, stoga je uzaludno opisivati ga u kratkih nekoliko rečenica, ma koliko mučnih superlativa pokušali ugurati. Posljednje lokacije koje ću brzo izdiktirati su čisto civilne, javne, radničke. Osim Maraske u gradu Zadru koja postoji još od 1768., cementara u zagrebačkom Podsusedu podignuta su u doba Jugoslavije (kao i primjerice tvornice Bagat i Bania). Upravo zbog osnivanja cementare uspostavilo se i razvilo cijelo podsusedsko naselje. Priča se kako se tada, u ta vremena radilo, kako je posla bilo i (pre)živjeti se moglo. Varka je to dugoročno neodržive gospodarske koreografije, koju su velikim dijelom nosile donacije, ili plaće, velikih sila obje svrstane strane. Iako bi se iste tvornice svojim načinom rada brzo ugasile, sudba im je inducirano ubrzana krajem 1980-ih godina kada je atmosfera u državi najavljivala promjene. Njihova propast također je ostavština socijalizma.

Ovisnost o vanjskim čimbenicima najtransparentnija je na primjeru hotelskoga kompleksa Haludovo na otoku Krku, od početka financiranoga priljevom stranoga novca. Izgrađen je prema nacrtima arhitekta Borisa Magaša, kao velika iznimka tadašnjim ograničenjima u stranim ulaganjima - osnivač Bob Guccione, direktor Penthouse magazina, uložio je 45 milijuna američkih dolara za izgradnju ovoga kompleksa kao simbola otvaranja Zapadu i slabljenja tenzija Hladnoga rata. U službenom vlasništvu riječkoga Brodokomerca 1972. otvoren je Penthouse Adriatic Club Casino, u tome trenutku najluksuznije odmaralište na prostoru jugoistočne Europe. Kompleks je zapošljavao lokalno i američko osoblje, među kojima i slavne penthousove hostese, uključujući playboyeve “Zečice” koje je sam Guccione prozvao “novim snagama Hladnoga rata”. Superelitni gosti hotela u principu nisu plaćali svoj smještaj, kompenzira-

jući troškove u kockarnici, no ta praksa rezultirala je bankrotom već prve godine od otvorenja. Među istaknutim posjetiteljima knjige gostiju ističu se potpisi Henryja Forda mlađega, Silvija Berlusconija, Saddama Husseina, Edsona Arantesa do Nascimentoa (ukratko Pelé), te i Paula Rosenkeimera, vlasnika svjetski poznatog Linder Solingen proizvođača noževa.

S krahom ekstravagantne jednogodišnje Penthouse ere počinje ona sljedeća, s Haludovo Palace Hotelom nazvanom po obližnjoj plaži, ostajući u rangu luksuza ali pristupačnijem lokalnoj elitnoj populaciji, većinom političkoj. Početkom Domovinskoga rata hotel prestaje s radom i biva prenamijenjen za prihvat izbjeglica, sve do 1996. kada loše provedenom privatizacijom kreću brojne smjene vlasnika. Godine 2001. posljednji gost vraća ključeve na recepciju i od tada do danas kompleks je prepušten propadanju i destrukciji. Ideje za obnovu aktualne su i danas no nijedan pregovor, od Armenaca do Rusa, još nije urodio konačnim stiskom ruke.

Ovime se konačno zatvara naša izrazito skromna pregledna lista napuštenih objekata iz doba i teme socijalizma i komunizma. Njihove priče skrivaju još mnoštvo intrigantnih detalja, koje je možda bolje prikazati nekom drugom prilikom. Sam kraj ovog prikaza, svjesna privlačnosti izvancivilizacijski nepripitomljene aktivnosti urbexa neiskusnim entuzijastima, budućim lovcima na tajnovito i estetiku ružnog, zatvorit ću upozorenjima.

Rad ozbiljnog urbexaša započinje daleko prije same ekspedicije, prikupljanjem svih dostupnih podataka o predmetu istraživanja, povijesti, kontekstu i razlozima svake razvojne faze. Srećom živimo u vremenima kada je znanje dobro umreženo i dijeljeno na pikseliziranim javnim površinama stoga najosnovnije in-

formacije nije teško iskopati dok za ostale, preciznije ili osjetljivije detalje postoje knjižnice i arhivi te osobna svjedočanstva ako je do njih moguće doći. Među svim izvorima onaj ljudski je od neprocjenjive vrijednosti. Smjernice i upute temeljene na neposrednom iskustvu na objektu, a u rijetkim slučajevima i pridruživanje ekspediciji u svojstvu vodstva i pratnje, za neke riskantne lokacije predstavlja pravi sigurnosni pojas te konačnu razliku između izvedivoga i neizvedivoga.

Velika većina sigurnosnih ugroza minimizira se trima osnovnim faktorima: kvalitetnom pripremom svih dostupnih saznanja o objektu, zatim dobrom opremljenošću koja pokriva širok raspon potencijalnih situacija te razboritom politikom kretanja na lokaciji. Ta tri koncepta, dragi Obnovitelju, najvažnija su stvar u cijelome ovom tekstu.

Osim povijesti objekta istraživači se pokušavaju pripremiti za sve potencijalne situacije, što uključuje kontekst lokacije na koju se dolazi. Čak i prije trenutno razbuktale migrantske krize smještaj napuštenih objekata otvara mogućnosti za ugroze - unutar naselja to su ljudi upitnih namjera i duševnog zdravlja, a izvan naselja to su i ljudi (na terenu pogodnom za razne kriminalne aktivnosti) i divlje životinje koje (također) traže zaklon. Jednom kada se dospije pred lokaciju, potrebno je u smirenom tonu izvidjeti, osluhnuti, osjetiti situaciju prije ulaska. Razborita politika kretanja objektom znači jednostavno maksimalnu moguću senzornu pozornost. Grupe se drže zajedno ili su u stalnom kontaktu radio stanicama, u prostoriju se ne ulazi bez svjetlosne provjere stropa i poda (posebice provjera strukture kod stepeništa), na podove prekrivene bilo kakvim materijalom se ne staje dok se ne vidi postoji li ispod čvrsto tlo. Zvukovni doživljaji također su znakoviti - simetrični, repetitivni zvukovi neutralni su

i prihvatljivi, nesimetrične treba proučiti. To i ostala znanja tog tipa najbolje se stječu osobnim iskustvom ali i razboritim, promišljenim pristupom. Vrhunska skupa oprema, najspecijalniji survival kit ne može pomoći toliko koliko polagana pozornost i ne-neozbiljnost.

Obzirom da istraživači u svakom slučaju predstavljaju svojevrsni "trespassing", neovlašteno kretanje prostorom (većina objekata u vlasništvu je države ili lokalne jedinice), nije strana situacija susresti policijska i nadzorna tijela. Dapače, uniformiranom ljudskom licu na napuštenom objektu se iskreno radujete i pozdravljate, jer neko drugo, u civilu, ima upitne namjere.

Urbex je zabavna stvar, pogotovo ako volite zemljopis, tlocrte i karte. Istupiti sa ucrtanoga puta kako bi se sirovom orijentacijom i krčenjem šikare na kiši i vjetru u divljini prepoznala naznaka neke pravilne strukture, minijaturne puškarnice ili linije nekadašnjeg krova, neopisivo je uzbudljiv osjećaj. Pratiti makadam uz JNA znakove zabranjenog prilaska istraživaču znači biti na dobrom putu. U Lijepoj Našoj međutim, poneke rute treba izbjegavati u širokom luku. Gotovo sve vojne lokacije navedene u tekstu teško su, planski i sustavno minirane. Na putu za Panos, Prominu i Željavu držiš se isključivo staze, a i njome polako koračaš napregnutih osjetila. Na Željavi i na Šašinoj Gredi sa asfaltirane površine ne istupaš ni u slučaju nužde. Ni u slučaju nužde.

Na kraju dakle, s ne-ugodnom mišlju kako će ovaj tekst i fotografije nekima biti poticaj za samostalne pothvate, ponovila bih najbitnije: tek sa kvalitetnom pripremom svih dostupnih saznanja o objektu, dobrom opremljenošću koja pokriva širok raspon potencijalnih situacija te razboritom politikom kretanja na lokaciji, urbex je i zabavna stvar.

KNJIŽEVNOST

Botticelli u Venetu

Davor Stipan

Uistinu je teško pronaći Noale. *Terraferma veneziana* ima bezbroj gradića razasutih među beskrajnim kružnim tokovima. Dobar sam s GPS-om. Štoviše, izvrstan. Svejedno sam se dobrano namučio kako bih došao na odredište. Odredište koliko i ishodište.

Umjesno namješten i relativno jeftin apartman niti desetak kilometara od Venecije. Noale. Grad iz kojega ću se idućih sedam dana svakim jutrom otisnuti u Presvijetlu.

Hvala ti, sveti Kristofore, što si me čuvao na putu.

Nisam ni parkirao automobil, a već pored svojega prenoćišta ugledah široki portal s natpisom *Wine bar Al Portico.* Nije mi bila mrska ideja da nakon cjelodnevnoga tumaranja venecijanskim labirintom odahnem uz čašu gustoga Amaronea i nekoliko *cicchetta.* Venecijanci obožavaju te sitne zalogajčiće „s nogu“.

Zovem Gabriellu.

– *Arrivo in un minuto*! – reče zadihano. Stigla je za manje od minute.

U onoj lepršavosti plave kose i nježnosti lica, podsjetila me na Botticellijevu Veneru u firentinskom Uffiziju.

Dva poljupca i srdačan zagrljaj. Ostao sam prenut. Mora da smo mi dinaridi, uslijed formalističkih i često mlakih rukovanja, zaboravili na tople ljudske pozdrave.

Moj domaćin ima jako lijepo ime. Gabriella. Jednom sam sanjao anđela Gabrijela. Dakako, svi u životu svašta sanjamo, a često, posve naivno, pridajemo snovima neka značenja. To je opasna igra lakomislenika. Let, pad, mačka, zubi i slične pojave. Gluposti.

Ipak, sjećam se svojega stanja kada je Gabrijel stajao pored mene... Spokoj, sreća, punina, Istina. Ljubav onkraj snova. Čak sam i znao da je to upravo taj arkanđeo. Gabrijel. Onaj koji je pomogao Mojsiju razdvojiti Crveno more i Djevici Mariji navijestio da će roditi Sina Božjega.

Glasniče najvažnije vijesti u povijesti svijeta, učini bedem oko nas koji se trudimo živjeti evanđelje.

Svanulo je jutro u Noaleu. Iako nemiran u iščekivanju ljepota koje će mi se danas prosuti pred očima, teško se odvajam od gorkoga *espressa* u zelenom i mirisnom vrtu svojega apartmana. Mislim na Tiziana, Veronesea, Bellinije, Tiepola, Držićev grob i Rivu dei Schiavoni na koju su Hrvati stoljećima iskrcavali slavonske trupce hrastovine i blokove istarskoga vapnenca kako bi Venecija bila to što je danas.

Ključ je već u bravi. Motor Giuliette željno zagrmi. Jurim put lagune.

Ima nešto divno u samoći. Umjetnost se jače veže za srce, a svaki korak prepun je Boga. Nema mjesta za drugo. Kaže sveti Pavao Korinćanima: „Rado bih da budete bezbrižni. Neoženjen se brine za Gospodnje, kako da ugodi Gospodinu. A oženjen se brine za svjetovno, kako da ugodi ženi, pa je razdijeljen."

Jednom će uz Božju volju, nadam se, doći i sveti sakrament predanja drugome. Do tada sam zadovoljan sebičnom činjenicom da me ispunjava jedino On i bajkovite fasade palača na Canal Grandeu.

Serenissima... Kraljica mora.

O tom čudu, ipak, nekom drugom zgodom.

...

Laguna je usnula. Večer polaže svoje umorno tijelo nad Noale.

Grad od nekakvih petnaestak tisuća ljudi pod mjesečinom. Uvijek sam volio noćne šetnje bez ljudi. I onaj prisni odnos s Ocem i samim sobom u tišini mračnih ulica.

Prolazim Piazzom XX. Settembre. 20. rujna 1870. godine. Mnogi trgovi u Italiji nose taj naziv. Tada je okončan *Risorgimento* – dugi proces talijanskoga ujedinjenja pod kraljem Vittorijem Emanuelom II. To je onaj prpošni konjanik pred blještavim mramorom Oltara domovine na Venecijanskom trgu u Rimu. Sa svih rimskih uzvisina vidi se ta, kako je Rimljani zovu, pisaća mašina, zubna proteza ili svadbena torta od građevine.

Moderni Talijani nisu ni plahi odraz svoje povijesti. Manipulativni, posve iskomercijalizirani, neumorni sakupljači profita, priprosti i neotesani. Ni traga nekadašnjoj intelektualnoj britkosti i likovnoj profinjenosti. Polakomila se i pozapadnila nekoć najsuptilnija nacija svijeta. Prostituirala svoju narav.

Zemlja sv. Franje, sv. Rite, sv. Tome, sv. Padre Pija, sv. Katarine Sijenske, sv. Benedikta i mnogih drugih svjetionika nad morem ognja i sumpora, danas je, po dobnoj strukturi svojih žitelja, najstarija zemlja Europe! Zašto? Jednostavno: uz gnjilež liberalnih vrijednosti (koje nisu i nikad neće biti odraz spoznajnoga i misaonoga napretka, već isključivo zrcalo kulture koja prezire Boga i sve Božje), a koji je u Italiji uzeo maha, ovdje su ozakonjena istospolna partnerstva i legaliziran je pobačaj.

Ja ne vjerujem nikome doli Kristu Kralju i presvetoj riječi Božjoj koja kaže o homoseksualnosti: „Ne varajte se muškoložnici...“ O pobačaju, pak, posve je dovoljna peta zapovijed. „Ne ubij!“

Talijani još uvijek baštine posebnu čar u udvaranju stranim gospođicama. Ležerni stil života koji ih je krasio ipak sve više kopni. Jedino značajnije što im je ostalo od nekadašnjega neodoljivoga štiha jest moda. A i to, kako gdje. Srednja i donekle sjeverna Italija

u tome prednjače. Na jugu i u manjim mjestima sve je i dalje do krajnje ispraznosti pomodno. Muškarci koji obožavaju pokazivati dlakave gležnjeve usred ciče zime i žene u muškim majicama s natpisom GAP.

Noćne misli.

Odlazim do Santi Felice e Fortunato Martiri. Renesansna crkva posvećena mučenicima iz 4. stoljeća, braći iz Vicenze. Umrli su za Krista pod Dioklecijanovim progonima. Kao i splitski zaštitnici sveti Dujam i sveti Anastazije. Često osjetim gorčinu kada čujem hvalospjeve splitskom mučitelju Isusovih sljedbenika.

Slatku utjehu pruža mi što se u tvojem mauzoleju, Dioklecijane, ne štuje tvoja ruka smrti, već Križ života.

Naš zaštitniče blaženi, o Dujme slavni biskupe, milostiv nam budi.

Vraćam se u svoje odaje. Sutra me čeka Torcello, prva naseobina lagune dok duždeva još nije bilo.

Gabriella je na sve pazila. Od prhkih jutarnjih kroasana do rezervnoga ključa ispod žardinjere s ljubičastom bugenvilijom. Najviše veseli što je stavila mrežu protiv komaraca na prozorska okna. Ti mali vampiri ovdje su pregladni.

Aprilia se proizvodi u Noaleu. Jedan od izdanaka bogate talijanske auto-moto industrije.

Vozim Autostradom A4 prema Trstu. Venecije sam se nasitio. Razmišljam o Gabrielli i njezinoj plavoj kosi na ljetnom lahoru, što se mrsi k’o Venerina u Uffiziju.

Na radiju Enrico Caruso.

Su passeggeri, venite via! Santa Lucia! Santa Lucia!

Assunta

Davor Stipan

Kišilo je pri dolasku u Orvieto. Tako su čudesni ti urbani dragulji Umbrije i Toskane kada akropolski sviju gnijezdo na svojim brežuljcima. Ovdje je to još i naglašenije, budući da se do grada stiže uspinjačom. Svi medievalisti s Odsjeka za povijest umjetnosti zadarskoga sveučilišta na kojem sam studirao s velikim su zanosom govorili o Santa Mariji Assunti. I ja sam bio među njima. Umjetnost romanike i gotike, kolegij koji je slovio kao najteži najlakše sam položio.

Santa Maria Assunta... Katedrala Uznesenja Marijina.

Često se u pregledima srednjovjekovne arhitekture u središnjoj Italiji naglašava bezvremenska ljepota sijenske i firentinske prvostolnice. Možda i malo nepravedno. Siena i posebno Firenca u svojoj kulturološkoj potki posjeduju izniman identitet. Sve strukture ljudske misli i paleta besprijekornoga stvaralaštva slile su se u jednom trenutku povijesti u Toskanu. Čini se da je to nagovijestilo buduće drhtajuće disanje svih onih posjetitelja koji gube sebe pod kupolom Brunelleschija ili čipkom fasade sijenskoga Duoma. Orvieto je ostao po strani...

Zlate se mozaici nad portalskim lunetama. Rođenje Bogorodice, krunidba Bogorodice... Kroz prohladnu proljetnu kišu tanki mlazovi zalazećega sunca probijaju svoj put do katedrale. Ona, onako divna, sama, bez polifonije turističkih glasova, naglo zablista na sivoj pozadini neba.

U tom trenutku, kao da začuh riječi svetoga Bernarda iz Clairvauxa: *Uzlazeći iz pustinje, Kraljica je svijeta postala, u svojoj*

raskoši lijepa i ugodna anđelima Božjim.

Nikad me se nije dojmila gluha praznina lađa firentinske Santa Marije del Fiore. U polikromiji kamena (svojstvenoj mnogim ovdašnjih bogomoljama) unutrašnjosti Assunte, pronašao sam i mir i nadahnuće. Čak i ono otvoreno drveno krovište bilo mi je milije duši od snažnoga križnoga svodovlja u Firenci. Dolazim do posljednjega traveja pred transeptom znajući što me čeka.

Iz knjiga se sjećam Luce Signorellija i onih njegovih aktova što se izvijaju pred demonskim batinanjem pomoćnika oca laži. Sada sam tu, pod grotlom tih tjelesa koja ne samo da vidim već i čujem, njušim ih, znojim se. S Fra Angelicom, Luca je početkom 16. stoljeća završio „Posljednji sud" na zidovima kapele San Brizio.

Pogledom prebirem po licima, grču, jauku srca...

O moj Isuse, oprosti nam naše grijehe, sačuvaj nas od paklenoga ognja...

Časna sestra Dolores požuruje me na molitvu s druge strane transepta.

Kapela platna iz Bolsene. U obližnjem gradiću na obalama vulkanskoga jezera 1263. godine služena je euharistija. Rafael ju je prikazao na freski u apostolskoj palači Vatikana. Krv je kapnula iz hostije na maleni kvadrat svećenikovoga korporala.

Slava Tebi, Isuse.

Koljena već sama traže klecalo. Časna sestra Dolores započinje molitvu.

Nebo nad Assuntom raščistilo se. Poprimilo je one jasne modre boje predvečerja kao kad je kod nas bura. Krovovi Orvieta oštro su se ocrtavali u sutonu. Čim sam zašao u Viu del Duomo,

tamo pored guste krošnje La Piazzete, osvrnuo sam se i vidio zlatne mozaike pročelja u malenoj lokvi među granitnim pločama.

Odraz Uznesenja. Čuj naše molitve, Ružo Otajstvena.

Skrećem desno u Corso Cavour, dugačku ulicu koja presijeca Orvieto poput riblje kralježnice na dva dijela. U urbanizmu postoje gradovi s takvim, tzv. ribljim tlocrtom. Možda Orvieto i nije najbolji primjer, no naša Korčula zasigurno jest. Školski primjer, reklo bi se.

Dok se spuštam prema uspinjači kojom ću se, u ovom slučaju, ipak spustiti, a ne uspeti, osluškujem tišinu ove žile kucavice grada. Nema vreve, nema Azijata s kamerom u jednoj i fotoaparatom u drugoj ruci. Nema ničega doli čiste poetike starih fasada prekrivenih lončanicama s crvenim pelargonijama i pokojom umbrijskom staricom.

Mir, harmonija i Majka. Orvieto.

Kako su gradili Assuntu? Kako su slagali one skladne linije od bijeloga travertina i plavosivoga bazalta na njezinim bočnim zidnim licima? Kako su ju oslikavali, klesali njezine svetce, temeljili? Čujem da je u novosagrađenoj Zdravstvenoj školi u Splitu ubrzo počela otpadati fasada. A kasnosrednjovjekovne ruke iz Orvieta nisu imale ni struje ni suvremene tehnologije, a ni suvremenih materijala. Možda su imale više ljubavi prema Majci, više vjere. U neprolazno. U vječno. U Boga.

Sjetih se naših, recimo modernih, crkava. Ježim se od tih betonskih tvorničkih hala na koje je postavljen križ. Tu se ne radi o pitanju istine o sveprisutnosti Svevišnjega, već o našem poštovanju Svevišnjega. Kraljevi zemaljski, kancelari i političari žive u blještavim palačama punim pozlate i brokata, a Putu, Istini i Životu, mi vjernici gradimo betonska čudovišta bez trunke duhovnosti. Kralja

neba i zemlje smjestili smo u sivu, ružnu kocku. Tugu današnje arhitekture.

Pred raskošnom pozornicom opsjene i laži koju su patetičnim zanosom gradili arhitekti kulture smrti od Francuske revolucije naovamo, mi smo ustuknuli. Kako u molitvi, poniznosti i nesebičnom davanju tako i u gradnji zemaljske kuće Oca. Uvijek treba stremiti k Nebu, ovozemaljsko je prolazno. No ja, bijedni grješnik, u srcu osjećam da Ti, Gospode, nisi zaslužio da se kruh i vino pretvaraju u Tvoju krv i tijelo u armiranobetonskim kavezima. I mala, skromna poljska kapela ima više ljubavi za Tebe.

Smračilo se. Uspinjača tiho klizi prema parkiralištu. Dolores mi daje šiltericu s našom šahovnicom.

Na Autostradi del Sol pjevamo: *Naša Majko, naša zoro zlata...*

Crtice s Istoka

od Nila do Žutog mora

Ivo Mišur

Velika, duga i teška putovanja imaju bar jednu dobru stranu, pored tolikih rđavih: da nas spasavaju od površnih sudova i jeftinih refleksija, upravo tom svojom dužinom i težinom. Gledajući širinu i raznovrsnost sveta oko sebe, čovek *postaje obazriv u zaključcima i izbirljiv u izrazu.*

Ivo Andrić

Tuđinac ne može shvatiti jednu zemlju, pa čak da u njoj živi godinama. Može ju samo bolje upoznavati. Kratkim putovanjima od nekoliko dana i kontaktom s lokalcima dobiju se bljeskovi jedne kulture, zemlje i naroda. Ono što nas se najviše dojmi ono je u čemu se najviše razlikujemo. Kad se posjećuje daleka i nepoznata zemlja, valja otvoriti četvere oči i četvere uši te upijati. Nije dobro kada se dođe s predrasudama, pozitivnim ili negativnim. Češće su one pozitivne o radnoj etici Kineza ili duhovnosti Indijaca nego negativne. Lijevo orijentirani pojedinac mogao bi tijekom boravka u Kini izvući pogrješne zaključke o superiornosti komunizma gledajući brzi napredak te zemlje. Pogledajte komunizam u Kini i pogledajte onaj na Kubi. Pogledajte kapitalizam u SAD-u i pogledajte ga na Haitiju. Upitno je može li Zapad uopće može pokoriti Istok u bilo kojem pogledu. Kulturološki su korijeni preduboki. Zapadnjaci Istoku mogu samo dati ideju i simbole (crvena zvijezda) koju će oni prilagoditi sebi te pronaći svoj put.

Neku zemlju možeš upoznati na tri načina. Prvi je čisto turis-

tički, kratko boraveći i obilazeći znamenitosti. Ovo je najpovršnije i najmanje naučiš. Drugi je način dugotrajnije preseljenje iz raznih razloga. Tada za razliku od turističkoga upoznavanja zemlje upoznaješ lokalce. Na ovaj si način ograničen jer ne možeš posjetiti mnogo zemalja. Treći je način kombinacija prvoga i drugoga, a to je poslovni put. Na ovakvim putovima boraviš kraće u stranoj zemlji, ali si prisiljen raditi s lokalcima te tako upoznaješ njihovu zemlju mnogo brže i bolje nego obilazeći muzeje i turističke lokalitete.

U svojim kratkim putovanjima na Istok ne mogu proniknuti u njegove tajne i pisati kao da ga poznajem. Godine življenja ne bi mi bile dovoljne da steknem dovoljno znanja da pišem. Ovo nisu zapisi o Istoku, već moja zapažanja s Istoka.

Egipat

Kairo sam posjetio dva puta. Bilo je to u rujnu 2017. i početkom prosinca 2019. godine. Otišli smo u Gizu, vidio sam piramide, no tamo nisam doznao mnogo o Istoku. Nisam bio ni zadivljen. Piramide su bile svjetsko čudo dok nije bilo nebodera. Danas teško da ove građevine mogu zadiviti nekoga svojom veličinom. Ipak, riječ je o svjetski poznatom lokalitetu koji svi žele vidjeti i kraj kojega žele biti fotografirani. Sve važnije postaje biti viđen na društvenim mrežama na povijesnoj lokaciji nego vidjeti ju. Što je i razumljivo, jer pretraživanjem na Googleu neku građevinu možeš pogledati iz raznih kutova.

Ispod piramida sve vrvi sitnim trgovcima koji žele preveslati naivne turiste i izvući što više novca. Vrlo su uporni i prepredeni. Sami se nude da će vas fotografirati s vašim fotoaparatom ispred piramide i nakon toga traže novac prije nego li vrate fotoaparat. Dogovoriš se za jahanje deve za jednu cijenu, ali za spuštanje s deve

traže još novca. U ruke ti tutnu *gift for you* i nakon toga traže novac. Čitao sam na *TripAdvisoru* komentare preplašenih Amerikanaca koji su „fasovali“. Najbolja je obrana ignoriranje, ali potpuno ignoriranje. Osobno iskustvo s jako upornim trgovcima koji te prate i ne žele ostaviti na miru doživio sam već prije na sajmu u Vrapčićima kraj Mostara. Tamo su Romi prodavali naočale. Tako da meni ovi trgovci nisu bili toliko napasni. Ako je netko bio u Vrapčićima, neka samo zamisli deset puta više napasnika i to je doživljaj koji svaki turist prođe kad posjeti piramide. Postoji u blizini kućica s natpisom *Tourist police*, no ne znam koliko je učinkovita.

Egipćani nisu toliko tamni kakvima ih zamišljamo. Zato je nekad teško prepoznati stranca na ulici Kaira. Ipak, tuđinac se nepogrešivo razlikuje od domaćih kada prelazi cestu. Njegove su kretnje užurbane, pokreti nagli, a oči pune straha i napetosti. U Kairu je promet divlji te zaista treba znati prijeći cestu. Zebre i semafori imaju fakultativni značaj pa se među gomilom automobila u pokretu provlače pješaci. Za prijelaz na drugu stranu moraš se stopiti s tom rijekom vozila. Svaki nagli pokret može biti koban. Arapi prelaze polaganim, opuštenim korakom. Iz ovoga izvire nekakva filozofija prelaska ceste, a iz nje i opći stav prema životu Afrike općenito. Ne žuri se, ne brini se, od nečega se mora umrijeti i što god se dogodilo, život ide dalje. U zapadnjačkim očima prelazak preko ceste na neoznačenom mjestu znači izlaganje života pogibelji. Na Istoku opasnosti u ovom podvigu nema jer su naučili svakodnevno gledati smrti u oči, odnosno haubu.

Truba se na zapadu koristi kao zvučni znak opasnosti ili izražavanja uzburkanih emocija. U Egiptu je sredstvo komunikacije: „Pomakni se, dolazim s lijeva“. Prometne trake nisu nešto čega se treba strogo držati, barem u Kairu. Tamo gdje su iscrtane tri, formira

se pet kolona. U cijelom višemilijunskom gradu samo sam na rijetkim mjestima vidio semafore. Bez obzira na to, promet se odvija. Većina automobila u Kairu je izgrebana, udarena, udubljena. Očito nitko takve manje nezgode ne shvaća ozbiljno jer nitko te ogrebotine ni ne sanira. Kad malo promislim, to je mnogo normalniji pristup automobilima nego na Zapadu gdje se doživljava živčani slom ako netko ključem prođe preko vrata radi lošega parkiranja. Uz sve ove nepravilnosti i fleksibilno shvaćanje prometnih pravila, promet zaista funkcionira. Na Zapadu se na promet gleda kao na izvor opasnosti, iako je višestruko sigurniji nego istočnjački.

Vozeći se gradom, vidljivo je dosta kršćanskih koptskih crkvi. Domaćin nam je rekao da su Kopti vidljivi i prisutni u javnom životu, no ne tako brojni kao što brojnost njihovih crkava uz cestu stvara dojam. Postoji i koptska četvrt. Tijekom došašća cijeli je grad okićen lampicama. Božić se slavi kao komercijalni blagdan.

Grad nije pun uniformiranih hidžaba i feredža kao što sam mislio prije posjeta. Većina žena, otprilike 70 – 80 %, pokrivena je samo maramom i vidi im se lice. Oko 10 % pokriveno je tako da im se vide samo oči, a jednako je toliko nepokrivenih. Moguće je da je dio „otkrivenih" kršćanki Koptkinja. Žene se uređuju i dotjeruju, šminkaju, a marame su raznih boja i uzoraka te zaista lako plijene pozornost. Na tijelu nose kardigan na puce, koji obično seže do koljena i otkopčan je. Da čak i one kojima samo oči vire mogu biti seksualno privlačne uvjerio sam se više puta. Kad prolazi žena s dekolteom, muškarci ju gledaju, kad prolazi žena u hidžabu, muškarci ju gledaju. Arapkinje su lijepe, pravilnih crta lica, crnih obrva i kovrčave crne kose. U prosjeku su nešto punašnije od Hrvatica.

U restoranima i kafićima ne poslužuje se alkohol. Postoji, doduše, arapska verzija bezalkoholnoga piva Birel koje je zaista

odlično. Postoje specijalizirane trgovine za alkohol. Hrana se u restoranu jede zajedno, ali svatko iz svojega tanjura. Obroci se poslužuju na velikim tanjurima ili u zdjelama i svatko uzima ono što mu odgovara. Nekad su Arapi jeli baš iz iste zdjele, no toga više nema.

Ulice su danju i noću stalno pune jer se život, druženje i ljubavni sastanci odvijaju upravo tamo. Na Zapadu ljudi ulicama samo prolaze do svojega odredišta ili pak nekoga čekaju. Ovdje je ulica mjesto sastanka i radnji. Sjedi se na pločnicima, mostu ili na ogradi uz Nil. Na takvim okupljalištima dosta je parova. Ulično druženje uz ovako toplu klimu uopće nije čudno. Polako dolazeći do ove spoznaje, pali su mi na um afrički imigranti u Europi koji besposleno sjede uz cestu. U europskim očima izgledaju sumnjivo i nikome nije jasno što skupina njih zapravo radi te među domaćima izazivaju strah. Tko je bio u Africi, zna da se oni jednostavno tako druže. Ne znam što oni misle o nama koji se okupljamo u kafićima.

Pravilo davanja prednosti kako u prometu tako i u svakodnevnom životu nije uobičajeno. Svi se svugdje guraju. Ovakav način ophođenja primijeti se čim zrakoplov sleti, a Arapi navale na torbe u visećim kabinetima kao da će im ih netko ukrasti. Od njih su gori jedino Kinezi. Mogu se ja kao Europljanin ljutiti na navodnu nekulturu, no mogu se i prilagoditi sukladno onoj: „Kad si u Rimu, ponašaj se kao Rimljanin“. Kad si među Arapima, tko prvi, grabi u svoje kljuse.

Pitanje radnih mjesta i radne učinkovitosti nešto je kroz što se vidi duboki jaz trećega i prvoga svijeta. Na ulazu u područje gdje se nalaze piramide jedan službenik zaustavlja automobile te provjerava dokumente dok drugi upisuje što mu prvi čita. Slična je stvar u Kini na parkiralištu; gdje postoje parkirni automati, postoji i čovjek. Prema zapadnom načinu razmišljanja, postoji mnoštvo „izmišljenih“

radnih mjesta.

Arapska musaka s patlidžanom bolja je od naše, ali im jegulja u umaku od rajčica nije dorasla našem brudetu od jegulja.

UAE

Ujedinjene Arapske Emirate posjetio sam u prosincu 2019. godine. Bio sam ondje svega nekoliko dana. Ova bi se zemlja trebala zvati Ujedinjeni Indijski Emirati, s obzirom na to koliko ovdje ima Indijaca. Jedan od njih rekao je da ih ima tri od deset milijuna stanovnika UAE.

UAE je jedno suvremeno arhitektonsko čudo. Najviša zgrada svijeta nalazi se u Dubaiju. Posljednjih desetljeća strjeloviti građevinski *boom* preobrazio je pustinjski kraj u arhitektonski najzapaženiji kutak svijeta. Šeici nisu stali na ovome. Gradnja ide dalje te će za desetak godina, nastavi li se ovakav trend, UAE biti neprepoznatljiv. Inspiraciju za arhitektonska rješenja nalaze u prirodi. Što arhitekti zamisle, to se ostvari. Ova je zemlja pravi raj za maštovite arhitekte željne rada, ako im se pruži prilika.

Istočni građevinari, za razliku od zapadnih, mnogo pozornosti i sredstava pridaju detaljima. Kao što su u Zagrebu i Europi početkom 20. stoljeća građene zgrade pune historicističkih detalja tako danas Arapi grade u UAE. Čak su i nadvožnjaci ukrašeni minijaturama. Zapad je zadnjih stotinu godina sve ogolio do srži, pa čak i arhitekturu. Na Istoku je opstao misticizam, pa čak i traženje dubljega smisla u zgradama. Povijesna sklonost Zapada prema racionalnom očitovala se u kršćanstvu. Razlika je tolika da je tisuću godina nakon utemeljenja došlo do šizme. Tako da priča o Istoku i Zapadu kao priča o islamu i kršćanstvu nije održiva zagrebe li se ispod površine dviju kultura.

Najviše me se dojmila džamija šeika Zayeda koja je dovršena 2007. godine. Ona je dokaz da se isplati ulagati u arhitektonsku ljepotu. U njezinu je izgradnju uloženo više od pola milijarde američkih dolara. Ljudi iz cijeloga svijeta dolaze se diviti ovom čudu. Nisu vjerske građevine namijenjene samo vjerskim zajednicama, već čitavom čovječanstvu. Netko će u arhitektonskoj ljepoti pronaći Boga.

Ženska moda na ulicama čudesan je spoj ekstremnosti – od hidžaba i feredža do minica, golih pupaka te upadljivih dekoltea. Ovdje se spojilo nespojivo, ženska skrivenost Istoka i seksualna podražljivost Zapada. Nepokrivene su sve redom strane radnice sa Zapada, ali i Istoka (Kina, Filipini itd.) Arapkinje su najčešće odjevene tako da im se vidi cijelo lice. Kad šetaš tako gradom, dubinski doživiš i shvatiš značenje pojma „kozmopolitski grad".

Iako na ulicama nema božićnih ukrasa kao u Kairu, u dizalu hotela nalazila se reklama na engleskom jeziku koja poziva na proslavu 24. i 25. prosinca. U pozivu se ne spominje *Christmas,* već *Festivity*.

Ova je zemlja zlatna. Ako nemaš novca, onda je ovo zlatni kavez, kako nam je rekao taksist koji je došao raditi iz Nigerije. Zaista, ako si došao raditi i štedjeti, onda si samo turist koji promatra luksuz s one strane prozora, automobila ili kuće. Štrajk radnika je zabranjen. Kazna je deportacija. Kad razmatraš imigracijsku politiku Arapskih Emirata koja drage volje prima sve koji žele raditi, no ne dijeli državljanstvo svakome tko dođe i zadrži se pet godina, počneš se pitati zašto europska politika tako olako dijeli državljanstva svojim imigrantima. Zašto bi uopće svi koji žive u nekoj državi imali njezino državljanstvo?

Valja znati da je kamenovanje ondje legalna smrtna kazna. Bičevanje također. Osamdeset udaraca nekakva je nepisana norma koja se obično dosudi za prekršaje.

Indija

Indija je bila u istom putnom „šusu“ kao UAE. U nekoliko sati zrakoplovne linije dođeš iz sinonima za bogatstvo u sinonim za siromaštvo. Sve što sam vidio na dokumentarcima o Indiji istina je. Ulice su prljave, svi djeluju neuredno, a žene na ulicama nose sari. Prije dolaska mislio sam da je to dio narodne nošnje te da ga nosi tek pokoja starica. Međutim, žene svih dobi tako su odjevene.

Krave i psi slobodno šetaju ulicama kao u Europi primjerice ptice. Razlika između njih jest u tome što psi nemaju vlasnike, a krave imaju. Krave su svete životinje i ne jedu ih. Štoviše, Indijci su vegetarijanci. Hrana im je zaista vatreno začinjena.

Indijci će zakomplicirati sve što mogu. U svim zračnim lukama dovoljan je prolazak kroz detektor metala. Jedino je u Indiji potrebna dodatna provjera nad svakim putnikom ručnim detektorom. Razlog nisam dokučio, a ne bi bilo pametno buniti se . Možda je riječ o izmišljenim radnim mjestima, a možda je riječ o jako lošim detektorima metala. U Indiji sam doživio najviše vizualnih podražaja i živopisnih prizora (grijanje uz vatru – uz cestu). Također, Gujarat u Indiji vrlo je blizak stereotipima koje zapadnjaci imaju o Indiji općenito. Domaćin je Tamilac, no radi u Gujaratu. Obitelj mu je u rodnom gradu. Gujarat je nazadna država, kaže on, i zato je bolje da mu se djeca školuju u Tamilu.

U Indiji se govori više od 500 jezika koji su međusobno nerazumljivi. Naš domaćin npr. uopće ne razumije jezik koji se govori u Gujaratu. Separatističkih težnji unatoč razlikama nema. Ujedinjuje

ih hinduizam, a sporazumijevaju se na engleskom jeziku.

U Gujaratu je alkohol zabranjen. Smiju ga kupovati samo stranci. Postoji posebna procedura koja traje barem pola sata. Najprije valja posjetiti posebni ured koji izdaje dopuštenja, a zatim s tim dopuštenjem treba posjetiti specijaliziranu trgovinu za alkohol u kojoj je zabranjeno fotografiranje. Cijene su mnogo više nego u Hrvatskoj. Gujarat je rodna država Mahatme Gandhija koji je bio protiv alkohola. To je razlog zabrane u ovom dijelu Indije. Ostatak Indije slobodno konzumira alkoholna pića.

U zrakoplovu koji je letio od Mumbaija do Bhuja bio je stariji bračni par Amerikanaca. U transportu do zrakoplova stajao sam kraj njih u autobusu. Bio je to hipijevski par koji je u Indiju došao tražiti same sebe, mudrost, što li već… Žena je bila bez grudnjaka u nekakvoj širokoj indijskoj majici, sijede kose, no prilično njegovana lica s tek rijetkom borom. Muškarac je nosio šešir, okrugle Alan Ford naočale i imao pomno uređenu bijelu bradu, kao da je izašao iz kakvog romana. Vjerojatno je previše čitao Hemingwaya. Krenuli su za Indiju u potrazi za nečim duhovnim, avanturističko-mističnim, nečim o čemu su čitali u knjigama. Oni su došli u Indiju po to neko veliko duhovno iskustvo koje se sažima u prolazni osjećaj na rijeci Ganges i ne smiju se vratiti praznih ruku. Kad se vrate u Ameriku, pričat će o siromaštvu i produhovljenosti jedne velike zemlje svojim prijateljima sličnih njegovanih lica i uređenih brada na večerama uz čaše vina.

U istom autobusu koji nas je petnaest minuta u 6 ujutro vozio od terminala do zrakoplova za Mumbai bio je i njihov generacijski blizak sunarodnjak. On je bio odjeven tipično američko-turistički – kratke hlače, bijela iznošena majica. Nije mario za modni stil te se isticao u gomili. U zrakoplovu je čitao knjigu o stvoritelju svemira.

Još jedan Amer misli da se tajne svemira nalaze u ovoj zabačenoj zemlji.

Zašto nisu Istinu tražili u Kini ili u Japanu? Možda na Tajlandu? Ove su zemlje također na istoku. Indija valjda nosi brend siromaštva. U Japanu su anime, u Kini komunisti, a na Tajlandu transvestiti. Ima neke logike tražiti smisao života među siromašnima. Jedino što siromašnih ima i u Americi. Tajne svemira mogli su spoznati u pučkoj kuhinji koji kilometar od svoje kuće u Seattleu ili razgovarajući s kakvim prosjakom na trotoaru kraj posla. Knjiga o autoru svemira mogla se čitati i na verandi u Texasu. Ovo troje odlučilo se kupiti kartu i tajne života otkrivati na drugom kraju svijeta na vrućini, tumarajući bez grudnjaka i čitajući knjigu uz buku propelera zrakoplova. Maja Klarić odlično piše:

Kažeš da nije samo egzotična duhovnost Drugog

Ono što te vuče ka Istoku

Već i pustinja koju tamo očekuješ naći, Duša Svijeta.

Sit licima Zapada, njegovim bezbrojnim maskama,

Želiš izgubiti se u pustinji Gobi, daleko od svih,

Jer misliš da će ti ta posvemašnja tišina

Reći više nego sve što si dosad čuo,

Da će ti neprisustvo drugih ljudi

Otkriti način na koji im pripadaš.

Punica mi je prije puta rekla da svatko tko ode, iz Indije se vrati drukčiji. Ja sam dometnuo da sam čuo da se iz Indije svatko vrati s proljevom. Bio sam upozoren od kolega koji su prije išli da se

pripazim. Nije pametno piti vodu iz slavine, jesti bilo što što je bilo u dodiru s tom vodom, pa čak i da postoji opasnost da se prilikom tuširanja dobije neka bakterija. Ovo naravno vrijedi samo za zapadnjake nenaviknute na carstvo indijskih bakterija.

Bio sam upozoren i na pomagače koji traže napojnice. U hotelu u Mumbaiju mi je u tri ujutro jedan takav pokušao pomoći nositi putnu torbu od recepcije do sobe. No nisam se dao. Na njegovo inzistiranje rekao sam da volim nositi kofer i da ga nosim svaki dan. Nisam ni imao usitnjenih rupija. Same eure te novčanicu od pet njihovih rupija, što je otprilike naših 50 lipa. Ako mu to dam, ne znam bi li se uvrijedio.

Kina

U Kini sam po četiri dana boravio u travnju 2017. i svibnju 2018. godine. Kulturološki šok zapadnjaci dožive za vrijeme čekanja u redu. U Kineza je pojam „jedan po jedan“ kao i „stajanje u redu“ jedan iza drugoga posve nepoznato. Prilikom *check ina* u zračnoj luci formira se nekoliko redova iz svih smjerova.

U Kini postoje gradovi koji su doživjeli sličan građevinski i ekonomski *boom* kao primjerice Dubai. Dalian je grad koji je u zadnjih dvadeset godina od nekoliko desetaka tisuća stanovnika porastao na sedam milijuna. Širenje grada u širinu i visinu još nije završeno. S gradilišta odzvanjaju čekići, a bušilice i dalje buče.

Kinezi su digitalno napredovali. Ono što su prije koristili samo Japanci, sad nalazimo u Kini. Mladi uopće ne koriste novčanice, već sve plaćaju mobitelom, čak i najobičniji račun za piće u kafiću.

„Izgradit ćemo još stariji i još ljepši Dubrovnik“, rekao je crnogorski major 1991. godine. Izjava je onda i danas bila suluda.

Dosta je stvari u životu suludo ako nemaš novca. Kinezi su u blizini grada Daliana izgradili repliku Venecije u prirodnoj veličini. Možete prošetati uređenim i čistim ulicama te posjetiti trg sv. Marka. Na raspolaganju su vam kinesko-venecijanski gondolijeri po povoljnijim cijenama nego na originalnoj lokaciji. Koliko god to zvučalo nevjerojatno, kopija je ljepša od originala jer je uređenija i nema gužvi. U originalnoj Veneciji ljudi ipak žive, više je turista te je teže održavati ulice. Dalijanska Venecija na obalama Žutoga mora stereotipna je i pomalo sterilna imitacija originala sa sjevernoga Jadrana. Na štandovima se mogu kupiti magneti, suveniri Pariza, Venecije ili Madrida.

Kupujući suvenire, svidjele su mi se porculanske zdjelice s tanjurićima i poklopcima s kineskim znakovima. Domaćici sam rekao da će mi to dobro doći za držanje soli ili šećera. Ona je zbunjeno odgovorila da te posudice Kinezi koriste za molitve.

Međuistočna i međusvjetovna usporedba

Usporedba Egipta i Kine ogleda se u odnosu prema pojedinim aspektima života. Promet je kaotičan u obje zemlje. Kinezi mito kažnjavaju smrću i napredovali su, Arapi nisu jer su korumpirani. Kinezi su pretekli Nijemce. Nijemci se slijepo drže pravila i sakate se za doživljaj života što ih na koncu stoji inovativnosti i ekonomskoga boljitka.

Mit o radnoj učinkovitosti Zapadne Europe proveden kroz sistematizaciju radnih mjesta kao dobro podlozi za ekonomski napredak pada u vodu na primjeru Kine. Ono što sam vidio na Istoku potpuno je drukčije poimanje radnih mjesta. Tamo na mjestu gdje u Europi radi jedan rade trojica. Također, u zemljama Trećega svijeta postoje izmišljena radna mjesta koja su nezamisliva na Zapadu. Na

parkiralištima rade ljude iako postoje parkirni automati i obvezno je njihovo korištenje. U podzemnim garažama na svakoj je etaži jedan zaposlenik (u službenoj kuti) koji pomaže gdje parkirati. U dizalu na izlazu iz garaže jedna je žena zadužena za dizalo. Uđeš u dizalo i ona pritisne gdje želiš ići. Unutar dizala postoji i plastičan stolac na kojem sjedi. Kad joj dosadi, sjedi vani. Često zaposlenicima na ovakvim mjestima lokalci daju napojnice. Kada dođu u Europu, imigranti pokušavaju oponašati ovakav model poslovanja. Vidio sam ih na parkiralištima. Očima Europljana oni prose, no prema vlastitom shvaćanju i tradiciji radnih mjesta iz zemalja iz kojih dolaze oni rade. Tipično nerazumijevanje jednih i drugih. Takozvani izmišljeni poslovi na Istoku nisu razlog siromaštva te ekonomske moći zapada koji je radnu snagu doveo do visoke učinkovitosti. Kina ima isti model viška radnih mjesta prema zapadnom shvaćanju pa je napredovala.

Priča o Istoku u Arapskim Emiratima i Kini priča je o novom Istoku ekonomski i tehnički naprednijem od Staroga kontinenta koji galopira. Pogotovo Kina koja je logistički nadmoćna te prijeti SAD-u preuzeti dominaciju nad svijetom. U filmu *Looper* putnik kroz vrijeme koji je došao iz budućnosti kaže glavnom liku: *I am from the future. Believe me, you should go to China.* Kineska ulaganja po svijetu vrlo je lako pratiti kroz filateliju. Kinezi financiraju tzv. zajednička izdanja (*joint issues*) poštanskih maraka u zemljama u koje ulažu. Obilježavaju se obično desetogodišnjice suradnje dviju zemalja (prijevodi kineskih ulaganja). Hrvatska pošta prije nekoliko je godina izdala hrvatsko-kinesku marku.

Zapadnjaci putuju na Istok u potragu za duhovnošću. Kao što

Zapadu ne možemo nametnuti svoj ekonomski i kulturalni pogled na svijet tako ni Čovjek sa Zapada ne može shvatiti puni smisao istočne duhovnosti. Pojedinci mogu, no masovna duhovna preobrazba zapadnjaka nije moguća. U filmu *Silence* koji sam pogledao na letu od Zagreba do Dubaija likovi japanskih upravitelja govore o Japanu kao o močvari u kojoj kršćanstvo ne može proklijati. Otac Ferreira čije se ime spominje tijekom cijeloga filma pri kraju objašnjava svojem nekadašnjem učeniku da japanski kršćani nisu u razumijevanju prihvatili kršćanstvo na europski način. Pa čak ni u samim bitnim istinama vjere kao što je monoteizam. Kršćanski duhovni svijet za njih je previše apstraktan. Zapadni je svijet močvara za istočne religije. Nije novost da na Zapadu reinkarnacija predstavlja nadu da sve ne završava. Na Istoku ponovno rađanje znači nastavak patnje. Koliko suprotnosti oko jednostavne stvari... Zapadnjaci žele nastaviti nove živote, a ljudi s Istoka okončati. Mogu Europljani proniknuti dublje u duhovnost Istoka, no u pravilu ih nepogrešivo privlači ta nada. Maja Klarić to je odlično opisala:

Putujući prema Istoku

Nismo sigurni

Odlazimo li ili se vraćamo.

Ekonomska nadmoć nad ostatkom planeta koja je omogućila kulturalnu nadmoć zapadnoga svijeta početkom 21. stoljeća nestaje. Istok galopira i osvaja svijet, što se vidi u svim aspektima života. Još kao dijete dok nisam naučio engleski znao sam što znače riječi *Made in China* koje su bile na poleđini svih igračaka. Današnja djeca znaju tko vrti paru. Arapi su pokupovali njihove omiljene europske nogometne klubove, a najveće zvijezde igraju za kineske klubove.

Husnija Hrustanović 1965. u pjesmi *Između svjetla i mraka* kaže:

Iz mraka,

Nad antenama betonskih kolosa velegrada –

Sjena Atile.

Žuti konjanici

čekaju u stepama,

da pregaze u galopu

staru Evropu ...

Čitajući govor Solženjicina u kojem je iskritizirao Zapad počinjem sumnjati u demokraciju. Štoviše, počinjem sumnjati da će Zapad ikad pokoriti zemlje Trećega svijeta. Jer globalizacija nije ništa drugo doli zapadnjačko pokoravanje, „pozapadnjivanje" svijeta. Arapske zemlje iako načete zapadnom inkulturalizacijom sredinom 20. stoljeća naposljetku su odbacile Zapad, no zapadnjaci nisu odustali od njih radi nafte. Odbojnost ostatka svijeta prema Zapadu nalazi se u moralnom razvratu i seksualnim slobodama bez odgovornosti koje su uzele maha nakon čuvene 1968. godine. Seksualne slobode su u normalnu svakodnevicu uvele ponašanja i seksualnu praksu koje su dotada smatrane devijacijama (homoseksualnost, transrodnost). Narednih desetljeća pokret za prihvaćanje dotadašnjih devijacija pretvorio se u ideologiju koja je postupno ušla u zakonske okvire. LGQBT aktivisti uspjeli su u nekim zemljama zakonski zabraniti kritiku vlastite ideologije. Oslobođeni 1968. kroz pola su stoljeća nametnuli totalitarni pogled na ljudsku seksualnost i spolnost. Prvi koraci u ozakonjenju zajednica te zabrani vlastitih kritičara su ostvareni, na redu je indoktrinacija kroz obrazovni sustav koja se već odvija. Danas je ova ideologija nametnuta kao dio Zapada, radi čega

ga zemlje Drugoga i Trećega svijeta posve odbacuju. Smatram da je upitno može li Zapad ikad pokoriti ostatak svijeta na bilo koji način. Čini se npr. da su Englezi lingvistički osvojili Indiju jer se tamo govori engleski. Međutim, izgovor Indijaca toliko je specifičan i snažan da je zapadnjaku vrlo teško razumjeti taj engleski jezik.

Zapad i Istok zaista jesu dva svijeta u kojima se živi i misli drukčije, čak i o banalnim svakodnevnim stvarima kao što je prelazak preko ceste. Potpuna međusobna spoznaja nije moguća jer je jaz prevelik i jedan je život prekratak. Mi koji smo na Istoku boravili kratko možemo samo zapažati razlike i obogatiti se istočnjačkom opuštenošću i nonšalantnošću. Upoznajući drugost Istoka, upoznajemo Zapad u sebi i prihvaćajući istočnjačke ideje opet ih pozapadnjujemo i učinimo svojima, nepogrešivo europskima. Previše je Zapada u nama da bi ga tek tako istisnuli. Gledajući razlike, polako shvaćamo tko smo mi sami i pozicioniramo svoj identitet na ovom planetu. Može ti se svidjeti indijska kuhinja, arapske žene, kineska filozofija života, možeš htjeti raditi kao Nijemac, biti hladan kao Rus, možeš prikupiti sve najbolje iz svake zemlje svijeta, živjeti na svim kontinentima, ali si ukorijenjen u hrvatsku zemlju i ona u tebi. Svijet vidiš hrvatskim očima, a svijet u tebi Hrvata.

A kad stignemo na Istok

Počinjemo utjecati se Zapadu u sebi,

Iskustvima koje znamo dijagnosticirati.

Jedno smo drugom fatamorgana.

31. 12. 2019.

QIÁNG

Dominik Tomić

Osluškivao je otkucaje s druge strane protuprovalnih vrata. Hladnoća se oblijevala ušnom školjkom dok pokušavaše razabrati nepravilne, ali ujednačene otkucaje. Nesretni Morse. Kako se usredotočiti po ovoj ozeblici? S-T... Otkucaji odjekivaše snažno, poput krika yunnanskim klancima. Kako li je lijepo bilo planinariti tim zelenilom? E-P... Step? *Step down?* Još jedno upozorenje? H-A... *Stephanos!* Dobro je, bit će da je Ce. Odvratiše trima zadržanim otkucajima, sa stankom između drugoga i trećega. *Mt*. Napeto je osluškivao. Iz složenoga slijeda iščitao je točnu lozinku: 1-0, 1-7, 2-2. Bez razmišljanja oprezno zavrnu istrošenu mjedenu kvaku. Djevojka bez riječi žurno uleti u sklonište.

– Sretan imendan! – prišapnu leteći mu u zagrljaj. Turnula mu je naramak što brižljivo skrivaše u njedrima.
– Joj, Ce, nisi trebala... – lažnom skromnošću odvti dok je gotovo panično odmotavao darak – Upute?
– Da, ovako je sigurnije. Znaš da nadziru Twitter... Nema nam druge doli ovako, primitivno...

– Ce, želiš li reći da je moj otac poštar bio primitivac? – prokomentira uz blagi smiješak.

– Nipošto, Steph, no spali smo na glasnike i papiriće. A ni to neće biti duga vijeka. Već me presreću pogledi sumnje, čak i u najskrovitijim uličicama...

– Vidim da si se uspuhala. Sjedni, barem dok pročit...

– Ne mogu, moram dalje. Trebam obavijestiti Johna, otići do Mary...

– očima je prebirala popis zadataka u svojem čeonom režnju – pa zamijeniti Paula na položaju. Ta neće se demokracija sama obraniti! Ali, vidimo se u šest kod oca Wua. Nemoj kasniti!

– Kasniti? Na svoj imendan? Ne pada mi na pamet! – zareže desnicom zrak kako bi naglasio odlučnost svoje namjere.

– Znaš da vrijeme nije u tvojoj moći. Obećaj mi da ćeš krenuti prije policijskog sata...

– Ne brini, ići ću sporednim ulicama. Znam da su zatvorili prilaze...

Cecilia je već šmugnula uz reski škljocaj glomaznih vrata. Uvijek ga je bunila lakoća kojom je zatvarala glomazna vrata protunuklearnoga skloništa... ‘Ajde, barem neka korist od socijalističke megalomanije. Srećom pa je gljivio u stambenom bloku namijenjenom narodnim herojima kulturne revolucije... Ti podrumi bili su neuništivi!

„Pročitaj Riječ!“ stajalo je ispod uputa, našvrljano u žurbi, jedva čitkim rukopisom. Uze pohabani Novi zavjet, džepno izdanje. Prebiraše po požutjelim stranicama: osma glava, deveta glava... deseta! „Čuvajte se, ljudi...“ Mudra opaska, nema što! „..jer će vas predavati vijećima...“ Čitao je odmjereno, blago šaputajući. „Brat će brata predavati na smrt...“ Sjetio se Paula, koji je trenutno držao položaj u Šangajskoj ulici. Vlastiti brat, činovničić u mjesnom odboru, prokazao ga je vlastima ne trepnuvši. Njegov *magnum crimen*? Katolik. Katolik i prosvjednik. Prvo su mu još i mogli oprostiti, kroz iglene uši doduše, ali prosvjednik!?

Ustanik protiv „društva blagostanja“? Odmah mu je sijevnula napomena u e-dosjeu. Ograničenje kretanja zbog „reakcionarstva“. Zabrana kupovanja zrakoplovne karte. Ograničenja živežnih namirnica. Zabrana pristupa mreži. (Bogu hvala na VPN-u!) Veza u zatvoru odradila je svoje i Paul je uspio uzmaknuti blagodatima državnih

centara za „resocijalizaciju“.

No Sustav društvene ocjene (uzornosti građana!) nije imao milosti. Paul je redovito nosio krinku izbjegavajući kretanje otvorenim prostorima. Trgovi, parkovi, križanja nisu dolazili u obzir. Domišljati student doskočio je tome i otad smo svi zakrabuljeni šminkom, novinskim papirom i lažnim umetcima. Jedno očitavanje ulične kamere i na svim policijskim zaslonima bliješti tvoje lice i »ocjena uzornosti« uz napomene o nepoželjnim osobinama i upute pozornicima o ophođenju s »neuzoritim« građanima.

Budući da jedini u ekipi nisam imao opaski u dosjeu, čuvali su me k’o zlatnu koku. Usprotivio sam se svojim povlasticama, premda mi se, iskreno govoreći, nije dalo boriti sa suzavcima i vodenim topovima pod kilom šminke i kartonskom Guy Fawkesovom grimasom. Prihvatih samovanje u sigurnosti skloništa, neprestano zahvaljujući providnosti režimskih arhitekata i gradskih planera na armiranom betonu i debelim zidovima. Ili je to bila Njegova Providnost? U svakom slučaju, pravi Faradayev kavez – nema unutra, a ni van. Prava bezsignalna oaza u premreženoj „mirisnoj luci“.

„Svi će vas zamrziti zbog imena moga. Ali tko ustraje do svršetka, bit će spašen.“ Stephen sklopi korice, prigrabi masku te se iskrade iz skloništa pogledavajući na svoj ručni sat. Lažnjak, razumije se. Šest manje deset. Policijski sat odavno je na snazi. Navuče masku i otisnu se u tminu velegrada zagovarajući se svojem nebeskom imenjaku.

****

Stephan se dotakne išaranoga zida. Razmišljao je o djedu. Sigurno bi bio ponosan na unuka. Zaplače. Osjeti nemir. Je li tu skončao moj nesretni *Opi*? Je li ga tu ustrijelio režimski graničar toga

kobnoga ljeta šezdesetprve? Želio je latiti se malja i razbiti i posljednji komadić tog „obrambenog zida“, no obuzda bujajuću srdžbu. Ne! To je epitaf! To je tihi dom, mjesto spokoja stotine neznanih junaka! Neznanih, a i neuspješnih u preskakanju nadljudske, tri i pol metarske „obrane“... Metak je jednostavno bio brži!

Gledao je turiste kako se naslikavaju pred ostatcima jedne tiranije, čiji vonj i dalje kruži Europom. Vonj komunizma! Bez imalo dostojanstva pentrali su se po izbočinama kako bi doživjeli to „neponovljivo povijesno iskustvo“, kako su ih mamili u putnim katalozima. Načinio je znak križa i prešao u kavanu nasuprot ceste. *Apfelsobst, bitte*. Izvadio je knjižicu koju mu je mati poklonila za Božić. Straničnikom je označila 52. stranicu.

„Zid je bio zamišljen kao zaštita od imperijalizma. Čovjek bi prije povjerovao da je u pitanju strah, a ne zaštita. A kako je mogao štititi zid koji je podignut preko noći, mučki i silovito. Takav zid ne samo da nije mogao štititi one na istoku od onih na zapadu, nego je bio neprekidno zid opasnosti i za jedne i za druge. Prvo se to pokazalo na čovjeku koji je probio rupu u zidu pa je glava bila na zapadnoj strani, a noge na istočnoj. Siroti je čovjek po tko zna koji put ponavljao da želi biti tamo gdje mu je glava, a nije ni slutio da na zapadnu stranu noge neće nikada prijeći.“

Tu je mati povukla strjelicu i nadopisala „vidjeti str. 54“, gdje je podvukla posljednje dvije rečenice: „Glava i trup ostali su na zapadnoj, a noge na istočnoj strani zida. Unatoč tome što je zid srušen, nitko ih više neće sastaviti, pa čak ni u smrti, u grobu.“[1]

Iz preklopa je ispala čestitka s motivom jaslica. *Weihnachtskarte*! Drhtavim rukopisom bješe ispisano: „Sretan Božić i na dobro

---

[1] Matić, Ante. *Berlinski zid* (1990), Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

ti došao sveti Stipan! *Mutti*.“

Gledao je prema zidu, gdje se i dalje naslikavala skupina kineskih turista. Treba li im reći? Treba li ih uputiti? Kamo i kome? Pitao se... Desetak metara dalje dvojica pučkoškolaca (s poderanim traperom) „daskala“ su se bezbrižno ulicom... Znaju li oni? Znaju li da su i njihovi djedovi ovdje skončali? No, sjeti se istom da je na zapadnoj strani. Na tu se misao iskreno nasmije. Pa naravno, tu je šezdesetosma učinila svoje – koga briga za ruševine i za dosadne turiste? Koga briga za nijeme epitafe? Uostalom, koga uopće briga za tu urvinu dokle god možeš na njoj zarađivati?

Odbio je novine koje mu pružaše kelner. *Tagesblatt* je naslovnicu prekrio crno-bijelom fotografijom uz crveni natpis „30 godina pada“. Čega, pitao se? Ako je nesretni Zid i pao, je li s njim pao i njegov *Zeitgeist*? Promatrajući djevojku u majici s Che Guevarinim likom, dobio je odgovor.

Kad je otvorio Twitter, prvo mu je iskočio *tweet* stanovitoga američkoga novinara. Obavještava pratitelje o uhićenju hongkonških aktivista Paula Wua i Cecilie Tong na križanju Šangajske i Nankinške ulice. Priložio je i videozapis. Neki čovjek ležaše u lokvi krvi pored nekog visokog zida. Uhićenica ga je dozivala, vičući iz petnih žila. Utrpali su je u policijski automobil. Stephen se nije odazvao. Video je prestajao s nekim natpisom na kineskom, srećom, transliteriranom na latinicu.

Samo jednu riječ uspješe uhvatiti u kratkoj odjavnoj špici. QIÁNG. Upisao ju je brže-bolje u nekom besplatnom mrežnom kinesko-njemačkom prevoditelju. „Pričekajte trenutak, prevodimo!“ stajalo je uz smješka. No do smijeha mu nije bilo. Posrijedi je bio *Mauer*, još jedan zid. Točnije, još jedan epitaf. Najmanje jedan.

Zemlja je bila crvena

Danijel Mataković

Crvena i masna, više sirotinja nego gospođa, prošarana crnicom i rudačom, stotinama godina rađala je pšenicom, ječmom i zobi, svim kulturama Staroga i Novoga svijeta. Kitile ju rijeka, potoci i stotine izvora, guste šume i pitomi vinogradi, voćnjaci i kruške tepke, oskoruši Marije Terezije. Na njoj se rađalo i umiralo, ratovalo i ljubovalo, mrzilo i voljelo, prosilo i razmetalo. Hranile ju nebeske kiše i glasovi pastirskih frula, djevojačkih samica i vrckavih gusli. Uz obale rijeke vile konjima grive plele, a vodenjaci kršćane u bezdan odvodili.

Svaka kuća znala je ime praoca, niz djedova u sjećanju kao na kamenu pisao. Vjerovalo se u Boga i svece, Jurja zelenoga i pretke. A tek kako se ginulo, ginulo jako, strahovito – od ratova i križnih puteva, poroka i bolesti, od španjolke i tifusa. I uvijek – uvijek se odlazilo, u Ameriku, čeličane Pittsburgha i pampe Argentine, u Francusku i diljem Europe. Nakon Drugoga rata, otišlo se za Australiju i Kanadu, kolone radnika gladnih trbuha krenule na Njemačku, Austriju i Sloveniju. Oni nevični dalekim odlascima preselili u nebodere Karlovca, Rijeke i Zagreba. Ali zemlja je i dalje rađala – jedan otiđe, drugi se rodi – puna života u danima smrti.

Onda je došla sloboda, djeca krvi starih ratova konačno su pobijedila, a zemlja – zemlja je ostala pusta. Svi zbjegovi za Amerike, Australiju i velegradove nisu ju opustošili, ali vrijeme mira i slobode ju je izdalo. I njezinu dobru sestru, rijeku, pokušali su ubiti, zauzdati. Zemlja umire, rijeka je utihnula. Više se ne rađa, nema ni pjesme ni kola, ni ljudi. Poneki starac tek sjetno promatra sunce dok zalazi nad srušenim mlinovima. Nađe se pokoja obitelj i ponešto

djece, za par klupa u gustiš zaraslih, odavno zatvorenih austrijskih škola. Imena praotaca više nitko ne pamti, niti imena livada, mlaka i potoka.

Kako? Kako je to moguće? Preživjela si ratove i španjolke, a mir će te ubiti, prvi put kada ne treba ginuti, kada ni poroka više nema, ni praznovjerja ni tifusa – prvi put se odlazi, a ne rađa.

Dišeš li još? Znam da dišeš – osjetim ti dah dok te proljetni mrazovi miluju, osjetim ti bilo kad Ilijini gromovi udaraju. Pozovi svoju djecu natrag, sada je prilika, djeca čekaju zarobljena u svojim krletkama, u strahu od novih španjolki. Neka se odazovu, ne trebaju sijati ni ječam ni zob, ni vjerovati u vile i vodenjake, ni svirati frule. Neka dođu, neka obnove pokoju kućicu, zasade pokoju tepku, neka pronađu sigurnost u tvojem naručju. Neka se sastanu vrline sela i vrline grada u jednom novom vremenu, poroci i mane neka se zaborave. Ne treba biti kao nekada, i bolje da ne bude – nije stvarnost prošlosti bila tako romantična, ali – neka se živi. Neka se sloboda konačno vjenča sa životom!

ANTIŠA

Mate Vodarević

Bio je Antiša kršan mladić, pravi izdanak sivoga krša iz kojega je niknuo. Nije se uvelike razlikovao od mladića iz svojega sela; srednjega rasta i širokih prsa, a njegova pojava bila je zaokružena velikom kockastom glavom. Unatoč mladosti i snazi, nisu ga krasili marljivost i pamet.

Jednoga svibanjskoga jutra motao se po avliji i, kao inače, izbjegavao rad u polju od kojega je živjela njegova obitelj. Prašnjavim je putem žurnim korakom prolazila skupina mladića i pozvala ga sa sobom. Rekoše mu da se u varoši skupljaju dragovoljci za novu hrvatsku vojsku – ustaše! Antiša se bez razmišljanja odazva pozivu i pridruži se mladosti koja je hrlila dobiti hrvatsku odoru i oružje, željan slave i probitka. Polako su prolazili mjeseci, pa i godina otkako je postao ustaša, a Antiši se vojnički život nije dopao. Zapovjedništvo ga je rasporedilo u seosku ustašku stražu i njegov se život nije niti malo razlikovao od prijašnjega. Povremeno bi puškarali s lokalnim partizanskim odredom, ali epskih bitaka nije vidio, niti im se više nadao. Jednoga je jutra njih došao kamion kako bi ih poveo u susjedni kotar kojega su napale veće partizanske skupine. Antiša se poveseli i krenu oduševljeno sa svojim suborcima. Antišino oduševljenje bilo je kratkoga vijeka jer su ratne operacije trajale kratko. Nije bilo prilike da postane junak iz pjesme jer su se po dolasku novoga ustaškoga pojačanja partizani povukli u sigurnost šume. Jedan hrvatski vojnik bio je ranjen, a za crvene nisu ni znali jer su se brzo razbježali. Kamioni su morali dalje prema drugim bojištima pa nadređeni upute Antinu postrojbu kući pješke. Prolazeći kroz jedno selo, zaustavi se kod zadnje kuće i zagleda se u dvorište kojim su slobodno trčkarale

tri mršave kokoši koje su čeprkale po smeđoj zemlji i šljunku tražeći zrna kukuruza. Gladan i umoran te sit ratne zavjetrine, provali u dvorište i ščepa kokoš za vrat; pomisli kako ni to nije loš ratni plijen. Iznenada iz kuće istrči mlada domaćica i napadne ga kako bi zaštitila svoju neimaštinu. Antiša ju išamara i baci u prašinu. Suborci su ga promatrali i osuđivali, no nisu se usudili ispriječiti između ratnika i njegove žrtve, a napose njegovoga plijena. Prošlo je desetak dana od njegove pobjede. Antišu posjeti njegov rođak, ustaša kao i on. Nađe ga u kući gdje leži nemarno poluodjeven u odoru i puši. Bio je gol do pasa, a oko žutih vojničkih hlača nazirao se remen s metalnom kopčom s koje se isticalo veliko slovo U.

- Zlo po tebe, rodijače!
- O čemu ti? – posprdno mu odgovori Ante.
- Ona žena šta si je isprebija je žena povratnika s Lipara, sad ti je on u Poglavnikovoj tjelesnoj bojni. Javilo mu šta je bilo i oće te čovik mrtva! Neko od naših te izda.

Čuvši vijesti, ispadne mu cigareta iz usta.

- Šta ću sada?
- A šta ja znam! Moreš u nimačku vojsku prić... Od ovog ti spasa nema. U varoši je logornik reka da više nisi ustaša i da će te on osobno zatvorit! Svi već znaju...
- Ali onda će me Švabe poslat u Austriju na obuku i onda opet vratit u Rvacku...
- A ko zna? I sam znadeš da se naši bore i u Rusiji.
- Bogati, u Rusiju! Pa izgubit ću glavu sigurno ili svršit u Sibiru, tek će me onda đava odnit!

- A onda ti lipo, u šumu, u planinu... U partizane!

Iste večeri Antiša je obukao civilnu odjeću, uzeo kruh koji mu je žena ispekla i bocu vina pa se uputi prema planini. Dva je dana lutao po vrletima, kad se jednoga jutra probudi, a ispred očiju vidi puščanu cijev. Ispred njega je stajao partizan, a iza njega dvadesetak odrapanih drugova. Svi su bili odjeveni polucivilno – poluvojnički.

- Šta ti tražiš, druže?
- Partizane! – klikne veselo Antiša.
- Zašto? – sumnjičavo ga pogleda revolucionar.
- Da im se pridružim u borbi protiv okupatora – nesigurno odgovori Antiša.
- Kako se zoveš, druže?
- Ante Cukanović!
- Ohoho, bre, pa ti se zoveš ko vaš poglavnik!
- Jesam, ali želim u partizane jer su me ustaše tile uhapsit – kaže s oklijevanjem.
- Zašto, druže?
- I ja sam bio ustaša i poslalo nas na teren u Bosnu. Tamo smo jednog dana zarobili nekog mladića i našli kod njega partizanske prepiske. Vaš kurir. Kad sam čuo da ima petnaest godina i da je Srbin, ja ga pustio jer sam zna da će ga moji ubiti. Jedan domobran koji je bio s nama je vidio sve i prijavio me

satniku. Sva srića ja čuo da se priča da me planiraju uhitit pa uteka. Evo ponio sam i pušku, zamotana je u sukno – nespretno slaže i pokaže do sebe na bijeli smotuljak u kojem je bila puška.

- Dobro onda, druže. Ja sam drug Ćećo i ovo su moji drugovi! Sve pravi komunisti! Ja i drug Mišo smo španski borci i s nama nema zajebancije. Ubijali smo mi po Španiji fašiste. Ali ubijali smo špijune i dezertere pa nemoj da ti svašta padne na pamet!
- Neće, druže Ćećo!
- Nisam ja za tebe Ćećo, već komadant! To još moraš da zaslužiš! Mene je ovde poslao lično drug Marko da ustrojim armiju i ako zajebeš odleteće ti glava s ramena. Ovde tek počinje rat i revolucija! Dosada su se ovde malo naganjali s ustašama, ali sad će počet rat! Nema više milosti! Razumeš?
- Razumin, druže komandante!
- Znan ga ja, iz istog smo kraja! Znam i ćaću i mater, seljačka obitelj, a on je petnestak godina mlađi od mene. Govori istinu da je iša u ustaše! Da je doša špijunirat ne bi nam to reka! – prekine Mišo kratku tišinu, a Antiši padne kamen sa srca.
- Dajte mu nešto municije za njegovu pušku! Može ostat s nama! Druže Mišo ti pazi na ovoga, još se on mora dokazat! Ti garantuješ za njega! – zaključi partizanski komandant.

Godine rata su prolazile, a Antiša postade gorljivi partizan. Ratovao je protiv dojučerašnjih suboraca s većim revolucionarnim žarom od ostalih drugova, a zarobljene je ubijao pištoljem. Ako je bio kratak

s metcima, koristio se nožem, kamenjem ili što mu se našlo pri ruci. Čim god je trebalo, samo da se dokaže. Da vide da nisu pogriješili kad su ga primili. Da se uvjere da i on može biti proleter – revolucionar.

Pred kraj rata vratio se u svoje selo nakon što su ga partizani osvojili. Mještani su ga gledali sa strahom. Čuli su za njegova zlodjela. Svašta se govorilo. Neki su govorili da ga je uzeo sam vrag kad je otišao u bezbožničku vojsku. Neki praznovjerniji su šaputali da je postao vukodlak i da je to bila kazna zbog izdaje hrvatske države i svojih suboraca. Navodno je pobio i momke iz sela koje je zarobio. No Antiša je uživao u pričama i strahu. Nije prošlo dugo, žrtvu je našao u mladiću iz obližnje kuće koji se cijeli rat skrivao od vojske. I ustaške i partizanske. Njemu je svaka vojska koja ga je htjela odvesti od njive bila neprijateljska. Antiša je pronašao skrovište miroljubivog mladića i ubio ga u njemu. Htio je svima pokazati što čeka dezertere.

Jednoga svibanjskoga jutra 1946. godine s dvojicom je drugova otišao do susjednoga zaselka. Tamo je bilo nekoliko partizana koji su čekali pukovnika druga Mišu koji je čistio teren. Antiša provali u jednu kuću i iz nje izvuče ženu, djevojčicu od pet godina i dječaka od dvije godine. Postavi ženu uz zid kuće, hladnokrvno se odmakne nekoliko koraka i okrene prema njoj s pištoljem u ruci. Žena ga je netremice gledala, ali nije odavala strah držeći čvrsto u naručju dvogodišnjaka, a djevojčica se uhvatila uz njezinu nogu.

- Govori, ženo, di ti je čovik! – zagalami ratni pobjednik.
- Otkud bi ja znala, otkako je otiša prije dvi godine nije se ni javio!
- Govori, di je ustaša!

- Bio si i ti ustaša! – drzne se žena.

Antiša se okrene prema drugovima. Iako su znali da žena govori istinu, nisu ništa govorili jer su znali da mu je ubijanje postalo isto kao i disanje. Saznalo se i da je lagao o svojoj prošlosti kad su ga primili u partizane.

- Jezik pogani prigrizla, pogrdo lažljiva! – grakne i ispali metak pored nje.
- Ne znan i ne mogu znati! Pa da me i ubiješ! – odgovorila je žena dok je dječak plakao.
- Govori di je ili ću prvo dicu ubiti! Znamo da se banda vratila kući i da operira i ruši revoluciju. Jučer su ubili dva moja druga! I on je šnjima! Takve fašiste jedino metak može popraviti!

Žena ne odgovori.

Pobješnjeli se isljednik približi ženi i uperi pištolj u dječakovo čelo i prosikta: „Od zla roda nek ne bude ni poroda!“

Antišu netko potegne za rukav, ali pucanj odjeknu. Dječak zavrišti u majčinu naručju. Pukovnik Mišo držao je Antišu za ruku i zurio u njega.

- Ostavi ih na miru, druže Ante!
- Druže pukovniče, ovo je ustaška kuća! Njen muž je bio jedan od prvih ustaša u selu!
- Znam ja dobro ko je bio njen muž! Ali pusti ih na miru! On je pomoga mojoj ženi dok sam ja bio u šumi i moju dicu ranio! Ma pomaga je mojima dok sam bio i u Španiji! Bit će je negdi izginio... Puno je njihovih poginilo u završnim operacija-

ma u Austriji i Sloveniji, vjerojatno je i on tamo skonča.

Antiša se povuče nakon Mišinog naređenja.

Prošla je godina dana od toga. Ratno stanje je popuštalo, a Antiša je demobiliziran. Za njega nije bilo mjesta u vojsci, ali ni u novoj civilnoj vlasti. Njegov labilan karakter i ustaška prošlost bili su prevelik teret da bi dobio neku odgovorniju funkciju pa je Antiša dobio posao u vinariji na otkupu grožđa. Bilo mu je dobro na novom poslu. Plaća je bila redovita, a nakon što se uhodao u posao, odlučio je podebljati primanja s krađom i preprodajom vina. Jedne večeri, vraćajući se iz gostionice, pripit je ulazio u kuću kad osjeti bol u ramenu. Čuo je i dva pucnja, ali je prvo pomislio da su pucnjevi varka i opsjena pijanstva oporim domaćim vinom i ratnim uspomenama. Krv koja je izlazila iz površinske rane ga razuvjeri. Baci se u kuću i pronađe svoj stari pištolj i uzvrati pucnjavu u tamnu noć, no nije bilo odgovora. Ujutro je otišao kod liječnika u varoš. Liječnik je brzo zavidao ranu i potvrdio mu da nije ništa ozbiljno, da je samo okrznut. No Antiša je bio prestrašen pa odluči otići u vojni odsjek gdje ga je primio drug Mišo. U polutamnom uredu na zidu je visio portret Josipa Broza Tita, a u kutu je bila zastava Jugoslavije i zastava Partije. Antiša je zurio u Titovu sliku i osjećao je da Maršalov pogled prolazi kroz njega i njegove misli pa brzo skrene pogled prema pukovniku koji je sjedio u fotelji i čitao izvješća s terena, zadovoljno gladeći staljinovske brkove. Baci papirologiju na stol i okrene se prema posjetitelju.

- Zdravo, druže Ante, kojim dobrom navrati do staroga ratnoga druga? – veselo ga upita Mišo.
- Jučer su ustaše pucali na mene pa sam te doša pitat šta bi triba napraviti.

- E jebi ga, ima još bande... Ima, neka je rat završio skoro tri godine, ali još se bore! Ali džaba im, hrvatske države biti neće! A oni polako padaju, grupa po grupa. Sam znaš da sam ja zadužen za čišćenje terena! Za pola godine, najkašnje godinu dana, sve ćemo ih pobit ili zatvorit. Ali šta se ti čudiš šta se pucalo na tebe? Znaš bolje od mene šta si im radio. Žele osvetu!

- Ma drago je meni, druže, šta se čisti teren, ali šta ću ja dok to ne završi? Šta ako opet pokušaju? Možeš li mi kako pomoć? Onako drugarski...

- A boga ti, kako si i u ratu; pištolj uza se i ne boj se! A ne mogu ti ja dat stražu... Znaš i sam koliko je njih, koliko je nas i koliko područje čistimo, a sve brdo, kamenjar i šuma. Eno i sam si čuo da su prije dva miseca ubili učiteljicu, drugaricu Anku. Ona je isto bila u partizanima, dobra drugarica. Saznala ona da se od njene tetke sin, ustaški bandit, svako nekoliko tjedana vraća kući po zalihe pa nam javila. Mi u zasjedu i hop na njega jedne noći! Zarobili ga. Umro mi na ispitivanju, ali nije izda svoje! Za to mu svaka čast! Kasnije smo mu i mater streljali da se ne bi ostali poveli za njom pa pomagali bandu, a drugaricu smo nagradili. Kad šta onda! Banda upala u Ankinu kuću usrid noći, izveli je na guvno i rekli da je osuđena na smrt i bam, metak u čelo! Oko za oko, zub za zub, šta bi rekli popovi! Tako je to u ratu. Ža je i meni Anke, ali nismo je mogli zaštiti. Ali revolucija traži žrtve, a ko će se žrtvovat ako ne mi, pitam ja tebe! Mi, koji smo iznili najteži teret revolucionarnog oslobođenja na svojim plećima pod vodstvom druga Tita i druga Staljina – Mišo snizi svoj ton jer zbog novih okolnosti nije bilo mudro naglas slaviti

Staljina.

- Lipo ti govoriš, ali nije tvoja glava u torbi... Šta ako dođu po mene kad zaspem... Ko po Anku?

- Nu njega, nije moja glava u torbi? Nego ko ratuje i dan danas po svakoj vukojebini... ja ili ti, druže? Nego i to će brzo završiti... Ja ću ti brzo postat diretur, a mlađi drugovi će nastavit ovaj krvavi posa! Samo se još mislim bi li u vinariju ili nešto tako. Ali nekako bi najrađe u banku. I meni je uniforma dodijala.

- Joli za vodit banku ne treba neka škola? Oćeš ti znat s tim upravljat? Samo si po fabrikama radio. Oćeš se razumit? – slučajno se izlane Antiša.

- Nu, njega opet! Di neću znat, bogati! Ko da mi triba neka pamet za to! Nema se tu šta razumit ili ne razumit! Nisam se ni u rat i revoluciju razumio dok nisam u Partiju uša! Kako su nas drug Tito i Partija vodili u ratu, vodit će nas u miru i sa svim upravljat, a ja sam samo jedan kotačić u svemu tome. Osim toga, nisu li Karl Marx i drug Lenjin sve objasnili, pa i te banke! Kulaku i kapitalisti uzet, a dat proleteru! Koliko to može biti komplicirano! Ako su mogli buržuji biti direturi, šta ne bi moga jedan prvoborac i proleter!

- A nije li prija rata bio direktor, oni đava, kako se zva, sad se i ne sićam. Umro je za vrime rata od kapi. Nije li on završio školu u Beču još za vrime Austrije? – nastavi zbunjeno Ante.

- Ma je li ti to sumljaš u revoluciju! Boga ti tvoga, da nisi opet ustaša posta! Kakve škole, kakva Austrija. Mi ovde, druže Ante, gradimo novo društvo, novog čovika, a ti pričaš o Austriji, jebala te ona. Ništa njihove škole, sveučilišta i druge

pizdarije neće značiti u novoj komunističkoj državi! Pa oni su gradili škole kako bi narodne mase i proletere držali u neznanju, kako bi zaustavili napredak. A znaš li ti da Rusija napreduje brže nego Amerika, Engleska i ostali imperijalisti i kapitalisti i neće proć dugo vidit ćeš rusku tehnologiju na djelu. Za deset godina imat ćemo takve mašine da ćemo njima rušit planine da nas od mora ne dile. Svaki proleter će imat ist i pit, a njiova dica će svršavat škole i fakultete, ali ne te tvoje austrijske i reakcionarske, nego naše radničke i socijalističke! I pored svega toga ti sumljaš u vodstvo naše Partije i našu revoluciju!

- Ma jok! Znaš mene, ne bi ja – pokunjeno odgovori Ante na pukovnikovo političko izlaganje.

Antiša rezigniran izađe iz Mišine kancelarije i otiđe kući gdje ga je čekala žena. Prepriča joj razgovor s drugom pukovnikom. Te noći Antiša nije spavao. Razmišljao je o svemu i pred prve zrake sunca zaključi da je njegov život bitniji od tekovina revolucije i narodnooslobodilačke borbe. Ali i dalje nije našao rješenje svom problemu. Puno je krvi prolio, a od toga nikakve koristi. Dva dana nije nikamo izlazio, pa ni u dvorište. Ženu je poslao u vinariju i preko nje javio da je bolestan i da ne ustaje iz kreveta. Nakon što se žena vratila, odluči mu predložiti svoj plan.

- Znaš da su moga strica sinovi bili u domobranstvu?
- Znam!
- E pa kako ne mogu naći posa, odlučili su se da će pokušati preko mora do Italije. Pa moga bi s njima barem koju godinu dok se ne smiri ovde.
- Ja da idem s tom bandom?! Ilegalno?! Pa oni bi me prvi ubili...

- Neće, dobri su oni i ne zanima ih pulitika. I rekla sam da ću dat njihovima nešto para kad mi se javiš.

Ante ostane zamišljen. Te večeri spremi kruh koji mu je žena ispekla i dvije boce vina pa krene u noć.

Svanulo je svibanjsko jutro 1990., a po mjestu se pronio glas da se politički emigranti vraćaju kući, u selo, u zavičaj. Među njima se našao i Antiša koji je bio jedan od organizatora Hrvatske demokratske zajednice u Sjevernoj Americi. Po selu je kružila šala da je ušao u HDZ jer se prepoznao u ideji pomirbe ustaša i partizana i da je on hodajuća pomirba. Nije bio srdačno dočekan, ali to ga nije brinulo. Stvara se nova država, a on će napokon zauzeti mjesto koje mu pripada. Ljudi mu se nisu javljali, no bilo mu je drago što ga nisu ni napadali. Na nedjeljno jutro ušao je u crkvu. Pomisli u sebi: „Da mi je neko reka kad sam otiša u šumu da ću opet uć u ovu crkvu, ne bi mu virova!“ Nadmeno prođe pored vjernika i sjedne u prvu klupu. Svećenik je na kraju mise blagoslovio vjernike i održao kratki prigodni govor u povodu prvih višestranačkih izbora, pozvavši ih da izađu na nadolazeće izbore i obave svoju građansku i vjerničku dužnost. Kad se župnik povukao u sakristiju, Antiša otresito ustane i krene prema izlazu iz crkve. Na vratima je stajala stara žena u crnini. Kosu joj je prekrivala crna marama s cvjetnim uzorkom. Stiskala je usta i bijesno gledala u Antišu koji je to vidio, ali okrenu glavu od nje. Bila je to ona žena kojoj je pokušao ubiti dvogodišnjeg sina.

- Ratni zlikovče! Šta je, ne znaš me sada! Sićaš se kako si drža pištolj u ruci i govorio da od zla roda neće biti poroda? Šestero unučadi imam! Šestero! – poviče žena pobjedonosno i skupi slinu u ustima i pljune Antiši u oko.

Posramljeni junak – povratnik izađe pognute glave i otrča prema automobilu dok su ljudi klicali i pozdravljali staricu i njezinu hrabrost. Kad je došao kući, Antiša gorko zaplače i prokune onaj dan kad je ukrao kokoš.

Iz mojega vojničkoga dnevnika, 1984.
(prepisano bez izmjena)

Iznad sumraka

Franjo Matanović

Leži. Sni. Ne shvaćam svoju ulogu. Čemu ulagujem najsnažniji dio svoje mladosti? Shvaća li ostala masa? Bog je oblikovao toliko ljudi. Zar je mene postavio među ove da razmišljam? Toplina ruši idilu zime u maju. Planina je visoka, obložena jelama. Iglice sakrivaju ptice. Proljeće je onog dana između ljeta i zime. Vanjski su divni, unutarnji ružni. Pejzaži. Netko ima monopol. VOJNA INDUSTRIJA. Netko mora braniti slobodu. Mi ili SAVEZ BORACA? Može li se braniti sloboda? ORUŽJEM? Uče ovdje ubijanje, tjeraju ljude da nose smrt drugih o desnom ramenu (a našu slobodu). Ostavljamo komade svojih bubrega na izrovanim poligonima, oremo zemlju gdje sade nebeske ptice. Naše su pete čvršće nego Ahilove, njih ne može ni metak, a kamoli strijela. Rovali smo po blatu, kopali, a moje selo nema kanalizacije, a gradovi smrde od pokvarene. Od koga čuvate slobodu svi vi oružani ljudi? Jesu li pravedni vaši očevi – borci – revolucionari, naučiše vas da ga upotrijebite (oružje)? O Marxu, ustani i daj svoju riječ ako će te slušati barem oni koji kažu da te slijede. Vrijeme Mojsijevo i Isusovo nije više. Ako si, druškane, imao na umu religiju, neka bar ne ima srednji vijek. Neka apokalipsa mora označiti i Kristove kraj epohe i početak tvoje religije.

Spoznaja nemogućeg
(putovanje kroz prošlost, malo lijevo, malo desno i natrag)

Igor Petrić

Pronašao sam čekić. Obični, s drvenom drškom. Rabljeni. Star dvije, tri godine. Vjerojatno ga je ostavio majstor za montažu namještaja. Nema veze. Njemu očito ne treba. Prošlo je već nekoliko dana i nitko nije zvao. Nije tražio, odnosno raspitivao se o zaboravljenom čekiću. Možda ga je namjerno ostavio, želeći istaknuti njegovu važnost i jednostavnu potrebu imanja barem jednog čekića u kući. Za svaki slučaj. Zlu ne trebalo, jer nikad se ne zna kada može zatrebati, a zatrebati može na različite načine.

Čekić kao oruđe. S njim možemo zabiti nekoliko čavala u podlogu radi učvršćivanja postojeće konstrukcije, spojiti daske na daske s daskama ili jednostavno spojiti nespojivo u jedno. Možemo s njim zabiti čavao u zid te postaviti sliku, sat ili što ja znam što sve ne. Možemo ga postaviti na skrovito mjesto neka nestabilno visi nad glavama samodopadnih pojedinaca. Možemo ga promatrati i maštom odrediti svrhu i skriveno značenje. Recimo kao doprinos stvaralaštvu bezidejnoga umjetnika koji inspiraciju može potražiti udarajući se njime po glavi ili kao primjerenu alatku nezaposlenom matematičaru koji ni nakon dvadeset i dva pokušaja neće usavršiti tehniku kvadriranja binoma u zrakopraznom prostoru, pa će, eto, frustriran čekićem udarati po vakuumskoj komori, ne bi li ju oslobodio bezračnosti. Možda se sve ovo čini malo pretjerano. Umjetnik, matematičar, zrakoprazan prostor i kvadriranje binoma? Čemu, čemu sve to? Ne razumijem više ni sam sebe, svoj mozak, ali neka. Pokušat ću objasniti. Kvadriranje binoma. Hm… znate ono, prvi plus ili minus drugi na kvadrat jednako je prvi na kvadrat, plus

ili minus dvostruki prvi puta drugi, plus drugi na kvadrat. Zvuči jednostavno, ali to nije baš tako lako. Sve to napravite zavezanih očiju u prostoriji iz koje prvo isisate zrak vakuumskom sisaljkom. Naravno, ako ju imate. Ako ju nemate, ništa zato. Kupite rabljenu na nekoj od internetskih stranica za *online* kupovinu svega i svačega s obveznim *free shippingom*. Naravno da je to blesavo i nema baš nekog određenog smisla, nema svrhe, osim ako svrha nije sama sebi dovoljna i dostatna izazova jednom malom, nezaposlenom, nadrkanom matematičaru koji, eto, igrom slučaja nije umišljeni umjetnik, recimo slikar ili kakva druga umjetnička duša.

Zamisli sad tog istog nadrkanog matematičar, sa svim svojim problemima i čuđenjima svijetom koji ga okružuje, kao ne matematičara, nego recimo neotkrivenoga, samodopadno-umišljenoga čovječuljka koji će, gle čuda, uspješno izbjeći nespretno postavljenu zamku s čekićem, koji ga je trebao opaliti po tintari, razbiti kost i prodrijeti duboko u unutrašnjost. Hejbena zamka nije se pravodobno aktivirala i kotač buduće povijesti može se opet zakotrljati u jednom sasvim nepredvidljivom smjeru. Sadašnjost, iako obećava, možda kao nekad, ustvari skriva pravu narav spašenoga, neotkrivenoga, samoprozvanoga umjetnika. Zamislimo da taj mali neotkriveni, samoprozvani umjetnik možda oduvijek voli crtati akvarele. O sebi, naravno, misli najbolje. Uzvišen u svoj malosti, opak je mislilac i govornik. Pomalo strašan, pomalo smiješan. Jednostavan i kompliciran. Usput recimo živi u glavnom gradu Austrije, Wieni. Pardon, Beču. Stanuje kod obrezanoga pripadnika odabranoga naroda i, gle čuda, sprema se za rat. Rat koji još uvijek nije počeo, a kada će, ne znamo. Sav jadan i nadr…, pardon jadan, ljut i nadrkan, bijesan na sustav, političare, gradove i njihove gradonačelnike izabrane neposredno posrednim pogodovanjem, možda i proda koju sliku, ali to

će biti nedovoljno za kakvu-takvu karijeru. S čekićem u ruci možda i ode jednoga dana u taj hejbeni rat protiv drugoga čovjeka.

Da, protiv čovjeka. Neće valjda ratovati protiv nekih tamo zombija ili izmišljenih izvanzemaljskih bića superiorne inteligencije koju njihovi tvorci uglavnom prikazuju, zamišljaju, crtaju i opisuju kao nakazno zastrašujuće divovske kukce, vodozemce, guštere ili njihove klonove, miješane kombinacije s ugrađenim dodatnim osjetilnim organima, udovima, krilima i ostalim potrebno-nepotrebnim detaljima. Zanimljivo je da ih svi tvorci zamišljaju uglavnom bez odjeće. Kao da u ostatku svemira nemaju za „obleku“, pardon odjeću. Što smo mi zemljani jedini glupi i sramimo se svojih tjelesa? Možda nisu dovoljno strašna i zato ih prekrivamo. Možda nisu dovoljno dovoljna za … što ti ja znam što i zato ih svakodnevno pokrivamo svakojakim materijalima: umjetnim, prirodnim, biljnim, životinjskim…? No nema veze. Naš samoprozvani umjetnik možda dobije i prikladnu uniformu, pripadajuće oružje i vojni raspored. Već ga vidim kako suludo juriša i sudjeluje u napadima, povlačenjima, promatranjima, izviđanjima i pijuckanju kave s ratnim drugovima. Uglavnom, radit će on sve što mu narede. Sudjelovat će u svim i svakakvim ratnim pizdarijama. Čuvat će se metaka i gelera, zalutaloga kamenja i urušavanja. Čuva će on i svoj čekić, jer nikad se ne zna kad će mu zatrebati. Možda već sutra preživi napad kakvim kemijskim otrovom, malo oslijepi, popizdi, pardon poludi, i naravno, nakon dugotrajne terapije, sav sretan dođe k sebi. Usput će pustiti i brčine, jer što je muškarac bez brkova? Brijući se drhtavom ljevicom, svaki će put odrezati, narezati, zarezati komad tu i komad tamo previše. Znaš ono, kao u pjesmi „odreži, nareži, zareži – joj“, malo lijevo, malo desno, ali sredinu će ostaviti i gle čuda … stvarno neće mu trebati puno da se u kretena pretvori. Počešljan uredno, uglan-

canih čizama, s košuljom u hlačama i tregerima stupat će bijesno, ogorčen na cijeli svijet i ponosan na sebe. Možda će upravo tada uzeti isti onaj čekić koji ga je za samo nekoliko centimetara fulao i zabit si ga ravno u guzicu. Debelu, masnu, dlakavu guzicu, dignut će desnicu i prdnuti cijelom svijetu u začuđenu facu.

Nakon svega bit će najbolje zaboraviti zaboravljivoga majstora, bezidejnoga umjetnika, nadrkanoga matematičara, samodopadnoga pojedinca, neotkrivenoga samoprozvanoga umjetnika i… što ti ja znam koga sve ne, uzeti čekić i usput razbiti nekoliko izloga. Zvučna kulisa bit će fantastična. Debela staklena površina raspast će se u tisuće i tisuće komadića. Svježe postavljena betonska kvadratna podloga teško će izdržati nalet oštrih krhotina. Poput pijeska rasut će se slika nestvarna, a ja ću nakon svega čekić spremiti u ladicu za neka druga, možda bolja, možda gora vremena. Čuo sam negdje, čuo sam nekoga kako kaže da se „nikad, baš nikad ne zna“, a ja sam samo još jedan od onih koji znaju da… ništa ne znaju.

U šetnji kraj Marxova epitafa

Dominik Tomić

Bradati me jalnik traži,
unaglas što drumom viče:
„Nema Boga!“ on me draži
i upiruć’ k nebesim kriče:
„Nema duše, nema spasa,
kukolj spali samo mi smo
sa svemirska rujna klasa!

Zapalite drven-krstel
sravnite im kamen-hrame,
bezbrižno nek’ ovce brste
bez opijuma vjerske rame.

Križ je truo, smrdljiv crv“,
prijekorno me kara,
„i tko blaguje mu krv,
nek’ mu tijela tanad para.

Vonj monstrance izbjegavaj,
kadaveri ne daj usti,
vrijeme drugom ne izdvajaj,
hvale Trojstvu ne izusti!“

Pustih kletvi, psovki, hula,
dok te grli lahka grud,
narico si mrtvi Karle –
pogan jezik, zaman trud.

Puštam te da s mirom gnjiliš,
raspadaj se, crči, truli
polako nek te vrijeme mrvi,
al' ne žuri, što se siliš?
Ta pred tobom je vječno ništa,
tebi milje nego išta!

Ja blagovat ću Svetog Tijela,
i hodeći ka Križa Slavi,
mjesto trule tvoje glave,
vodit' će me vjere djela.

Dok na grobu duplir plamti,
radosna mi duša kliče:
Corpus, vox et cor clamavi
In Te Domine Speravi!

(Snivaj mirno, razbojniče!)

Ogledalo u komunizmu

Franjo Matanović

u tih četvrt stoljeća
i više
vidio sam mnoštvo
i više
posljedica komunizma

i još će ih stoljeća gledati

sebe nisam
nisam imao ogledalo
u komunizmu

Antemurale christianitatis

Jure Trutanić

U smiraj se dana čuje topot konja
Krajinu okupa zlatna mjesečina
Smrt digla se crna s gradskoga tornja

Ucviljena majka znade što je čeka
A muža ni brata odavno već nema
Pripila jedinca uz prsa joj meka

Nestali su tiho u sjenama planina
Odveli su blago i par žutih škuda
I sina jedinca među dušmanina

Na ognjištu doma ostala je svoga
Nema više muža, ni sina jedinca
Ostala je sama s vjerom u Boga

Ostala su mrka oko nje prostranstva
Ostala je ona na zemlji hrvatskoj
Ostala je majka predziđe kršćanstva

Oj sine roda hrvatskoga

Ivan Novokmet

Oj sine roda hrvatskoga
koji lutaš po raznim gradovima
svijeta ovoga, ne zaboravi nikad
tko si!
U kakvoj god situaciji bivao
Duh Božji u tebi prebivao.
Ponosno sebi po Božjoj
obiteljski dom gradio.
Nikad se zlu ne predao
zauvijek vjeru svojih didova
sačuvao.
Skromnost odlika neka ti bude,
premda imao milijune.
Nosio u sebi prkos,ponos,inat,
dišpet oca svoga, koji je za dom
spremno stao i krv svoju dao.
Ne uzmi za zlo onom tko te
otjerao, jerbo samo slabovjeran
ne bi praštao.
Kad snove snivaš daleko od doma
a o domu rođenom, ne predaji si letargiji
i beznađu, ne dopusti da te pojede tuđina,
dopusti Bogu da te vodi i sačuvaj dušu
ponosno i uzorito , gorljivo i gordo a u isto vrijeme
ponizno i skromno.
Roda si hrvatskoga
čvrste vjere u Jahvu Boga
svjestan budi toga!

Ribolovac

Jarmila Gospodnetić

Na zavoju rijeke
zatekne me putnik
sa štapom ribarskim
i tuđim osmijehom na usnama.
Oči mu velike k'o nebo,
svjetlucave k'o noć.
Ukrade mi pogled,
sakri ga u svoj.
Nepostojeću, na put me povede
do velikih riba,
do nepoznatih dubina,
daleko od obale
moje, znane.
Otvori mi dvore podriječne,
svilene od mulja
i maha vlažnog.
Sjajne od vode i biserja,
mirišljave od neznanog opoja.
A ja mokra od vlastitog rađanja

novi život dišem kroz brzace.
Gutam zrak,
grabim nepoznato.
nesvjesna vremena i života
srljam kroz virove
i sukam preko sprudova.
Pijesak u oči ulazi,
vid postaje voda.
Voda kroz mene teče,
kamenje oštro ne osjećam,
zvukovi prilaze muklo.
Zamućen pogled klizne niz tok.
Putnik odlazi dalje.
Ja ga slijedim samo
kao kamenčić sjećanja
zakotrljan po dnu rijeke.

Memento mori

Dražen Stojanović

Noćne smjene
i prolaznici
i svi mi koji ćemo umirat
– puniti groblja
i svi mi koji idemo
u tminu u zimu u zaborav,
živimo i skrećemo
pogled s neizbježnog.

Kiše i snjegovi
izbrisat će imena
s naših grobnica
i bit će dobro,
ako križ ostane,
ako i križ ostane
naš križ za nama…

Republika
Hrvatska
Ministarstvo
kulture
*Republic
of Croatia
Ministry
of Culture*

Časopis za kulturu,
društvo i politiku "*Obnova*"
financijski podupire
Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.